

AZ
ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

17

AZ ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

17

BUDAPEST, 1960

Szerkesztőség :

PALLA ÁKOS, szerkesztő

Országos Orvostörténeti Könyvtár

Budapest, II., Török u. 12.

Szerkesztő bizottság : FARKAS KÁROLY, az orvostudományok doktora, elnök (Budapest), tagok: NEBENFÜHRER LÁSZLÓ dr. főorvos (Budapest), DADAY ANDRÁS dr. egy. m. tanár (Budapest), RÉTI ENDRE dr. főorvos (Budapest), BENCZE JÓZSEF dr. kandidátus (Szombathely), REGÖLY-MÉREI GYULA dr. kandidátus (Budapest), KATONA IBOLYA dr. főorvos (Budapest), HAHN GÉZA dr. kandidátus (Budapest).

Редакционная Коллегия

A. ПАЛЛА редактор

Государственная медицинско-историческая библиотека.

Budapest, II., Török u. 12.

Члены Коллегии: *Карой Фаркаш* профессор, председатель (г. Будапешт)
Небенфюрер Лясло, доктор (г. Будапешт). *Андраш Дадай*, доктор (г. Будапешт)
Рети Эндре доктор (г. Будапешт). *Йозеф Бенце* доктор (г. Сомбатхей)
Дюла Регёй Мереи доктор (г. Будапешт), *Ибоя Катона* доктор (г. Будапешт)
Геза Хан доктор (г. Будапешт)

Redaktion :

A. PALLA, Redakteur

Medizingeschichtliche Landesbibliothek

Budapest, II., Török u. 12. Ungarn

Redaktionskommission : Prof. Dr. K. FARKAS, Vorsitzender (Budapest), Dr. L. NEBENFÜHRER (Budapest), Dr. A. DADAY (Budapest), Dr. E. RÉTI (Budapest), Dr. J. BENCZE (Szombathely), Dr. Gy. REGÖLY-MÉREI (Budapest), Dr. I. KATONA (Budapest), Dr. G. HAHN (Budapest).

Board of editors :

A. PALLA, Editor

Library of the Medical History

Budapest II., Török u. 12. Hungary

Consulting editors : Prof. M. D. K. FARKAS, president (Budapest), M. D. L. NEBENFÜHRER (Budapest), M. D. A. DADAY (Budapest), M. D. E. RÉTI (Budapest), M. D. J. BENCZE (Szombathely), M. D. Gy. REGÖLY-MÉREI (Budapest), M. D. I. KATONA (Budapest), M. D. G. HAHN (Budapest).

TARTALOM

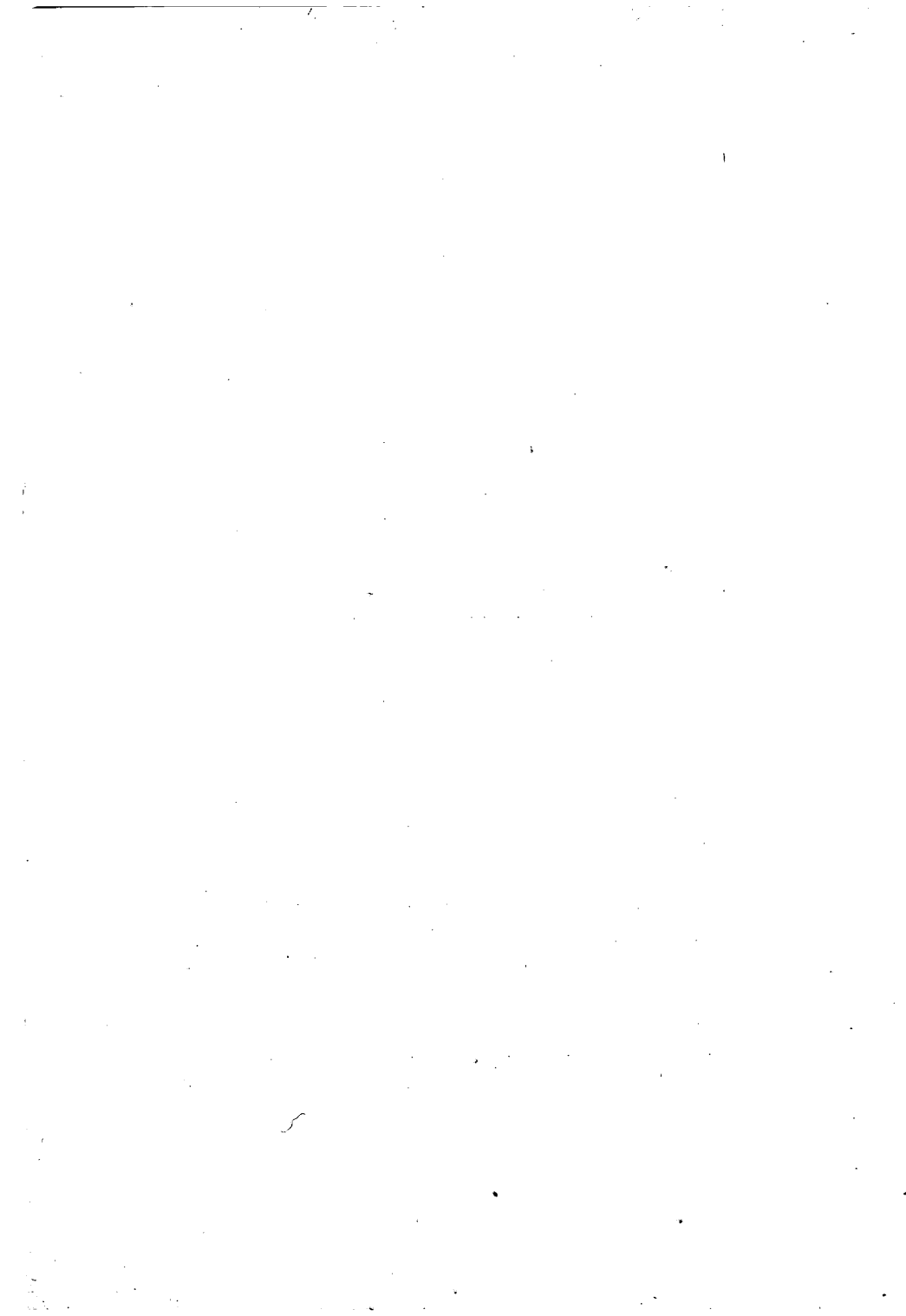
Prof. Petrov B. D.: Az orosz tudósok szerepe az orvostudományban	5
Prof. Dr. Halmai János: Prüfungsurkunden über Apotheken-Kontrolle in Ungarn in der ersten Hälfte des XIX-ten Jahrhunderts	41
Dr. Katona Ibolya: Dr. Fekete Lajos munkásságáról	53
Dr. Bencze József: Ősmagyar motívumok orvostörténeti maradványainkban	65
Dr. Varga Lajos: Adatok a szabadságharc egészségügyi szolgálatának megszervezéséhez	93
Dr. Alföldy Géza: Kelta gyógyító istenségek tisztelete a római Pannoniában	105
Dr. Földes Vilmos: Kuruzslók és javasasszonyok	111
Dr. Birtalan Győző: Girolamo Cardano önéletrajzáról	133
Dr. Karasszon Dénes: Az állatorvostan helye az egyetemes orvostudomány történetében	151
Dr. Vértes O. András: Ismeretlen XVI. századi magyar orvosságos feljegyzések	169
Dr. Regöly-Mérei Gyula: Felix Boenheim 1890–1960.	185

Adattár

Dr. Varga Lajos: Balassa János és Arany János kitüntetése 1867. június 9-én	187
Dr. Daday András: 150 év előtti kórtörténet	191
Dr. Bugyi Balázs: Adatok Alexander Béla működéséhez	196

Könyvismertetés

Doc. M. U. dr. Frantisek Pachner: Az anyák életéért – Semmelweis Ignác Fülöp életdrámája	203
---	-----

AZ OROSZ TUDÓSOK SZEREPE AZ ORVOSTUDOMÁNYBAN

Írta: prof. B. D. PETROV (Moszkva).

Számos orosz orvos és biológus, közülük N. I. Pirogov és I. M. Szecsenov, Sz. P. Botkin és I. P. Pavlov, I. I. Mecsnyikov és K. A. Timirjazev, N. N. Burdenko és N. F. Gamaleja, N. F. Filatov és Sz. Sz. Korszakov neve eléggé jól ismert. Kévsébé ismeretes az orosz orvostudomány fejlődése és az orosz és a külföldi tudomány közötti kölcsönös kapcsolat.

Az orvostörténet hű képet ad arról az erőfeszítésről és arról a közös munkáról, amelyet sokan a hosszú életért vívott harcban, a betegségek elleni küzdelemben kifejtének. Az orvostudománynak nincs egyetlen olyan ága sem, ahol ne lehetne nyomon követni, miképpen egészítették ki, fejlesztették tovább az egyik ország, az egyik nép tudósainak erőfeszítéseit egy másik ország, másik nép orvosai.

A közös cél érdekében végzett közös munka, amelynek az a nemes feladata, hogy a népesség egészségét megvédje, biztosítja a közös erőfeszítések gyümölcsét s egyidejűleg megkönnyíti annak megítélését, milyen mértékben járultak hozzá a tudomány közös kincsestárához.

Tanulmányom rövid áttekintés arról, amivel az orosz tudósok az orvostudomány egyes ágait gazdagították.

Az orvostörténet magasztos képet ad minden ország orvosainak és tudósainak felfedezéseiről és e tudomány fejlődéséről.

A történelmi folyamatok érzékelésénél a szovjet történészek abból a tételből indulnak ki, hogy minden nép nemzeti kultúrá-

jában vannak haladó és reakciós, vagyis születő és elhaló elemek, amelyek harcban állnak egymással; s vannak még demokratikus elemek, amelyek a dolgozók érdekeit tükrözik vissza. Ez a harc az orvostörténetben is tükröződik. Ezért van különös jelentősége annak, hogy a történelmi jelenségeket nem statikusan, hanem fejlődésükben, kölcsönhatásaikban, egymásra gyakorolt befolyásukban és kölcsönös harcuk fényénél vizsgáljuk.

Minden nemzetnek, legyen az nagy vagy kicsi, megvannak a sajátosságai. Ezek a sajátosságok teszik lehetővé még a kisebb népek is, hogy a maga részéről hozzájárulhasson a világkultúra kincses tárához.

A szovjet orvosok úgy gondolják, hogy minden probléma teljes és kimerítő vizsgálatánál lényegbevágóan fontos, hogy azt történelmileg megközelítsék, történelmi szemszögből nézzék, tekintve hogy a kultúra bármely ágának megértése, történetének ismerete nélkül lehetetlen. De nem elég a történelmi tények egyszerű összegyűjtése. Meg kell állapítani a közöttük fennálló kapcsolatokat, meg kell érteni őket, rá kell mutatni eredetük társadalmi okaira, a társadalmi rendszerek és ideológiájuk kialakulásával, fejlődésével és bukásával való összefüggésükben.

Egy társadalom anyagi életének feltételei szülik eszméit és nézeteit. Az eszmék viszont az anyagi létet befolyásolják, az élet megszervezésének és átalakításának nagy, aktív erejévé válnak.

A szovjet írók első kongresszusán 1934-ben, mondotta Gorkij: „Minél jobban megismerjük a múltat, annál tökéletesebben és helyesebben értjük meg annak a jelennek a jelentőségét, amelyet mi alakítunk.” A szovjet történészek ebben a történelem-tudomány értékének és jelentőségének megerősítését látják.

A múlt imádata idegen a szovjet tudósoktól. A történészek munkája, bizonyos mértékig hasonlít a bányászok munkájához. Míképpen a bányász csak azokat az érceket bányássza ki a földből, amelyek világosságot és meleget adnak, akképpen a történészek azok után a tények után kell a régi anyag tömegében kutatnia, amelyek a társadalmi folyamatot megvilágíthatják és fegyverül szolgálhatnak a tudományos fejlődésért vívott harcban.

A múltnak a jövőt kell szolgálnia. Csak az a történelmi munka

értékes, amely a múlt eseményeit és jelenségeit megvilágítva, segítséget nyújt a mai problémák megoldásához, meghatározza a perspektívákat és elősegíti a tudomány haladását.

A szovjet történészek abból a tételből indulnak ki, hogy a múltat nem szabad sem jobbnak, sem rosszabbnak feltüntetni, hogy a történelem modernizálása megengedhetetlen, azaz nem lehet helyesbíteni, vagy élesen bírálni csak azért, mert nem éri el a mai színvonalat. Ezért tartják a szovjet tudósok kötelezőnek egy tudós munkásságának tárgyilagos értékelését, azt, hogy kendetlenül bemutassák érdemeit éppúgy, mint csalódásait és tévedéseit. Ilyen, mindenre kiterjedő elemzés mutatja meg, melyek egy tudós tevékenységének ama eredményei, amelyek a haladást szolgálták s ma is felhasználhatók a további tudományos kutatásoknál.

Történelmi munkánál lényeges, hogy a tudós tevékenységét ne az után ítéljük meg, hogy mit nyújtott a korszerű tudomány követelményeinek megfelelően, hanem hogy mit adott elődeihez viszonyítva.

A tudomány és a gyakorlati tevékenység közötti kapcsolat – az elmélet és a gyakorlat egysége – a történelmi munkák fontos és parancsoló követelménye.

Az orvostörténet tanulmányozása során feltűnik, hogy nagyon sokszor az orvostudomány közkeletű vágtak új utakat, hogy nagy felfedezéseket gyakorlati emberek tettek, akiknek nem volt akadémikus minősítésük.

Tucatjával idézhetnénk a példákat minden ország orvostörténetéből. Ezért tartják a szovjet tudósok szükségesnek, hogy ne csak a tudomány vezér alakjainak tevékenységét és ideológiai hagyatékát tanulmányozzák, hanem az egyszerű orvosok tevékenységét és érdemeit is.

A múlt idők tudósainak munkáiban rejtőzködő s eddig nem alkalmazott elgondolások felszínre hozatala az orvostudomány egy másik problémája. Tudósok és orvosok a múltban sokszor nem tudták elképzeléseiket megvalósítani, mert vagy nem volt elég magas a tudomány színvonala, vagy a szükséges adatok hiányoztak; mert módszereik tökéletlenek voltak, vagy nem rendelkeztek megfelelő eszközökkel. Az orvostörténet feladatai

közé tartozik tehát, hogy ezeket a meg nem valósult elképzeléseket felkutassa és feltárja a bennük rejlő lehetőségeket. „Egy merész megfigyelő annak ellenére, hogy munkáját esetleg a legkedvezőtlenebb körülmények között tudta csak végezni, mindig hagy maga után nyomokat, amelyek megközelítik az igazságot” írta I. P. Pavlov.

Azoknak az okoknak és körülményeknek a tanulmányozása, amelyek különböző gondolatok megvalósítását, értékes javaslatok kivitelezését megakadályozták, továbbá a kutatásra vonatkozó szükséges következtetések leszűrése, nemcsak új fejezetet nyitnának az orvostörténetben, hanem fegyvert is adnának a kutatók kezébe és segítenék őket munkájukban.

Ezek a szovjet történészek kiinduló pontjai és követelései az orvostörténeti munkálkodással szemben. Így értelmezzük mi feladatunkat és szerepünket az orvostudomány haladásában.

*

Az orosz orvostörténetnek csakúgy, mint más népek orvostörténetének, a népi orvoslás történetével kell kezdődnie. Az orosz népi gyógyítás a babonák és a miszticizmus elemi mellett a megfigyelések, értékes orvosságok, a betegségek gyógyításánál és megelőzésénél alkalmazott módszerek gazdag tárházával rendelkezett.

Ez a tárgy külön elemzést érdemelne, de a terjedelem korlátozottsága miatt itt nem foglalkozhatunk vele megfelelően.

Az első orvosi tárgyú, orosz, kézzel írt okiratok között szerepelnek Szvjatoszláv 1073-ból származó „Gyűjtemény”-ének egyes részei.

A kievi nagyfejedelemség fejlődését a XI–XII. században megszakította a mongol betörés, majd az ezt követő tatár iga. A kievi nagyfejedelemség, az orosz, az ukrán és a bjelorusz nép elfogta a mongol támadók csapásait és megállította azt.* Így lehetővé tették Európa népeinek, hogy békésen fejlesszék kultúrájukat.

* A tatár betörés utolsó hulláma Magyarországon ért véget 1241–1242-ben (Szerkesztő).

B. D. Grekov, B. A. Ribakov és más szovjet történészek világhírességet derítettek a kievi nagyfejedelemség kultúrájának gazdagságára és jellegzetességeire. Ebben az időszakban az orvostudomány is bizonyos fejlődést mutatott.

Említsük meg, hogy pontosan 50 évvel ezelőtt K. Loparov orosz történész a firenzei Medici-könyvtárban talált egy tanulmányt, amelyet görög nyelven Vladimir Monomah unokája, Eupraxia hercegnő írt, aki a bizánci császárral történt házasságkötése után a Zoe nevet kapta. Ez az írás valóságos orvosi enciklopédia, a terápia, a gyógyszerteran, a szülészet és több más gyógyászati ág problémáival foglalkozik.

A kievi nagyfejedelemség első orvosi intézményei főleg egyházakhoz tartozó szegényházak voltak. Ilyenek voltak a XI. században Efrem, Kiev és Perejaszlav püspöke és mások által alapított kórházak.

A mongol invázió okozta pusztítás hozzájárult a járványok elterjedéséhez. Az ebből az időből származó krónikák messze elterjedt „pesztilenciákról” (járványokról) és a lakosság tömeges megtizedeléséről beszélnek. Ezért a moszkvai nagyfejedelemségben széles körben hajtották végre a „pesztilencia” ellen irányuló átfogó intézkedéseket.

A moszkvai nagyfejedelemség orvosi irodalmát, ebből az időből, számos könyv, többek között: a „Cvetnik”, a „Vertograd”, a „Blagophrohladnij vertograd” stb. képviseli.

A moszkvai nagyfejedelemség első egészségügyi adminisztratív szervét, a „gyógyszerészeti osztály”-t – amely eredetileg „gyógyszerész kamara” néven szerepelt – a XVI. század végén szervezték. Az első orvosképző iskolát Moszkvában, 1654-ben alapították. Valamivel később kórház-iskolákat állítottak fel a moszkvai katonai kórházban, valamint Szentpétervárott és Kronstadtban, ahol főleg a hadsereg részére képeztek ki orvosokat.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején, különösen I. Péter idejében, az egészségügy központi ellenőrzés alá került.

Egyéb intézkedések között, fontos helyet foglalt el a hazai orvosképzés. Éveken át az orvosokat, a csontsebészeket és a gyógytudomány más szakorvosait gyakorló gyógyszerészekből toborozták. Sok fiatalembert küldtek külföldre tanulmányútra.

Számos orosz orvos a doktori diplomát olasz egyetemen szerezte meg. Így a bjelorusz Georgij Szkorina is, Polock város szülötte, aki később mint tudós és kiadó vált híressé, orvosdoktori diplomáját a padovai egyetemen szerezte meg, 1512-ben. Jurij Dragobicsszkij, aki, mint Szkorina is, eredetileg a krakkói egyetem hallgatója volt, ugyancsak a padovai egyetemen még a XV. század vége felé szerezte meg doktori diplomáját. A tübingeni egyetem teológiai fakultásának könyvtárában 1937-ben felfedezték Dragobicsszkij könyvének: „Jövendőlo vélemény, érvényes erre az 1483-ik évre” egy példányát. Itt bizonyítékot találunk arra is, hogy a könyv szerzője később a bolognai egyetem tanára lett.

P. V. Posztnyikov 1692-ben végezte el a padovai egyetemet, ahol orvosdoktori és bölcsészdoktori fokozatot nyert. Közvetlenül utána elküldték G. I. Volkovot és néhány társát Páduába, ahol ők is elvégezték az egyetemet.

Európa tudósainak már a XVIII. század közepén alkalmuk nyílt megismerkedni az orosz orvosok tudományos munkásságával, mert sokan közülük több egyetemen tartottak doktori értekezést. Kiegészítésre szoruló adatok szerint a XVIII. század második felében orosz orvosok 330 doktori értekezést tartottak különböző európai egyetemeken (Leyden, Halle, Königsberg, Göttingen stb.).

Andrej Baheraht, a tengerészek egészségéről írt könyv szerzője – ez a könyv a maga nemében egyike volt az elsőnek a világirodalomban – 1750-ben a leydeni egyetemen tartott doktori értekezést.

Az ukrán születésű Ivan Poletika előbb a kielii egyetemen, majd a szentpétervári általános kórházban és végül a leydeni egyetemen tanult, ahol 1754-ben tartotta doktori értekezését, ez után a kielii egyetem klinikájának lett a tanára.

Orosz orvosok által tartott értekezések között, összegyűjtött anyag mellett, alapvető, eredeti munkák is voltak, amelyek a tudomány fejlődését előbbre vitték. Ilyenek voltak M. M. Terehovszki, A. M. Sumjanszki, D. Sz. Szamojlovics és mások értekezései.

Az ukrán származású Terehovszki Strassburgban, 1775-ben megtartott értekezését a mikroorganizmusok természete és spontán

keletkezése tanulmányozásának szentelte. Terehovszki tagadja a spontán keletkezés lehetőségét. Tételének az ad különös érdekességet, hogy egyike a legelső, kísérleteken alapuló munkáknak, amelyeket a biológia terén végeztek.

A. M. Sumjanszki értekezése „A vese felépítéséről”-ről 1782-ben ugyancsak a strassburgi egyetemen hangzott el. Nem sokkal ez előtt hozta nyilvánosságra a két nagy anatómus: Morgagni és Ruysch a veséről szóló tanulmányát. Mégis, a fiatal orosz tudós fedezte fel a vesében a Malphigi-tüsző membránját, amit előtte nem ismert fel senki. Eredeti módszert javasolt, hogy nyomás alatt vezessenek szőlőcukor oldatot a vese véredényeibe. Ez a módszer a szövettan fejlődésében fontos szerepet játszott. A. M. Sumjanszki értekezését külföldön két ízben adták ki, míg kivonatokat több mint tíz esetben nyomattak.

A járványok nagy elterjedése a XVIII. században előtérbe helyezte az ellenük való küzdelmet.

Az ukrajnai születésű Danilo Szamojlovicsot (1746–1805) ismerték talán a legjobban az orosz orvosok közül, a pestis elleni küzdelemről írt munkáit több ízben kiadták.

Külföldi tartózkodása alatt D. Sz. Szamojlovics megismerkedett a pestisre vonatkozó terjedelmes irodalommal. Szembetűnő volt, hogy az esetek túlnyomó többségében a szerzők spekulatív, elvont elméletekből indultak ki. D. Sz. Szamojlovics munkáit bebizonyított tényekre, megfigyelésekre és kísérletekre alapozta. Így született meg az „Értekezés a pestisről, amely elpusztítja az orosz birodalmat s különösen a fővárost, Moszkvát” című alapvető munkája, amely messze, szülőhazája határain túl is híressé tette nevét.

A könyvet Párizsban, 1783-ban adták ki francia nyelven, ami külföldi olvasók számára is hozzáférhetővé tette azt.

D. Sz. Szamojlovics munkáját, amely nemcsak a problémát állította fel helyesen, hanem a pestis elleni küzdelemhez is értékes gyakorlati utasításokat adott, széles körben kommentálták. A dijoni (Franciaország) Tudományos, Szépművészeti és Irodalmi Akadémia D. Sz. Szamojlovicsot tagjává választotta. Röviddel ezután a római, a marseille-i, a lyoni, a toulouse-i, a mainzi, a mannheimi, a turini, a páduai akadémiák, továbbá a

Párizsi Sebészeti Akadémia, a Párizsi Múzeum és a Nancyi Orvosi Főiskola is tagjává választotta.

Szamojlovics későbbi, a pestisről írt munkái – amelyeket a pestis ellen Dél-Olaszországban sok éven át folytatott küzdelmei alapján írt – voltak a legjobbak az abban az időben fellelhető munkák közül.

*

Az I. Péter által 1742-ben Szentpétervárott alapított Tudományos Akadémia jelentős szerepet játszott az orosz orvostudomány fejlődésében. Törzskarában sok éven át a legkiválóbb orvosok működtek, beleértve olyan akadémiкусokat, mint Sz. G. Krasenyinnikov, K. M. Baer, A. P. Protaszov, N. J. Ozereckovszki és I. I. Lepehin.

Különösen érdekesek és értékesek K. F. Wolf, K. Pandera és K. M. Baer orosz akadémiкусoknak az embriológia terén végzett kutatásai.

K. F. Wolf (1733–1794), aki orvosi tanulmányait Berlinben végezte és körülbelül 30 évig lakott Szentpétervárott, egyike volt azoknak, akik kezdeményezték a szervezet fejlődésének tanulmányozását. Legnagyobb tudományos értéke K. F. Wolf cáfolatának van, amelyben a preformáció elvét, amely általában tagadta a fejlődést és a szervek alakulásának folyamatát az eredetileg láthatatlan részecskék egyszerű növekedésének tekintette. Ugyanilyen értékes az a munkája, amellyel tudományosan alátámasztja az epigenezis elméletét; vagyis az embrió, illetőleg a fejlődő szervezet részeinek a csíra kezdetben alakatlan tömegből és nem részcsírából való fejlődésén és átalakulásán alapuló elméletét.

K. Pander (1749–1865) sokat tett a gerincesek embriológiájának megvilágítása érdekében. Ő volt az első, aki megállapította, hogy egy madár teste három embrionális csíralemezből fejlődik ki.

K. M. Baer (1792–1876) embriológiára vonatkozó írásaiból ismert. Az állatok embriológiai fejlődésére vonatkozó kutatásai tették híressé. 1826-ban fedezte fel az emlősök és az ember petéit, megdöntve ezzel azt a hamis felfogást, hogy az egész Graaf-

féle folliculus a pete. „Az emlősök és az emberek petéjének eredete” (1827) című írását egy, a szentpétervári Akadémiához intézett üzenet formájában hozta nyilvánosságra. Ez az Akadémia levelező tagjává, majd 1828-ban rendes tagjává választotta.

K. M. Baer „Az állatok fejlődésének története” című könyve tele van tényanyaggal, ezekre vonatkozó magyarázatokkal és általános érvényű megállapításokkal. K. M. Baer fedezte fel a gerincvelőköteget, nyomon követte a magzat fejlődését, leírta az agy kialakulását. Ugyancsak ő írta le a szem, a szív és más szervek fejlődését is. Kimutatta továbbá az embriológiai fejlődés egy korai állapotának létezését a blastula alakjában. A gerincscsk összehasonlító embriológiájában végzett kutatásai Baert fontos elméleti általánosításokhoz vezették. Megállapította, hogy az embrió fejlődésének folyamatában elsőnek a legáltalánosabb jellegzetességek jelentek meg, különösen annak a típusnak a jellegzetességei, amelyekhez a szóban forgó állat tartozik; ezután jelentkeznek folyamatosan az osztály, a rend, a család, a nem, a fajta és végül az egyed jellegzetességei.

K. M. Baer munkái idejekorán elismerésben részesültek. Balfour, skót zoológus azt írta, hogy mindazok a kutatások, amelyek a gerincesek embriológiája terén K. M. Baer után jelentek meg, csak Baer munkája kiegészítésének és kiigazításának tekinthetők, s semmi újat nem tudnak nyújtani. Ugyanakkor Kölliker, a híres hisztológus K. M. Baer munkáiról azt mondta, hogy ezek a legjobbak azok közül, amelyek az embriológiai irodalom terén valaha is megjelentek.

*

M. V. Lomonoszov (1711–1765), a Tudományos Akadémia egyik kimagasló alakja, tevékenységével nagy befolyást gyakorolt az orosz orvostudomány fejlődésére és irányt szabott a fiatal orosz tudósok és orvosok tevékenységének. Lomonoszov elképzeléseinek megfelelően, 1775-ben megalapították a Moszkvai Egyetemet, amelynek egy orvosi fakultása is volt.

Lomonoszov befolyása nyilvánult meg abban, hogy elvetették az emberi szervek működésének spekulatív tanulmányozását és széles körben bevezették a kísérleti tanulmányozó módszert, ki-

sérleteket végezvén a fiziológiában és a klinikai gyógyászatban egyaránt. Ezen a téren majdnem valamennyi orosz orvos Lomonoszovot követte.

D. E. Szamojlovics például, Lomonoszov tudományos felfogásának megfelelően, kísérleteket hajtott végre, amikor a pestis epidemiológiájának problémáit megoldotta és kísérleti úton igyekezett egy pestiselleni oltóanyagot találni.

Már megemlékeztem arról a harcról, amely minden nemzeti kultúrában két irányzat között – a haladó és reakciós, a születő és elhaló között folyik. Érdekes Lomonoszov elméleti tételeinek szerepét ebben a küzdelemben megvizsgálni.

1836-ban a fiziológiáról két kézikönyvet adtak ki Oroszországban. Az egyiket Szentpétervárott adták ki, írója D. Vellanszki, Schelling filozófiájának híve volt. Ebben a kézikönyvben a szerző a fiziológiai problémákat a spekulatív természetbölcsélet szellemében fejtette ki. A másik kézikönyvet Moszkvában adták ki, szerzője A. M. Filomaficki, M. V. Lomonoszov követője volt. Ez a kézikönyv, bizonyos mértékig ellentéte D. Vellanszki könyvének, a fiziológiában alkalmazandó kísérleti módszerért szállt síkra. A. M. Filomaficki felsorolta kísérleteinek eredményeit; helyenként vitába szállt egyes nyugat-európai tudós-fiziológussal, beleértve híres kortársát és tanárát, Johannes Müllert is.

„Két módszert ismerünk az élő jelenségek tanulmányozására”, – írta A. M. Filomaficki – „az egyik a spekulatív, a másik a kísérleti módszer. Az egyik az általános elemzésével kezdi és fokozatosan ér el a részletekhez; a másik ezzel ellentétben a részletekkel kezdi, s az általánoshoz jut el”. Filomaficki könyvéről kortársai dicsérőleg nyilatkoztak s a mű 10-ik kiadásakor, 1841-ben, odaítélték neki a Tudományos Akadémia Demidov-díját. K. M. Baer a könyvről készített bírálatában azt írta, hogy az egyike a kor legjobb fiziológiai kézikönyveinek, kiemelve a szerző nézeteinek eredetiségét.

D. Vellanszki és A. Filomaficki ellentétes, egymást kizáró felfogása példa arra, miként harcolnak különböző irányzatok egymással, egy nemzet kultúráján belül.

Oroszországban az az irányzat győzött, amely a kísérletekhez,

a jelenségek materialista magyarázatához ragaszkodott, s amely fejlődése folyamán a híres I. M. Szeccsenov, N. A. Wedenszki, A. A. Uhtomszki és I. P. Pavlov fiziológusokat nevelte ki.

*

Az orosz orvostudomány fejlődésében előkelő szerepet játszott két magasabbfokú nevelőintézet, amelyek egyidejűleg a széleskörű tudományos kutatás központjai voltak: a Moszkvai Egyetem és a Szentpétervári Katonai Orvosi Akadémia.

A Moszkvai Egyetem kétszáz éves fennállása alatt sok orvosodóst nevelt. N. I. Pirogov, Sz. P. Botkin, I. M. Szeccsenov is a Moszkvai Egyetemről került ki.

A Moszkvai Egyetemen szervezték meg G. A. Zaharjin és A. A. Osztrumov belgyógyászok, I. M. Szeccsenov a fiziológus, N. V. Szklifoszovszki, A. A. Bobrov és P. I. Gyakonov sebészek, A. J. Kozsevnikov ideggyógyász, F. F. Eriszmann higiénikus, V. F. Sznegirev nőgyógyász, N. F. Filatov gyermekgyógyász és Sz. Sz. Korszakov pszichiáter tanfolyamait.

A Moszkvai Egyetem orvosi fakultása nagy befolyást gyakorolt az orvostudomány valamennyi ágának fejlődésére.

A Katonai Orvosi Akadémia, amelyet Szentpétervárot, 1798-ban alapítottak, szintén fontos szerepet játszott az orosz orvostudomány fejlődésében. Az Akadémia tanárai az első pillanattól kezdve értékes közreműködésükkel gazdagították az orvostudományt. P. A. Zagorszki professzor (1764–1846) alapozta meg az orosz anatómiát. 1807-ben jelent meg az első orosz „Sebészeti kézikönyv”, amelyet I. F. Busch írt, aki egyúttal az Akadémiához tartozó sebészeti klinika megszervezője is volt.

Az akadémiai orvosok vállvetve dolgoztak együtt a legkiválóbb fizikusokkal és vegyészekkel. V. V. Petrov (1761–1834), a fizika professzora fedezte fel az elektrolízis jelenségét; egy fizikai laboratóriumot állított fel az Akadémián. Egy orosz vegyészeti iskola alapítója, N. N. Zinin, az anilin szintézisével szerzett hírnevet az Akadémiának. A biokémikus A. J. Danilevszki mint úttörő ismeretes a fermentek tanulmányozásában és Sz. V. Lebedev volt a szintétikus gumi megteremtője.

N. I. Pirogov, a sebész, I. M. Szeccsenov és I. P. Pavlov fizio-

lógusok, valamint a belgyógyász Sz. P. Botkin, hosszú éveken át a Katonai Orvosi Akadémia tanárai voltak. Új gondolatokat vittek be az orvostudományba, tudományos iskolákat szerveztek és nagyszámú követőt képeztek ki.

A katonai tábori sebészet megalapítója, N. I. Pirogov, 1841-ben lett az Akadémia tanára. Ő vezette be a kórház sebészeti klinikáját, amelyet az ő javaslatára szerveztek meg. Tizenöt éven át dolgozott lelkesen az Akadémia falai között. N. I. Pirogov nemcsak anatómus, klinikus és briliáns kutató volt, hanem kiváló pedagógus is, aki számos újítást vezetett be az anatómia és a sebészet oktatása terén. Ő alapította az Akadémia anatómiai főiskoláját is, itt adta ki munkáját, az emberi test tájanatómiai atlaszát.

Az általa kidolgozott módszerek ma is szilárdan tartják magukat a sebészetben.

1855-ben, a krími háború alatt, kezdte meg Sz. P. Botkin (1832-1889) – aki éppen akkor végezte el a Moszkvai Egyetemet – működését N. I. Pirogov osztályán. 1861-ben az Akadémia rendes tanárává választották és ugyanakkor elfoglalta a klinikai belgyógyászat tanszékét, amelyen élete végéig működött. Sz. P. Botkin tevékenysége az Akadémián rendkívül gyümölcsöző volt. A klinikát átszervezte, mint a klinikává fejlesztette, klinikai laboratóriummal látta el.

Sz. P. Botkin bámulatos pedagógus volt, az Akadémia hallgatói nagyon szerették. Megszervezte a tudomány széleskörű oktatását. Hallgatói közül igen sokból lett egyetemi tanár, (M. B. Janovszki, N. J. Csisztovics, V. N. Szirotinin, V. A. Manasszeín és mások) és tudományos munkatárs. Klinikáján több mint száz értekezést dolgoztak ki.

A nagy I. M. Szecsenov (1829-1905) egy időben Botkinnal együtt dolgozott. Szecsenov 1860-ban foglalta el az Akadémia fiziológiai tanszékét. Életéből tíz évet töltött el itt. Előadásait Oroszországban széltében-hosszában taglalták, haladó gondolatokat ébresztett, mert felnyitotta „... a természet csaknem legtitkosabb könyveit”, amint azt I. M. Szecsenov egyik kortársa írta. I. M. Szecsenov később Odesszában és a Moszkvai Egyetemen működött.

I. P. Pavlov (1849–1936) 1874-ben végezte el az egyetemet és az Akadémia hallgatója lett. Miután ezt kiválóan elvégezte, 1878-ban elfogadta Sz. P. Botkin ajánlatát és átvette a klinikai laboratórium vezetését. Munkásságának itt eltöltött tíz éve alatt végezte I. P. Pavlov első figyelemre méltó kutatásait a szív működése és a keringési rendszer terén. Felfedezte a szív „stimuláló” idegét, amelyet később Pavlov-idegnek neveztek el. Ekkor írta „A szív centrifugális idegei” című értekezését.

Meg kell azonban említenünk az Akadémia több más tudósát és azok munkásságát is: I. R. Tarhanov, a kísérletező fiziológus és pedagógus, Szecsenov tanítványa volt; N. A. Holodkovszki, híres anatómus és helmintológus; A. P. Dobroszlavin, a higiéné tanszékét állította fel és egy higiénia-tanfolyamot szervezett az Akadémián; V. V. Pasutin, az orosz patológiai iskola megalapítója, ugyancsak Szecsenov hallgatója volt; N. P. Krakov alapította a farmakológiai iskolát; L. G. Belljarminov, a szemész, mozgó „szemész-brigád”-ot szervezett, amely a népnek nyújtott segítséget; V. M. Tarnovszki volt az első syphilidológiai tanszék professzora.

Az Orvos-Sebészeti Akadémia mintájára, orvosi osztályokat állítottak fel a kazanyi (1804), a harkovi (1805) és később (1842) a kievi egyetemen. A XIX. század hatvanas éveiben Oroszországban az orvosok száma tízezerre emelkedett.

Az orosz orvostudomány gyors fejlődése a XIX. század második felében összefügg az orosz tudomány erőteljes fejlődésével ebben az időszakban.

Kivételesen kedvező feltételek alakultak ki ebben az időben Oroszországban a természettudomány eredményes fejlődése számára.

A Lomonoszovtól származó, jelentős materialista hagyományokra támaszkodva fejlesztették ki az orosz természettudósok elméleteiket: D. I. Mendelejev felfedezte az abszolút forrponot (1861); A. M. Butlerov nyilvánosságra hozta elméletét a „vegyi struktúrákról” (1861), amivel a modern szerves vegytan alapjait rakta le; I. M. Szecsenov „Az agy reflexei” című könyvében (1863) leírta kísérleteit, ezekből született a materialista tudományos fiziológia; D. I. Mendelejev fedezte fel a „periodikus tör-

vényt” (1869), amely alaptörvénye a szervesen anyagok fejlődésének a természetben; A. O. Kovalevszki és V. O. Kovalevszki olyan felfedezéseket tettek, amelyek megerősítették a fejlődés fogalmát a biológiában, az embriológiában és paleontológiában; A. G. Szoletov, N. A. Umov és P. N. Lebegyev a fizika terén tettek felfedezéseket; E. Sz. Fedorov pedig a fiziko-kémiai krisztallográfiában stb.

*

Ki kell még emelnünk több más orosz tudós nevét és felfedezéseit is.

Az anatómia Oroszországban, főleg Pirogov befolyása alatt fejlődött. Bár mint sebész híresebb, anatómiai eredményei nem kevésbé lényegesek.

N. I. Pirogovban méltán látják a tájanatómiának, mint tudománynak a megteremtőjét. „A vivőerek és bonyék sebészeti anatómiája” (1881–1882) című klasszikus művében N. I. Pirogov hangsúlyozza, hogy az anatómia a sebészet fejlődésének alapja. Egy másik írásában a „Fagyasztott testek keresztmetszetének tájanatómiájá”-ban (1852) N. I. Pirogov nemcsak új módszereket vezetett be a szervek topografiájának kutatásánál, hanem soknak új módon határozta meg az elhelyezését.

Atlasza 4 kötet képet és 4 kötet szöveget tartalmaz. Összeállításához N. I. Pirogov 12 000 sajátkezűleg végzett boncolásának anyagát használta fel.

N. I. Pirogovra, mint anatómusra kutatásainak gyakorlati iránya jellemző. „... Bonctani kutatásaimnak mindig az volt a célja, hogy azokat a patológiában, a sebészetben, vagy legalább a fiziológiában alkalmazhassák” – írta.

Minden utána következő orosz anatómus lényegében N. I. Pirogov követője volt. Érdemeiket és felfedezéseiket bizonyos mértékig, a nevüket viselő anatómiai kifejezések tükrözik. Thompson angol tudós 1945-ben, Londonban kiadott írásában 42 bonctani szakkifejezést sorol fel, amelyek orosz tudósok nevét viselik. És ez távolról sem teljes jegyzék.

R. F. Leszgaft (1837–1909), aki először Kazányban, majd Szentpétervárott működött, volt az elméleti bonctan megalapítója. Fő-

műve „Az elméleti anatómia alapjai” (1892) volt. Leszgaft nagy figyelmet szentelt annak, hogy milyen szerepe van az anatómiának a testedzéssel és a sporttal kapcsolatos problémáknál. Ennek a kérdésnek szentelte „Az anatómia viszonya a testedzéshez” című tanulmányát.

*

A múlt század hatvanas éveig a hisztológiai problémákkal Oroszországban főként fiziológiai laboratóriumokban foglalkoztak és ezek szorosan összefüggtek a fiziológia fő problémáival. A hatvanas években önálló hisztológiai tanszékeket állítottak fel, először Moszkvában és Szentpétervárott, majd Oroszország többi egyetemi városában. Kezdve N. M. Jakubovicsnak és F. V. Ovszjanikovnak az agy és agyidegek hajszáléptményének szentelt munkáival, az idegrendszer hisztológiája, a neurohisztológia, rohamosan fejlődött (A. I. Babuhin, I. F. Ognev, M. D. Lavdovszki és A. Sz. Dogel).

A sejttan legnagyobb teljesítménye a XIX. században az élő sejtek osztódásának P. I. Peremezsko orosz tudós által történt felfedezése és részletes leírása volt. P. I. Peremezsko tanulmánya a sejtek osztódásáról a „Zbl. med. Wissensch.” (1878. N° 29.) című folyóiratban jelent meg. Orosz tudósok az általános és részletes hisztológia majdnem minden terén végeztek fontos kutatásokat. Sok becsületet szereztek új hisztológiai módszerek kidolgozásával és a modern hisztológia leghaladóbb irányzatának kezdeményezésével. Így a hetvenes években N. A. Hrzsonscsevszki volt az első, aki intravitális festést alkalmazott a vesék működésének kutatásánál (fiziológias festék befecskendezése), megteremtve ezzel a hisztofiziológiát. I. M. Mecsnyikov munkája a nyolcvanas években a sejtenbelüli táplálékfeldolgozásról és a gyulladás összehasonlító tanulmányozásáról lefektette a szövetek empiriko-fiziológia tanulmányozásának, valamint a hisztológia összehasonlító és evolúciós irányának alapjait.

Orosz morfológusok írásai ismételten elismerésben részesültek nemzetközi gyűléseken és külföldi akadémiákon. Így például P. V. Rudanovszki monográfiáját aranyéremmel tüntették ki, P. V. Rudanovszki (1829–1888) egy időben adta ki orosz és francia

nyelven „Az ember és egyes magasabbrendű állatok gerincidege, gerincötege gyökereinek alkatáról és a nyúlt velejéről” című munkáját. Az orosz kiadás Kazányban jelent meg három részben 1871-től 1876-ig (322 old.). Mindegyik részt a szerző által külön-céltől készített táblázatok és illusztrációk egészítették ki. A könyv az idegrendszerre vonatkozó anatómiai és hisztológiai kutatások különböző módszereinek összehasonlító értekezését tartalmazza. P. V. Rudanovszkit a Párizsi Akadémia levelező tagjává választotta.

V. A. Bec (1834–1894) volt az agykéreg architektónikája tanulmányozásának megalapozója. Ő állapította meg a cortex különböző részeinek egyenlőtlen szerkezetét. Ezzel megteremtette az anatómiai előfeltételeket a cortex működési mechanizmusának helyes megértéséhez. Ezt a mechanizmust I. M. Szecsenov dolgozta ki.

1874-ben V. A. Bec felfedezte az óriás piramis (giganto pyramidális) agysejteket, amelyek ma a nevét viselik.

A bécsi világkiállításon számtalan ország orvosa tekintette meg Bec hisztológiai preparátumait, amelyekből csaknem 8000 darabot készített. A nemzetközi szakértő bizottság megállapította, hogy V. A. Bec előtt senki sem tanulmányozta úgy az agyat, mint ő. Az egyedülálló preparátumgyűjteményt akkor harmincezer forintra becsülték. V. A. Bec a gyűjteményt a kievi egyetemnek adományozta, ott őrzik ma is.

*

Számos orosz tudós ért el jelentős sikert a fiziológia terén is.

Ötven évvel ezelőtt, 1904-ben kapott Ivan Petrovics Pavlov, a fiziológia professzora a Szentpétervári Katonai Orvosi Akadémián Nobel-díjat az emésztés fiziológiájára vonatkozó munkásságáért. Ez a fiziológia terén elért figyelemre méltó teljesítményének nemzetközi elismerése volt. I. P. Pavlov elődei a fiziológusok egész ragyogó sorát alkotják, kezdve A. M. Filomafickivel, a Moszkvai Egyetem professzorával, aki már a múlt század negyvenes éveiben a fiziológia oktatását kísérleti alapokra fektette és végezve I. M. Szecsenovval, I. P. Pavlov tanárával.

Az idegrendszer fiziológiájában tett legnagyobb felfedezés, ne-

vezetesen a centrális gátlás felfedezése I. M. Szecsenov nevéhez fűződik. I. M. Szecsenov felfedezései feltárták az élettani és lelki folyamatok mechanizmusának kapcsolatait. Itt Szecsenov a szervezet és környezete egységéből és szétbonthatatlanságából indult ki.

I. P. Pavlov segítségével volt V. A. Baszov (1812–1879) orosz fiziológus és sebész felfedezése. Baszov 1842-ben, a történelemben első ízben hajtott végre olyan műtétet, amellyel egy kutyánál állandó sípolót készített; így vezette be a kutatás műtéti, fiziológiai módszerét állandó kísérleti feltételek mellett.

I. P. Pavlov érdeme elsősorban az, hogy bebizonyította, hogy fogalmaink fejlődésének új szakasza, amelyben a szervezetnek a környező természettel való egységét valljuk, helyes. I. M. Szecsenov tézisét tovább fejlesztve I. P. Pavlov eljutott a feltételes reflexek felfedezéséhez. A feltételes reflexek lettek viszont későbbi felfedezések nyitjává. A fejlődésméleti elv alapján I. P. Pavlov új fiziológiát teremtett, amely magába foglalja az élő szervezet funkcióit – az élőlények primitív ingerlékenységétől a lelki működésig.

A tudomány történetében először tekintették a fiziológiai és pszichikai jelenségeket teljes egységnek.

I. P. Pavlov nem volt szobatudós. Jellemző volt rá tevékeny közreműködése a társadalmi életben és haladó álláspontja a társadalmi problémák megoldásánál. Így például a fiziológusok XV. Nemzetközi Kongresszusán Leningrádban, Pavlov kifejtette a háborúval kapcsolatos álláspontját. Elismerve a felszabadító háborúk szükségességét és igazságosságát, Pavlov elítélte a háborút: „A háború, lényegében állatias eszköz, amely nem méltó a végtelen lehetőségekkel bíró emberi értelemhez. Megfigyelhetjük, hogy ma csaknem általános az óhaj és törekvés a háború elkerülésére s azt hiszem eszközeink hatásosabbak, mint azok, amelyeket azelőtt használtak.” I. P. Pavlov álláspontjának humanizmusát nyilvánvalóvá teszi kijelentése: „Minél több kísérletet végzünk állatokon, annál kevesebb a kísérleti állat szerepét betöltő ember”.

I. P. Pavlov számos követője ért el további haladást annak

felderítésében, hogy milyen szerepet játszik az idegrendszer az emberi test különböző szerveinek működésében.

A gyógyszerian is egy olyan tudományág, amelyben az orosz orvosok igen eredményesen működtek. Arra a kérdésre, hogy mit végeztek, csak hiányos választ ad az a jelentés, amelyet az Amerikai Orvosi Szövetség adott ki. Ez néhány évvel ezelőtt kérdőívet körözött az orvosok között, arra kérve őket, nevezzék meg a tíz legértékesebb gyógyszert. A következő gyógyszerek kapták a szavazatok legnagyobb számát: 1. penicillin és sulphanilamid készítmények, 2. vér és plazma, 3. káolin, 4. éter, morfin és kokain, 5. digitalis, 6. salvarsan, 7. immunizáló anyagok, vaccinák, 8. más hormonok, 10. vitaminok.

Elég egy pillantás erre a jegyzékre, hogy lássuk, milyen tevékenyen vettek részt az orosz tudósok eme értékes gyógyszerek felfedezésében, szintetizálásában és megvizsgálásában.

V. A. Manasszejn és A. G. Polotebnov orosz orvosok elismert szerepet játszottak a penicillin felfedezésében. A gombák gyógyító hatását Polotebnov írta le és tette közzé egy cikkben a „Medicinszki Vesztnik” című folyóirat 1872-es évfolyamában. Ha abban az időben megfelelő figyelmet szenteltek volna felfedezésének, az emberiség valószínűleg nem 60–70 évvel később, hanem ennél jóval előbb részesült volna a penicillin áldásában.

N. I. Lunin orosz tudós olyan anyagokat fedezett fel, amelyeket később vitaminoknak neveztek el. N. I. Lunin (1854–1937) „A szervesen sók jelentősége az állatok táplálkozásában” (1880) című értekezésében az első volt a világon, aki rámutatott arra, hogy a táplálékban azelőtt ismeretlen, különleges anyagok léteznek, amelyek rendkívül fontosak az élethez és amiket később vitaminoknak neveztek el. Ezt az írást 1881-ben Dorpatban közzölték német nyelven, egy jól ismert német folyóiratban.

A digitalis széleskörű klinikai alkalmazását Sz. P. Botkin vezette be. A kinint 1816-ban F. I. Gize, a Harkovi Egyetem tanára szintetizálta.

Az immunitás szerepének megvilágítása és az erre alapozott gyógyszerek alkalmazása I. I. Mecsnyikov különleges érdeme.

Úttörő munkát végeztek a vérátömlesztés terén egyes szovjet tudósok, A. A. Bogdanovnak, a Vérátömlesztési Intézet első

igazgatójának vezetésével. Bogdanov életét vesztette, amikor egy betegnek az életét mentette meg azáltal, hogy vért adott neki.

D. L. Romanovszki érdeme a kemothéria megalapozásában van. „A mocsárláz parazitológiájának és terápiájának problémáiról” című értekezésében szembeállítja egymással a parazitákra tett ártalmas hatást, vagyis az elérendő hatást a makroorganizmusra tett kártékony hatással, azaz a nem kívánt, toxikus mellékhatással. Egyszóval Romanovszki leírta azt, ami 20 évvel később etiotrop és organotrop hatás néven vált ismertté.

N. P. Krakov akadémikus, Szecsenov egyik követője, széleskörű tudományos iskolát alapított. Az izolált szervek végeredményeinek kivizsgálására külön módszereket dolgozott ki, felfedezte a szövetelemeknek a halál beállta utáni reakcióját, számtalan új gyógyszert vizsgált meg és kidolgozta a hedonal narcozisz módszereit. N. P. Krakov főművét „A Gyógyszertan Alapjai”-t 14 ízben adták ki.

*

A kórbonctan és kórelmélettan ugyancsak olyan ágai az orvostudománynak, amelyekben sok orosz tudós játszott fontos szerepet.

A moszkvai A. I. Polunin professzor (1820–1888) és a szentpétervári M. M. Rudnev professzor voltak az orosz patológusok első generációjának képviselői.

A kórelmélet, amely valamivel később különálló tudományággá fejlődött ki, a Szentpétervári Katonai Orvosi Akadémián V. V. Pasutin, Moszkvában A. B. Fohrt képviselte, Odesszában és később Szentpétervárott pedig V. V. Poviszocki.

Külön meg kell említeni M. A. Novinszkit, a kísérleti onkológia megalapítóját.

V. K. Viszokovics professzor (1834–1912), a Harkovi Egyetemről, nemcsak epidemiológus és mikrobiológus, hanem patológus is volt. 1882-ben tartott doktori értekezésében Viszokovics kiemelte a fibroblasztok vezető szerepét a kötőszövetek újképződményeiben. Kutatásainál Viszokovics kombinálta a morfológiai és bakteriológiai módszereket. 1886-ban egy dolgozatot tett közzé „A vérbe bevezetett mikrobák sorsáról” címmel. Később,

munkája alapján teremtették meg a reticulo-endothelialis szisztéma modern tanítását, amely fontos szerepet tölt be a szervezet fertőzés elleni védelmében. 1890-ben Viszokovics kimutatta, hogy az ún. skrofula, tuberkulolitus betegség.

A kórélettant művelői hazánkban buzgó munkával modern színvonalra emelték. E tudósok átvették a kórélettan oroszországi megeremtőinek: A. I. Poluninnak, V. V. Pasutinnak, A. B. Fohtnak, I. I. Mecsnyikovnak, V. V. Podvisoczkinak, Sz. M. Lukjanovnak és másoknak legjobb hagyományait. A szovjet patológia létezésének évei alatt sokat tett az elméleti elvek megszilárdításért és igazi alapja lett a klinikai gyógyászatnak.

*

A mikrobiológia és a vele rokon tudományágak terén is eléggé ismert az orosz tudósok munkája. A legkiválóbbak e téren I. I. Mecsnyikov (1845–1916) és L. Sz. Csenkovszki (1822–1887).

I. I. Mecsnyikov az immunitás tudományának egyik megalapítója. I. I. Mecsnyikov érdemeit már 1908-ban elismerték, amikor az immunitással kapcsolatos munkásságáért Nobel-díjjal tüntették ki. Miután egyetemi tanár lett, kénytelen volt Oroszországot elhagyni, mivel a cári kormány nem adott neki lehetőséget arra, hogy tudományos munkásságot folytasson. 1888-ban I. I. Mecsnyikov a Pasteur Intézetben kezdett dolgozni. Ekkor már teljesen kiforrott tudós volt és egy sor dolgot is adott már ki a zoológia tárgyköréből. Ezekben Charles Darwin tanításait fejlesztette tovább. 1883-ban adta ki I. I. Mecsnyikov első munkáját a fagocitózisról, arról az általa leírt jelenségről, amelyben a szervezet a fehér vérsejtek – amiket ő fagocitáknak nevezett el – segítségével harcol a mikrobák ellen. (Mecsnyikov előadása „A szervezet gyógyító erőiről”.) Az orosz természettudósok egyik kongresszusán I. I. Mecsnyikov mutatta ki először a szervezet tevékenységét egy fertőzési folyamat alatt, valamint a makro- és mikroorganizmusok kölcsönhatását, ami a fertőző betegségnél a főszerepet játsza.

A nagy Pasteur szerepe a mikrobiológia fejlődésében közismert volt. Meg kell jegyezni, hogy legbensőbb munkatársai kö-

zött orosz tudósok is voltak. I. I. Mecsnyikov a Pasteur Intézetben dolgozott megalapításának első perceitől kezdve, még Pasteur életében. 1908-tól kezdve, haláláig, Mecsnyikov az Intézet igazgatóhelyettese volt. A. M. Bezredko és L. A. Taraszevics, aki később a mikrobiológia tanára lett, ugyanitt dolgoztak.

Sok orosz orvos és mikrobiológus dolgozott állandóan, vagy időlegesen a Pasteur Intézetben, hozzájárulva ennek eredményeihez. Elég, ha utalunk arra, hogy az Intézet első „Évkönyvében” közzétett írások egyharmada orosz orvosoktól származott.

Sz. N. Vinogradszki (1857–1953) kutatásait a Pasteur Intézetben kezdte. Először a szulfo-, majd a ferrobaktériumok szerepét mutatta ki az oxidációs folyamatban. Később megállapította, hogy a talaj nitrifikációja nitrifikáló baktériumok hatására ammóniasók folyamatos oxidációjából áll, s hogy e sók először nitrítékké s azután nitrátokká alakulnak át. Vinogradszki felfedezéseinek nagy jelentősége volt a mezőgazdaság és agronómia fejlesztésében.

Fontos szerepet játszott a Pasteur Intézet Mecsnyikov egy másik – a mikrobák antagonizmusáról és változékonyágáról szóló – tételének kidolgozásában, amely tételt már 1880-ban nyilvánosságra hozott.

1892-ben, a franciaországi kolerajárvány alatt, Mecsnyikov, aki a járványt tanulmányozta, sőt, a kísérlet kedvéért egy kolera-vibrio tenyészetet meg is ivott – megállapította, hogy a belekben a koleramikrobák mellett olyanok is vannak, amelyek az enyhén patogén mikrobák aktivitását fokozni tudják. Ez, véleménye szerint, azt jelentette, hogy a mikrobák minőségének nagy változata lehetséges – létviszonyaiktól függően. Ezért Mecsnyikov elismerte a mikrobák „pleomorfizmusának” vagy polimorfizmusának lehetőségét, vagyis a mikrobáknak a környezet felteletől függő változatosságát.

Orosz biológusok több más felfedezését is ki kell emelnünk: P. A. Lesch 1875-ben felfedezi a vérhas patogén amoebáját; O. V. Petersen 1887-ben a lágysanker kórokozóját és A. V. Grigorjev 1891-ben a vérhasbacilust.

I. I. Mecsnyikov továbbfejlesztette a fagocitózis elméletét. Kiemelkedő érdeme, hogy az immunológiát megfosztotta miszti-

kus burkától és bebizonyította, hogy az immunitás a fiziológia általános törvényeinek van alávetve. És I. I. Mecsnyikov volt az, aki az immunológia történetében először hívta fel a figyelmet az idegrendszer szerepére a szervezet védekező reakciójában.

Ismeretes, hogy a filtrálható vírusok tudományának alapjait D. I. Ivanovszki orosz tudós vetette meg, aki közzé tette a dohány mozaikkórjának filtrálható kórokozójáról írt tanulmányát.

I. I. Mecsnyikov halála után helyét a Pasteur Intézet laboratóriumában a cári Oroszországból kivándorolt A. M. Bezredko foglalta el, aki a helyi immunitásról végzett tanulmányairól nevezetes.

D. K. Zabolotnij (1856–1929) ugyancsak mikrobiológus és epidemiológus volt. Széleskörű kísérleti munkásságát a pestis-, a tífusz-, a kolera- és a szifiliszkutatásnak szentelte.

L. A. Tarasevics (1868–1927) és I. G. Szavcsenko (1862–1932) a D. K. Zabolotnij-féle iskolát képviselték.

N. F. Gamaleja (1859–1949) Mecsnyikov egyik tanítványa, a mikrobiológia számos ágát tanulmányozta. A múlt század kilencvenes éveiben első ízben írta le a mikrobák autólízisének jelenségét. 1898-ban N. F. Gamaleja egy különleges baktériumromboló anyagot fedezett fel, amelyet „bakteriolizin”-nek nevezett el. Ma ezt az anyagot bakteriográf néven ismerjük. N. F. Gamaleja egy vaccinát javasolt az emberi kolera ellen, kidolgozott egy rendszert a kolera leküzdésére és összefoglalta a fertőzés elleni harcban felgyülemlett kísérletek bőséges anyagát. Igen sok tanítványa volt.

P. F. Borovszki értékes kutatásokat végzett Közép-Ázsiában a Leishmanniózis kórokozójának terjedésére vonatkozólag. A világirodalomban először írta le a betegség kórokozóját, amit nem baktériummal, hanem protozonnal hozott összefüggésbe. Kutatásainak eredményét P. E. Borovszki 1898-ban a „Katonai Gyógyászat” című folyóiratban hozta nyilvánosságra.

Számos orosz orvos és mikrobiológus jellemző vonása az önzetlenség.

A XVIII. század végén D. Sz. Szamojlovics olyan példát mutatott, amelyet az orosz orvosok több nemzedéken át követtek.

A pestis-epidemiológia megoldatlan problémáinak tanulmányozása céljából D. Sz. Szamojlovics – nem másokon, hanem saját magán végzett kísérleteket.

Ezt követően az orosz orvosok hosszú évtizeden át sok kísérletet végeztek saját magukon.

1874. április 25-én G. N. Minh (1836–1896) egy visszatérő lázban szenvedő beteg vérével oltotta be és fertőzte meg magát, és így bizonyította be, hogy a fertőző anyag a beteg vérében van.

O. O. Mocsutkovszki (1845–1905) az odesszai Városi Kórházban végzett munkássága alatt, 1876. március 10-én tifuszban és visszatérő lázban szenvedő betegek vérével oltotta be magát.

Hősi kísérleteik és kutatásaik során O. O. Mocsutkovszki és F. N. Minh megállapították, hogy ezeket a betegségeket vérszívó rovarok terjesztik.

1892. július 18-án V. M. Havkin (1860–1930) eredményesen próbált ki saját magán egy kolera elleni oltást, amelyet ő javasolt. Élő koleravibriókkal végrehajtott bőr alatti fertőzés 38 fokkal lázat okozott és az oltás helyén erős fájdalom jelentkezett. Néhány éven belül az emberek millióit oltották be a kolera elleni vaccinával. A laboratóriumot, amelyet V. M. Havkin alapított Indiában, később az ő nevét viselő intézetté alakították át.

1893-ban D. K. Zabolotnij és I. G. Szavcsenko egy sor kísérletet hajtottak végre, immunizálva magukat szájon keresztül bevett virulens koleravibrió-kultúrával. Ők voltak az elsők, akik bebizonyították, hogy a kolera ellen lehetséges a bélen keresztüli vaccináció is és ezzel lefektették a helyi immunizáció alkalmazásának alapját.

Már említettem, hogy az 1892–1894. évi kolerajárvány alatt I. I. Mecsnyikov a járvány fészkéig hatolt és különféle állatokat próbált koleraával beoltani. Amikor ez nem sikerült, Mecsnyikov saját magán végezte el a kísérletet. Megívott egy koleravibrió kultúrát, de előbb szódabikarbónával semlegesítette a gyomornedvet. Ez azonban nem vezetett megbetegedéshez. Ennek következtében kételyek merültek fel a koleravibrió specifikusságával szemben. A kísérletet megismételte egyik munkatársán is, de ez sem idézte elő a betegséget, s csak amikor egy másik mun-

katársra ivott meg egy régi kultúrát, fejlődtek ki a betegség heveny tünetei, de halálos kimenetel nélkül. Ez bebizonyította a vibrio specifikusságát az ázsiai kolera etiológiájában.

1881-ben I. I. Mecsnyikov visszatérő lázzal fertőzte meg magát.

Az orosz orvosok egy másik, régen bevett hagyománya, hogy segítséget nyújtanak más népeknek a fertőzések és járványok elleni harcban.

Így például ismeretes, hogy I. G. Szavcsenko és V. M. Havkin orosz mikrobiológus-járványkutatók Indiában működtek a pestis- és kolerajárványok idején. 1896-ban V. K. Viszokovics Indiába ment mint egy pestis elleni küzdő nemzetközi expedíció tagja. 1897-ben D. K. Zabolotnij tagja volt egy orosz expedíciónak, amelyet Indiába és Arábiába küldtek a pestis leküzdésére. D. K. Zabolotnij 1898-ban Mezopotámiában, Mandzsúriában, Kelet-Mongóliában és Kínában indította meg a küzdelmet a pestis ellen.

A szovjet orvosok folytatják és gazdagítják az orosz mikrobiológusok eme hagyományait. A járványos betegségek elleni küzdelem sikerei a Szovjetunióban, jelentős mértékben a mikrobiológusok által elért eredményeknek tudhatók be.

*

A klinikai gyógyászat Oroszországban az élettannal szoros összefüggésben fejlődött ki. A klinikai gyógyászat különböző ágaiban fiziológiai és funkcionális irányzatokat fejlesztettek ki. Jellegzetességük, hogy ezek a szervezet egységére, a szervezetnek környezetével való egységére és az idegrendszer vezető szerepére épültek fel. Ennek eredményeképpen az úgynevezett cellulárpatólógia, amely a kóros folyamatoknak csupán helyi magyarázatot adott, leszűkült és korlátozódott.

Orosz klinikusok és fiziológusok együttes erőfeszítéseinek eredménye a nervizmus elméletének kidolgozása. Ezt az elméletet I. P. Pavlov szerint úgy kell értelmezni, mint az idegrendszer befolyásának kiterjesztését az emberi test lehető legtöbb szervére és rendszerére.

Klinikusok már jóval I. P. Pavlov előtt fontos szerepet tulaj-

donítottak az idegrendszernek. I. E. Gyadkovszki (1784–1841), a Moszkvai Egyetem tanára már 1833-ban a következőket írta: „Minden rendszer és szerv, beleértve magát a keringési rendszert is, teljes mértékben az idegrendszertől függ”.

A klinikai gyógyászatban alkalmazott nervizmus legkiemelkedőbb harcosa Sz. P. Botkin (1832–1889) volt. Sz. P. Botkin laboratóriuma vetette meg Oroszországban a kísérleti farmakológia, terápia és patológia alapját. Ez volt a bölcsője országunk legnagyobb tudományos kutatóintézetének, a Kísérleti Orvosi Intézetnek, amely viszont az 1944-ben alakult Orvostudományi Akadémiának és számtalan más intézetnek lett a bázisa. Sz. P. Botkin nézeteit az „Eljárás a belbetegségek gyógyításánál” három számában (1864, 1868 és 1875) hozta nyilvánosságra, úgyszintén 35 előadásban, amelyeket tanítványai lejegyeztek és kiadtak (Sz. P. Botkin professzor előadásai 1–3. kiadv. 1885–1891).

Sz. P. Botkin a terápiában a durva empiricizmussal szembe helyezte a szigorúan tudományos vizsgálatot. Azzal, hogy a szervezetet a maga egészében nézte, amely állandó kölcsönhatásban áll környezetével, az orosz orvostudomány megalapozta az élettanban és a klinikai gyógyászatban is a szervezet egységének, a szervezetnek környezetével – az idegrendszer reflektorikus mechanizmusa útján létrehozott – egységének elvét. Ennek az elvnek metodikai és gyakorlati jelentősége végtelenül fontos.

A szervezetnek környezetével fennálló kölcsönhatásáról valott felfogásában Botkin klinikai iskolája I. M. Szecsenov tanításaiból indult ki.

1886-ban Szecsenov a következőket írta: „A szervezet és környezete szétbonthatatlan”. Ezt a gondolatot továbbfejlesztve, Sz. P. Botkin azt mondta, hogy „egy betegség megértése elválaszthatatlan kapcsolatban áll a környezetével, amely a szervezetre hat, közvetlenül, vagy közvetve, közeli avagy távoli ősök útján”.

A szervezet és környezetének egységéből, valamint az idegrendszernek a szervezetben elfoglalt vezető szerepének elvéből kiindulva, az orosz tudósok többsége negatív álláspontra helyezkedett Virchownak, a cellulárpatológiával kapcsolatos tanításá-

val szemben. Amikor Virchow a sejtet jelölte meg mint az élet clemi és önálló egységét, túlbecsülte annak szerepét.

1860-ban írt doktori disszertációjának befejező részében a fiatal Szecsenov az alábbiakat írta: „A cellulárpatólógia, amelyet a sejt fizikai függetlenségére, vagy akár csak a környezete feletti felsőbbbségre alapoznak, elvben helytelen. Ez a doktrína nem több, mint az anatómiai irányzat fejlődésének az élettanban elért szélsőséges foka.”

I. P. Pavlov kiemelte, hogy a kórbonctan egymagában nem képes a betegségi folyamat mechanizmusának teljes analizésére, teljes magyarázatára, ehhez túl durva módszer. Szecsenov és Pavlov kutatásai megcáfolták Virchow cellulárpatólógiájának alapjait.

De sok más orosz tudós is bírálta írásaiban Virchow cellulárpatólógiáját. Ezek közül megemlíhetjük K. A. Timirjazev, E. F. Arisztov, I. I. Mecsnyikov, N. I. Pirogov, A. A. Osztrumov és M. M. Rudnev nevét.

Látható, hogy a cellulárpatólógiával szemben elfoglalt negatív álláspont nem múlt jelenség volt, hanem alapvető premisszákból indult ki.

A gyógyászat neurogenetikus elmélete, amely az idegrendszer szerepének felismerésén alapult, az egészséges és beteg embert nemcsak az anatómiai szerkezet és helyi anatómiai elváltozások szempontjából igyekezett tanulmányozni, hanem mindenekelőtt valamennyi rendszernek és szervnek a környezethez fűződő, általános élettani kötelékeivel kapcsolatban is. Az elméleti premisszákat igen hasznosaknak bizonyultak és ezek szabták meg a klinikus magatartását a betegágnál.

A neurogenetikus elmélet jótékony hatása nemcsak a belgyógyászatban nyilvánult meg, hanem a sebészetben, a bőrgyógyászatban, a gyermekgyógyászatban és a gyógyászat sok más ágában is.

Az 1900-ban megtartott XIII. nemzetközi orvoskongresszuson elmondott „Kísérleti terápia mint a fiziológiai kutatás új és rendkívül hasznos módszere” című beszámolójában I. P. Pavlov félreérthetetlenül megfogalmazta a klinikus előtt álló problémákat.

Beszámolója meghatározta azokat a lehetőségeket és kilátásokat, amelyek annak a klinikusnak a munkájában rejlenek, aki a klinikai gyógyászat élettani irányának híve.

Az orosz klinikai gondolkodás másik különlegessége a betegség megelőzésére fordított figyelem.

Így a XIX. század legelején M. J. Mudrov belgyógyász, a Moszkvai Egyetem tanára hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen rendkívül fontos az orvosok számára a betegség megelőzése: „Megóvni az emberek egészségét, távol tartani tőlük az öröklött, avagy őket fenyegető betegségeket, a megfelelő életmódot előírni számukra; az orvos részéről nemcsak becsületes, de megnyugtató megoldás is; mert könnyebb a betegséget megelőzni, mint gyógyítani. Ebben rejlik az orvos elsődleges kötelessége”.

G. A. Zaharin, egy másik kiemelkedő klinikus, a Moszkvai Egyetem tanára, ugyancsak nagy jelentőséget tulajdonított a preventív gyógyászatnak. Az egyik gyűlésen tartott beszédében mondotta: „Mi a higiénét nemcsak az orvosnevelés szükséges részének tekintjük, hanem minden gyakorló orvos egyik – ha nem a legfontosabb – feladatának”.

A cári uralom alatt, a kapitalizmus viszonyai között, a klinikusok jogos és jól megalapozott követeléseit távolról sem mindig teljesítették. Követeléseik megvalósítása a szovjet klinikusok feladata lett.

Szovjet klinikusok fejlesztették ki a fiziológiai és funkcionális irányzatot a klinikai gyógyászat minden ágában. Ez arra kötelezi az orvosokat, hogy a betegség, a funkcionális elváltozások korai felismerésére törekedjenek, és gyors, tevékeny gyógykezelést alkalmazzanak.

Az orosz élettan és klinikai gyógyászat története megmutatja, miképpen dolgozták ki az orosz tudósok, közös erőfeszítéssel, a kétszáz évvel ezelőtt megfogalmazott gondolatokat; miképpen teremtték meg ezekből a fogalmak egész rendszerét, valamint a gyógyító-megelőző módszerket, amelyek a szovjet gyógyászat alapját képezik.

*

A sebészet Oroszországban, már a XIX. század első felében a fejlődés magas fokán állott. Ugyanebben az időben fejlődött ki az anatómia, amely fokozatosan az orvostudomány külön ága lett. P. A. Zagorszki (1764–1845), sebész és anatómus, aki a Szentpétervári Orvos-Sebészeti Akadémián működött, alapította az első anatómiai iskolát Oroszországban. I. F. Busch (1771–1843) az első eredeti orosz nyelvű sebészeti kézikönyv szerzője, egy sebésziskolát alapított, vele együtt dolgozott az Akadémián. Busch ama tanítványai között, akik később egyetemi tanárok lettek (S. F. Gajevszki, N. F. Viszocki, P. N. Szavenko, K. K. Szalomon és mások), clókelő helyet foglal el I. V. Bujalszki (1789–1866). Tőle származnak az „Anatómiai-sebészeti táblázatok” (1823), amelyek a nagy artériáknál alkalmazandó varratokat magyarázzák. „Az emberi vesék kauterizált artériáinak és vénáinak ábrázolása” (1863) című munkája pedig alaposságban és pontosságban egyedülálló.

I. V. Bujalszki anatómiai-sebészeti táblázatait, amelyeknek első kötetét 1828-ban adták ki, Oroszországban általánosan elismerték és külföldön is ismert lett. Egy évvel közzététele után, az atlaszt lefordították németre és Németországban is kinyomatták. Az atlasz Amerikában is kedvező bírálatot kapott. Így a közismert amerikai sebész, John Collins Warren a következőket írta I. V. Bujalszkinak: „A nagy artériákon végzett műtétekről szóló kitűnő tudományos publikációját, tisztelt barátunk, Alexej Jevsztifejev útján megkaptuk és hálánkat fejezzük ki az orosz birodalomban virágzó tudomány és tudás eme bizonyítékáért. A Boston-kórházban mi gyakran alkalmaztunk varratokat a nagy artériákon, azaz carotison, az iliacon és a subclaviuson. De mindig hiányzott egy olyan mű, amely hozzásegített volna bennünket új kísérletek elvégzéséhez s az ön könyve erre rendkívül alkalmas volt, mert magasan kiemelkedik minden olyan könyv és táblázat közül, amit eddig az artériákról nyilvánosságra hoztak”.

Ebben az időszakban kezdte meg működését a Moszkvai Egyetemen E. O. Muhin (1766–1850), sebész és anatómus, N. I. Pirogov tanára, E. O. Muhin a következő munkákat tette közzé: „Egy anatómiai tanfolyam”, „A csontsebészet eredete” és sok

művet a sebészetről. Ő javasolta az orosz anatómiai szakkifejezések bevezetését.

N. I. Pirogov (1810–1881) kiváltságos helyet foglal el a XIX. század orvostudományában. Elért eredményei messze túlhaladják a sebészet és a bonctan határait.

I. P. Pavlov Pirogov szerepét az orvostudományban így jellemezte: „Az első pillanattól kezdve, hogy kapcsolatba került a sebészettel, a lángész éles szemével fedezte fel e tudomány természettudományi alapjait, azaz: a bonctant, kórbonctant és az élettani kísérleteket; és rövid időn belül olyan biztosan állott ezen az alapon, hogy alkotó egyéniség lett e téren”.

N. I. Pirogov tudományos kutatásai új tudománynak – a műtéti anatómiának – vetették meg alapjait. Ennek a tudománynak az alkalmazása a műtétek ésszerűsítése céljából, a kísérleti módszer felhasználása sebészeti problémák megoldására és végül klinikai tényezők pontos, tudományos vizsgálata a fiziológia és patológia álláspontjáról, ösztönözték Pirogovot arra, hogy a sebészetben megteremtse az anatómo-fiziológiai irányt.

N. I. Pirogov egy sor átfogó kísérleti, élettani munka szerzője. F. I. Inozemszki és A. M. Filomaficki közreműködésével N. I. Pirogov kísérletileg igazolta és tudományosan megerősítette – első ízben 1847-ben – az éter alkalmazását, majd a kloroformmal való érzéstelenítést. A kaukázusi harcok idején bőségesen alkalmazta az érzéstelenítést a tábori kórházban.

A sebészet fejlődése szempontjából nagy jelentősége volt Pirogov atlaszának: „Az emberi test gyakorlati bonctanának teljes tanfolyama”, amelyben a szerző a sebészeti szabályokat, a sebészet fejlődése folyamán első ízben, az emberi test felépítésének rendszeres tanulmányozására alapozta.

Ki kell emelnünk, hogy főműveiben, kiváltképpen „Az általános tábori sebészet alapjai” című művében, más nagy klinikusokhoz hasonlóan, Pirogov is hitet tett a nervizmus és a szervezet egysége mellett.

Mint sok más kiváló orosz klinikus, Pirogov is a profilaxis híve volt, „a jövő a megelőző gyógyászaté” – írta. Ezek látnoki szavak voltak, s a Szovjetunióban ma sikeresen valóra is válnak.

N. I. Pirogov volt az első, aki bevezette a gipszlenyomatot és az oszteoplasztikai műtétet a lábon. Ezt a műtétet, amelyet ma minden orvos ismer, száz évvel ezelőtt, 1854-ben írta le N. I. Pirogov a Katonai Orvosi Folyóiratban. Elévülhetetlen érdemeket szerzett N. I. Pirogov egy új igazság felfedezésével és ennek a sebészetben való alkalmazásával. N. I. Pirogov a következőket írta: „Egy műtét érdeme nem az amputációban, hanem az oszteoplasztikában van, ami minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy egy csontdarab, ha lágy szövetekkel kerül érintkezésbe, erősen hozzáforr egy másik csonthoz és lehetővé teszi a végtag megnyújtását és működését.

N. I. Pirogov műtétje világszerte elismerésre talált és új oszteoplasztikus műtétek kidolgozására ösztönzött.

N. I. Pirogov érdemei különösen a tábori sebészet terén emelkedtek ki. Tevékenysége Szebasztopol ostroma (1854–1855) és a későbbi háborúk alatt szerzett óriási tapasztalatain nyugszik. (Művei: „Általános tábori sebészet”, 1864–1865) és „Katonai egészségügy és különleges segély a bolgár harctéren” 1879.)

N. I. Pirogov fektette le a katonai egészségügy tudományos alapjait. Azokat az elveket, amelyeket ő dolgozott ki a harctéri betegek és sebesültek ellátására, a világ valamennyi hadserege (egészben vagy részben) elfogadta.

N. I. Pirogovnak a sebesültek ellátására vonatkozó javaslatai a következő megállapításokra épülnek: „... Tapasztalataim alapján az a meggyőződésem, hogy ahhoz, hogy a tábori kórházakban jó eredményeket érjünk el, nem annyira a tudományos sebészetre és gyógytudományra, hanem jó, üzletszerű adminisztrációra van szükség”.

Pirogov tevékenysége nem korlátozódott a sebészetre. Az orvostudomány más ágaira, így például a kórbonctanra is nagy befolyást gyakorolt. „Az ázsiai kolera patológiai anatómiája” című munkáját a boncolások ezrei alapján írta, s ezeket saját maga végezte 1848-ban, amikor kolerajárvány dühöngött Oroszországban. Jogosan tekinthetjük őt az orvosi diéta kezdeményezőjének a terápiában. Kiemelkedő szerepet játszott még a fiziológia, az egészségügyi statisztika, a járványtan terén és az orvostudomány sok más ágában.

Minden orosz sebész, aki a következő évtizedekben működött, Pirogov tanítványának nevezhetjük.

Annak ellenére, hogy a sebészet Pirogov után új szakaszba, az antiszeptikus sebészet korába lépett, munkái teljes mértékben megőrizték jelentőségüket. Az orosz sebészet folytatta fejlődését azon az anatómo-fiziológiai alapon, amelyet N. I. Pirogov fektetett le. N. V. Szklifoszofszki, P. I. Gyakonov, A. A. Bobrov, I. K. Szpizarnij, Sz. P. Kolomnin, I. I. Naszilov, E. I. Bogdanovszki, M. Sz. Szubbotin, N. A. Veljaminev, V. I. Razumovszki sebészek és mások, N. I. Pirogov hű követői voltak, tanításait továbbfejlesztették az antiszeptikus és aszeptikus új feltételei között.

N. I. Pirogov hatalmas befolyása nemcsak az orosz sebészek nemzedékének, hanem általában az orosz orvosok fejlődésében és formálásában nyilvánult meg. Különösen nagy jelentősége volt annak a felhívásnak, amelyben arra ösztökélte az orvosokat, hogy ismerjék be nyíltan szakmai tévedéseiket. „Egy sebészeti klinika évkönyve című munkámban” – írta Pirogov – „nyíltan kijelenttem, hogy a klinikai tanár főerénye őszinteségében és nyíltságában rejlik, s ez megköveteli, hogy tévedéseit és kudarcait még saját tanítványai előtt is beismerje.”

Pirogovról mondott beszédében Pavlov a következőket mondotta: „Első tanári ténykedése „Klinikai évkönyv”-ének kiadása volt, amely bizonyos tekintetben egyedülálló kiadvány. Az önbírálatnak és a saját munka bírálatának ilyen könyörtelen példájával alig találkozunk máshol az orvosi irodalomban. Nagy erény ez! Betegünk ágyánál, aki életét kezünkbe adta, hallgatóink előtt, akiket tanítunk, nekünk orvosoknak, egyetlen mentségünk, egyetlen erényünk az igazság, a kendőzetlen igazság.”

A sebészet története a szovjet hatalom alatt azt mutatja, hogy a szovjet sebészek Pirogov tanítványai és követői. A különböző iskolák közötti eltérések ellenére a szovjet sebészek, mint I. I. Dzsanelidze, N. I. Burdenko, Sz. Sz. Jugyin, A. V. Visnevski, Sz. I. Szpaszokukocki, A. V. Martínov, P. A. Hertzen és mások munkájukban N. I. Pirogov vonalán haladtak, kiegészítve azt a Szeccsenov és Pavlov tanításaiból leszűrt tanulságokkal.

*

A szüléset, mint tudomány a nép tapasztalataiból indul ki. A XVIII. század végén jelentek meg Oroszországban az első szülészek. Az első eredeti orosz szülészeti kézikönyv N. M. Maximovics–Ambodik: „A bábaság művészete” című ötkötetes műve volt, amely 1784–1786-ban jelent meg.

A XIX. században az orosz szüléset és nőgyógyászat képviselői: V. F. Sznegirev (1847–1916), A. P. Gubarev (1855–1931), A. J. Krasszovszki (1821–1898) és mások e tudományok minden ágát gazdagították. V. F. Sznegirev például a nőgyógyászati műtétek mértéktelen alkalmazása ellen küzdött, és buzgón kutatott a női betegségek gyógyításának vértelen módszerei után. Sznegirev alapvető kézikönyve „A méhvézések” négy kiadást ért meg, és több idegen nyelvre fordították le.

A gyermekgyógyászat terén nagy hírnévre tett szert a moszkvai N. F. Filatov (1847–1902) egyetemi tanár. Monográfiái: a „Gyermekbetegségek szimptomatológiája és diagnózisa”, „Fertőző gyermekbetegségek” és „Klinikai előadások” számos gyermekgyógyász nemzedéknek szabtak irányt. A kanyarónak Filatov által megállapított korai tünete az orvosi irodalomban, mint a Filatov–Koplik tünet jól ismert. A „rubeola-scarlatinosa”-t, amelyet később Filatov–Dukesz-féle negyedik betegségnek neveztek el, ő írta le először a gyermekek fertőző betegségeiről.

Filatov kézikönyvét tizenegy nyelvre fordították le, beleértve még a japánt is.

Széleskörű gyermekgyógyászati iskolát alapított N. P. Gundobin professzor (1860–1908), a Katonai Orvosi Akadémia tagja. Gundobin azt a nézetet vallotta, hogy a gyermekgyógyászatnak a gyermeki szervezet anatómo-fiziológiai sajátosságainak pontos ismeretén kell alapulnia.

N. P. Gundobin alapvető munkája, „A gyermekkor idioszinkráziái”, amely 1906-ban jelent meg, az ő és számos tanítványa munkájának eredménye. N. P. Gundobin minden munkájában hangsúlyozza a gyermekgyógyászat és a pedagógia közötti szorosabb kapcsolatot szükségességét és azt tartotta, hogy minden gyermekgyógyásznak egyúttal pedagógusnak is kellene lennie.

Meg kell említenünk I. V. Trojcki (1856–1923) gyermekgyógyászt, aki számos vizsgálatot végzett a fültőmirigy-gyulladás

kapcsolatban. Sok orosz és külföldi szerző véleményével ellentétben bebizonyította ennek fertőző voltát s megcáfolta azt az állítást, hogy a parotitis lokális betegség. A gyermekgyógyász kongresszuson, Rómában 1891-ben I. V. Trojcki előadást tartott „Efezoszi Soranos*, az örök város első gyermekgyógyásza” címmel, amelyben lefestette a nagy gyermekgyógyászt és felsorolta érdemeit. I. V. Trojcki munkáját Oroszországban könyv alakban adták ki.

Az orosz szülészek és gyermekgyógyászok sok haladó és jogos kívánsága nem teljesülhetett a cári Oroszországban uralkodó viszonyok között. A mi szocialista hazánkban, ahol az ember, az anya és a gyermek érdekei minden más felett állnak, minden lehetővé vált. Az anya és a gyermek államilag biztosított rendszeres egészségvédelmét különösen a kiemelkedő orosz gyermekgyógyászok munkái tudományosan megalapozták.

*

A neuropatológiáról, és pszichiátriáról beszélve, első helyen kell említeni A. I. Kozsevnyikov és Sz. Sz. Korszakov nevét.

A. I. Kozsevnyikov (1836–1902) az ideggyógyászok moszkvai iskolájának volt a megalapítója. Az epilepsziának egyik különleges változatát írta le, amelyet Kozsevnyikov-epilepszia néven ismerünk.

Az 1879-ben megtartott XII. nemzetközi orvoskongresszus egyik határozata alapján a polineurotikus pszichózis a moszkvai Sz. Sz. Korszakov (1854–1900) professzor nevét viseli, lévén ő az első, aki ezt leírta.

Örülök, hogy módomban áll, Ferrarinak, a híres olasz elme-gyógyásznak egy, Korszakovra vonatkozó kijelentését idézni. A tudós halálának hírére a következőket írta: „Korszakov neve honfitársai emlékezetében annál is inkább élni fog, mert mély humanizmus hatotta át. Ő az volt Oroszországnak, ami Cioruggi Olaszországnak és Pinel Franciaországnak, azaz az első, aki az emberekkel megértette, hogy az őrült, beteg, akit gyógyítani kell... Ezért minden modern orosz elme-gyógyintézet felállítására az ő érdeme”.

* Görög származású, és rabszolgaként került Rómába. (A szerk.)

Meg kell említeni, hogy Korszakov volt a világ egyik legelső, ha nem a legelső tudósa, aki az elmebetegek sterilizálása ellen tiltakozott.

Nagymértékben járult hozzá az ideg- és elmebetegségek tanulmányozásához V. M. Bechterev akadémikus (1857–1927). V. M. Bechterev munkássága sokrétű és termékeny volt. Körülbelül 600 tudományos munkát írt, beleértve egy tucat alapvető monográfiát. Bechterev morfológiai kutatásait „Az agyvelő és a gerincvelő pályái” című gyűjteményében tették közzé, 1893-ban.

Több tucat ideggóc és kórtünet stb. viseli Bechterev nevét. Óriási munkája „Az agyműködés tanulmányozásának alapjai”, amelyet 1903 és 1907 között 7 részletben adott ki, mind a mai napig megtartotta nagy tudományos értékét.

A. G. Polotebnov (1839–1907) a bőrgyógyászat megalapozója volt Oroszországban. Azoknak a bőrgyógyászati irányzatoknak az elveit bírálta, amelyek a bőrbetegséget helyi folyamatnak tekintették és azokat, amelyek a betegség okát „diathesis”-ben és „dyskrasia”-ban látták. A. G. Polotebnov bebizonyította, hogy mindkét elmélet teljesen alaptalan; kidolgozta és bebizonyította saját elméletének helyességét. Sz. P. Botkin nyomdokaiban haladva, A. G. Polotebnov kidolgozta a bőrgyógyászatra alkalmazható nervizmus elméletét, és kimutatta az idegrendszer betegségeinek szerepét a bőrbetegségek keletkezésében és kifejlődésében. A. G. Polotebnov klinikai munkáinak gyűjteménye, a „Bőrgyógyászati tanulmányok” (Szentpétervár, 1886–1887), amelyben a bőrbetegségekről alkotott új felfogás tükröződött, a bőrgyógyászok kézikönyve lett.

*

A. G. Polotebnov és más orosz bőrgyógyászok, majd tanítványai (M. I. Sztukovenkov, P. V. Nikolszki, I. U. P. Zelenyev és mások) lettek a bőrgyógyászat fiziológiai irányzatának bajnokai. Bebizonyították, hogy a bőrbetegségek és a belső szervek, valamint az idegrendszer betegségei között szoros összefüggés van.

A szifilisz-kutatásban lényeges szerepet játszott V. M. Tarnovszki, a Szentpétervári Katonai Orvosi Akadémia tanára. Tanítványaival együtt egy eredeti művet írt az öröklött és perniciosus

szifiliszről, és a leküzdésére alkalmazandó társadalmi rendszabályokról.

I. I. Mecsnyikov munkája a szifilisznek állatokon végzett tanulmányozásáról, amelynek során bebizonyította, hogy a legyeñgült szifilisz-vírus kitenyészthető (1903), új korszakot nyitott a venereológiában.

1887-ben fedezte fel O. V. Petersen orosz orvos a sztreptococilust, a lágy sanker kórokozóját.

*

A. P. Dobroszlavin (1842–1889) és F. F. Eriszman (1842–1915) a tudományos higiéné kiemelkedő képviselői voltak a forradalom előtti Oroszországban. Dobroszlavin munkái a népelelmezés megszervezésére, a városi vízellátásra, a járványok elleni küzdelemre, valamint az iskolai és kórházi higiénére irányultak.

A P. Dobroszlavin munkái: „Közegészségügyi tanfolyam” (Szentpétervár, 1882–1884), „Katonai higiéné tanfolyam” (1885–1887) stb. még ma is értékes kézikönyvek.

Jellemző F. F. Eriszmannak a higiéné problémáival kapcsolatos kutatásaira, hogy a kísérleti és statisztikai módszereket széleskörű társadalmi-gazdasági megfigyelésekkel egészítette ki. „Közegészségügy” című munkáját 7 nyelven adták ki. Hét éven keresztül (1879–1886) több mint ezer üzemet vettek alapos vizsgálat alá a moszkvai körzetben, Eriszmann ellenőrzése alatt. E vizsgálatok hű képet festettek a moszkvai körzet egész iparában uralkodó viszonyokról, a munkások munka- és életkörülményeiről s a gyilkos befolyásról, amelyet ezek a viszonyok a munkásokra gyakoroltak. Teljes élességükben tárták a nyilvánossá elé a munkások munka- és életkörülményeinek megjavítására vonatkozó égető problémát. E vizsgálatok anyagát 19 kötetben adták ki.

F. F. Eriszman háromkötetes kézikönyve a higiénéről több orvosnemzedék kézikönyve volt.

Az 1861-es parasztreform után az orosz orvosok megszervezték a társadalmi orvos-egészségügyi ellátás bizonyos formáit. Az ún. vidéki gyógyászat abban az időben haladó jelenség volt.

Számos klinikus és higiénikus a vidéki orvosok soraiból került ki. Külön ki kell emelni azokat az eredményeket, amelyeket a vidéki orvosok a parasztság egészségügyi ellátása terén produkáltak. Az orvosi körzetek megteremtése lehetővé tette, hogy a falvakat is ellássák gyógyszerekkel, s a parasztot is orvosi segélyben részesítsék.

A vidéki orvosok munkássága az egészségügyi statisztika terén igen eredményes volt. Új, értékes módszert vezettek be a közegészségügy ellenőrzésére. P. I. Kurkin és más orosz orvostatisztikusok munkái külföldön közismertek voltak s általános érdeklődést váltottak ki az 1911-es drezdai egészségügyi világkiállításon.

A vidéki orvosok igen sok elgondolása és követelése csak a szovjethatalom idején az új társadalmi rendszer adta viszonyok között valósult meg.

A Szovjetunió orvostörténete külön beszámoló tárgyát képezi; remélem, lesz még alkalmunk, hogy visszatérjünk erre a tárgyra és amire ebben a beszámolóban nem volt lehetőség, megvilágítsuk a szovjet orvostudomány eredményeit is.

PRÜFUNGSURKUNDEN ÜBER APOTHEKEN — KONTROLLE IN UNGARN IN DER ERSTEN HÄLFTE DES XIX-TEN JAHR- HUNDERTS

Von Prof. Dr. JOHANN HALMAI (Budapest)

Nach Szepes¹ haben die Apotheken in Interesse des Publikums schon sehr früh (die Budaer — Ofner — schon im Jahre 1300) die Städte durch ihre Fachbehörde, dem Stadtarzt kontrollieren lassen. Diesbezügliche Daten habe ich nicht gefunden. Auch Szepes kann sich auf keine konkrete Quelle berufen.

Der letzte Abschnitt des Paragraphen 10 der im Jahre 1552 gültig gewordenen Ordo politiae enthält nach Baradlay² diesbezügliche Verordnungen. Der Text lautet: „Dann verordnen und wollen wir, dass die Apotheken durch ihre Obrigkeit dazu befugte und fachlich gebildete Personen überall ordnungsgemäss aber mindestens einmal im Jahre genau überprüfen und besichtigen sollen, alle alte, verjährte und unbrauchbare Materien und Gattungen ausscheiden, ausserdem verordnen, dass die Apotheken mit guten, frischen und brauchbaren Materien versehen werden, weiterhin, dass sie den Preis der Rezepte nicht zu hoch bestimmen und dadurch niemanden durch die Bezahlung der Arzneien zu stark in Anspruch nehmen sollen.“

Die im Jahre 1664 in Geltung getretene „Lex sanitaria Ferdinandina“ schreibt die Kontrolle der Apotheken vor und enthält noch mehrere Apotheker-Beziehungen. Ihr 35-ster Punkt lautet nach Baradlay³ folgendermassen: „Die Apotheken müssen überprüft werden. Jede bürgerliche Apotheke soll — wie es auch bisher Gebrauch gewesen war — nach Einholen der Gewürze, Heilpflanzen, Blüten und anderen durch den Decan, drei oder

vier Doktoren der ärztlichen Fakultät und durch zwei Apotheker sorgfältig kontrolliert werden, die Defekte, insofern solche vorgefunden wurden, sollen in kürzester Zeit beiseitigt werden, dass alles reinlich und in wohlgeordneter behördliche Kontrolle werde. (Daraus ist zu ersehen, dass die behördliche Kontrolle der Apotheken ins XVI-te Jahrhundert zurückreicht.)

Die im Jahre 1678 erschienene „Lex sanitaria Leopoldina“ befasst sich hauptsächlich mit der Verteidigung gegen die Pest und der Verfertigung der Arzneien. Szepes¹ behauptet, dass Leopold der Erste ebenfalls die jährliche Kontrolle der Apotheken verordnet haben soll. Ich durchlas den originellen deutschen Text des Gesetzes, fand darin keine diesbezügliche Verordnung. Ebenfalls Szepes¹ erwähnt, dass „die auf alles sich ausbereitende Aufmerksamkeit von Joseph dem Zweiten sich auch auf die Apotheken auswirkte. Durch die Statthalterei (Consilium Regii locumtenentiale) rief er die Komitate auf, dass sie die auf ihrem Gebiete befindlichen Apotheken prüfen mögen. Der Verfasser machte den Inhalt einer in deutscher Sprache verfassten Meldung über eine solche behördliche Prüfung in seinem Werk bekannt, und fügte seine Erklärungen dazu.

Aus Meldungen über Kontrolle anderer Apotheken stellte der Verfasser fest, dass seinerzeit in Eger (Erlau) und Gyöngyös je zwei, in Hatvan eine Apotheke im Komitat Heves fungierte, alle in Verwaltung von Priesterorden.

Laut dieser Verordnung sandten die Komitate und königlichen Freistädte jährlich der Statthalterei eine Meldung über die sanitäre Lage ihres Verwaltungsgebietes. Die Statthalterei übersiedelte im Jahre 1783 aus Pozsony (Pressburg, Bratislava), nach Buda (Ofen). Die Meldungen sandte die Komitats- oder Stadtverwaltung auf Grund der Meldungen des Physikusses ab.

Diese Meldungen erstrecken sich im allgemeinen auf 1. Kontrolle der Apotheken (Relatio super visitatis Apothecis), 2. auf Todesfälle (Consignatio super mortalitates), 3. Witterungszustände (Mutatio atmosphaerae, Hydrographia), 4. Ausweis des Heilpersonals (Status personalis medicum, der sich auch über die Ärzte, Chirurgen, Tierärzte, Apotheker und Geburtshelferinnen ausbreitete), 5. über den Stand des Gesundheitswesens und

Krankheiten (*Relatio super negotio Sanitatis*), 6. auf Impfungen (*Vaccinatio*).

Im Landesarchiv studierte ich die Meldungen über Apothekenkontrolle vom Jahre 1840 durch, und auf Grund derer kam ich zu folgenden Schlussfolgerungen:

Die Apotheken hat der Komitats- oder Stadtphysikus jährlich einmal in Anwesenheit einer Kommission überprüft. Die Mitglieder der Kommission waren: der Oberstuhlrichter oder Vorsitzende oder Stadtrat, eventuell der Stadt-Kapitän und ein anderer Arzt oder Physikus, eventuell ein Rat oder Vereideter. Die Meldungen wurden in lateinischer oder ungarischer Sprache verfasst.

I. In der Meldungen sind angegeben: der Titel der Apotheke, ihr Eigentümer, dann die Personalien: Name, Alter, Religion, Familienstand, Geburtsort, Vorbildung (6 Klassen, Gesellenbrief, Ort der Ausstellung), Qualifizierung, Sprachkenntnis, Aufführung, Fleiss und Moral des Inhabers, Provisors, Gesellen, Aushilfe (*subject, sodalit*), geprüften und ungeprüften, Praktikanten, Lehrlings (*practicans, tyro*). Die letzteren besonders bei den Angestellten, da sie bei Eigentümern für selbstverständlich genommen wurden. Selten kommen zum Beispiel mehrere Laboranten (*complures laborantes*) vor.

II. Es sind noch angegeben: Lage, Geeignetsein, Ausrüstung (zum Beispiel *nova machina vaporum*) der Apotheke (*officina*), Quantität, gute Qualität der Arzneien (*pharmaca simplicia, composita et praeparata*), Waagen, Gewichte, geeignete Behälter, gut schliesbare Geschirre (*vasa vitrea, fictilia, scatula, serinea*), weiterhin Arzneibuch, Giftbuch, Defektenbuch, *Taxa*, entsprechende *Taxation* der Rezepte (ärztlicher Verzeichungen), Verzeichnung der Schulden, Begläubigung der Gewichte. (*Pharmacopoea Austriaca provincialis, Taxa medicamentorum, Liber defectuum, Dispensatorum venenorum, Liber praescriptionum.*)

III. Dann werden die Materien- oder Materialienkammer (*Camera materialis*), weiterhin das Laboratorium (*Laboratorium*), das Lager der Gräser (Drogen), das Gewürzenlager, oder Gräserlager (*Herbarium*) und endlich der Keller (*Aquarium, Cellarium*) erwähnt. In derer Hinsicht ist es wichtig, in

welchem Zustand sie sind, ob die Geräte und Materien entsprechend sind, ob sie zu der nötigen Bearbeitung geeignet sind, ob die Rohmaterien (medicamenta cruda) in genügender Menge vorhanden sind.

IV. In den meisten Meldungen wird über die Absonderung der Gifte (venena) der stark wirkenden oder wirksameren Arzneien (heroica, drastica, mercurialia) über ihr Vorhandensein in genügender Menge, über abgesonderte Verwahrung alldieser und der Verwahrungsort der Schlüssel dazu gesprochen.

V. In einigen Fällen wird über die Kontrolle der Reagenten (reagentia) Erwähnung gemacht.

Im allgemeinen ist die Reinheit, Ordnung, das Vorhandensein der Arzneien von guter Qualität, in genügender Menge das wichtigste. Hernach empfehlen die Meldungen den Eigentümern weitere Ordnung, Fleiss und gute Bedienung der Kunden.

Besonderes Interesse verdient die Kontrolle der Arzneien selbst. Da die Wissenschaft der Chemie damals noch in Kinderschuhen lief, wurde mehr auf die organoleptische Prüfung (Bestand, Dichte, Durchsichtigkeit, Farbe, Geruch, Geschmack) Gewicht gelegt.

In einigen Prüfungsurkunden sind die geprüften Arzneien und auch ihre Qualifizierung taxative aufgereiht, ja es geschieht auch in einigen Fällen über die stattgefundene chemische Reaktion Erwähnung.

Zur Unterstützung der geschichtlichen Treue und zur teilweisen Dokumentation des Vorgetragenen teile ich noch wörtlich die Meldung des Komitatsphysikus Bjelý Sámuel mit, weil diese eins ist derer, in welchen die Zahl der geprüften Arzneien die grösste, und darum wahrscheinlich ist, dass die Kontrolle mit grösster Sorgfalt stattfand.

QUELLEN:

1. B. Szepes: Apothekenkontrolle zur Zeit Josephs des Zweiten. Gyógyszerészeti Közlöny (Pharmazeutische Mitteilungen) 1947. Seite 147.
2. Baradlay-Bársony: Geschichte der Pharmazie in Ungarn. 1930. Budapest, Band I. Seite 186.
3. Dasselbe Werk Seite 196.
4. Landesarchiv. Schriften der Statthaltereie. Dep. sanitatis.

PHARMACY INSPECTION REPORTS IN THE FIRST PART OF THE 19TH CENTURY IN HUNGARY

JÁNOS HALMAI, prof. (Budapest)

According to Szepes¹ pharmacies had been inspected to public interest already at a very early date. The pharmacy in Buda for instance was supervised in 1300 and this act was the task of the town physician as the town's special person of authority. I could not find any data to support this thesis and Szepes himself does not cite evident sources for this.

The last indent in the 10th paragraph of the *Ordo politiae* which was enacted in 1552, contains, according to Baradlay² measures on this with the following text: "It is ordered and wanted that the pharmacies be properly and industriously surveyed and inspected at least once a year by qualified persons entitled to do that; that the inspectors clear away all out-of-date, stale and inefficient goods and species, further on, that they order furnishing the pharmacies with good, fresh and usable material and that the price of the recipes be not raised too high in order not to oblige the patients to make extra efforts when paying for the medicament."

The „*Lex sanitaria Ferdinandina*” enacted in 1664 ordains the inspection of pharmacies and refers to several more pharmaceutical aspects. Its 35. article puts down, according to Baradlay³ the following: „The pharmacies must be controlled. Every civil pharmacy, as had been also the custom, should be carefully examined by the dean, 3 or 4 doctors and 2 pharmacists after it had been furnished with roots, simples, flowers and other goods and shortcomings or defects, should any of them occur, be elimi-

nated that everything in the pharmacy be found cleanly and in a neatly arranged order". (It can be seen thus that the official study of pharmacies dates back to the 16 th century in Hungary.)

The „Lex sanitaria Leopoldina”, issued in 1678 deals mainly with the prophylaxis of pestilence and with the preparation of medicaments. Szepes¹ mentions that Leopold I. had also ordered the yearly official control of pharmacies. I have read through the original German text of this law but could not find in it any direction of this sense.

It is likewise Szepes¹ who mentions that „the all-comprising attention of Joseph II. did not leave out of mind the pharmacies, either. Through the governorship (Consilium Regii locumtenentiale) he brought to the notice of the counties to inspect the pharmacies in their region”. The author presented in his paper the report of such an official inspection described in German language and he commented also the text. He stated from the reports of the control in other pharmacies that Eger and Gyöngyös had in those times 2 pharmacies each and that there was 1 in Hatvan, this being the total sum of the pharmacies in the county of Heves and all of them were owned by monastic orders.

In accordance with this measure the counties and free royal towns yearly reports about the health conditions of their region to the council of the governor general which moved in 1783 from Pozsony to Buda. The report was sent by the town or county magistracy on the basis of the medical officier's (physicus) accounts. Such a report generally comprised 1. the inspection of pharmacies (Relatio super visitatis Apothecis), 2. the death cases (Consignatio super mortalitatis), 3. the weather (Mutatio atmosphaerae; Hydrographia), 4. the staff engaged in medical treatment (Status personalis medicum, dealing with physicians, surgeons, veterinary surgeons, pharmacists, midwives as well), 5. sanitary conditions, diseases (Relatio super negotio Sanitatis) 6. inoculations (Vaccinatio).

In the National Archives I studied through the reports dealing

with the inspection of pharmacies in 1840 and I was allowed to draw the following conclusions.

The county or town health officer inspected the pharmacies once a year in the presence of a committee. The chief administrative officer or magistrate or alderman, possibly the town captain and another physician or health officer, in some cases a councillor or juror were the members of the committee. The reports were written in the Latin or Hungarian language.

I. The reports contain the address of the pharmacy, the name of its owner and personal data: the owner's, the provisory's, the journeyman's (subject, sodalit if qualified, adjutor if non-qualified), the apprentice's (practicans tyro) name, age, religion, family status, place of birth, preliminary training (6 classes, journeyman's certificate, place of graduation), knowledge of languages, behaviour, diligence and moral. These latter data were detailed mainly in the case of the employed because they were natural requirements with the owner. More than one laboratory assistant (complures laborantes) is seldom mentioned.

II. The location of the pharmacy (officina), its suitability, equipment (nova machina vaporum for instance), the amount of medicaments (pharmaca simplicia, composita et praeeparata), their quality, scales, weights, applicable containers, fast receptacles (vasa vitrea, fictilia, scatula, serinea), also the pharmacopoeia, poison book, defect book, taxa, the normal pricing of recipes (medical list), the list of debts, the authentication of weights (Pharmacopoea Austriaca provincialis, Taxa medicamentorum, Liber defectuum, Dispensatorium venerorum, Liber praesciptorium) are further on described.

III. Mention is made then of the chamber in which the material was stored (Camera materialis), and of the workroom (Laboratorium), of the room where herbs and drugs were stored (Herbarium) and finally of the cellar (Aquarium, Cellarium). In their case it is important to know their state; whether their equipments and materials are apt for use; whether the rooms are light and comfortable enough and whether the stuffs (medicamenta cruda) are stored at a sufficient amount.

IV. Most of the reports deal with the separation of poisons

(venena), of the drastic or highly effective agents (heroica, drastica, mercuralia), with their presence at a sufficient amount, with the presence of separate grain measures and spoons and a separate mortar and pestle; that these should be locked separately and the place of the key to their lock.

V. Some reports deal with the control of reagents (reagencia) as well.

Cleanliness, order and the storage of medicaments of a high quality and a sufficient amount are general requirements.

The owner is further on advised to keep a strict order, to be industrious and to meet the demands of the purchasers maximally.

The study of the drugs themselves may be of special interest. Since the science of chemistry was making but its very first steps at that time, the main attention had been focused rather to the organoleptic studies (substance, density, translucence, colour, smell, taste). Some of the reports on pharmacy inspections enlist item after item the drugs which had been examined and also their qualification, moreover, in some cases the results obtained after chemical reactions are made mention of.

For the sake of historical truth and for the partial documentation of all what I have described I cite here the report of Samuel Bjelý county health officer; this report is one of those which contain the highest number of drugs examined and so it is very probable that the whole process of pharmacy inspection was carried out with great care in this case.

*

„Anno 1839 Die 16° Octobris in praesentia infrascriptorum visitata est Apotheca Nagy-Tapolcsanensis ad Aureum Leonem nuncupata.

Proprietarius, Josephus Pantocsek, Studia absolvit in Ginnasiis Hungaricis humaniora, Pharmaceutica autem Vienna, indeque Diplomate provisus exstat, Morum proborum, et scientificus.

Subjecta, Samuel Wissny Rozsnavia humaniora absolvit, Tyrocinium in N : Tapolcsan subivit, bene moratus Ignatius Kiss

Comaromii humaniora finivit, Tyrocinium vero in N : Tapolsan, preceque bene moratus.

Apotheca ad Forum sita, ampla, fornita, sicca, perfecta instructa, plurimis Libris Pharmaceuticis provisa. Mercurialia, Antimonialia, Plumbata, Opium, Arsenicum, Moschus et caetera separata loco sub distincta. Clavi et Sera una huc spectantas Libella, mortaria et reliqua asservantur.

Liber defectuum, non secus et Perceptionum ac Erogationum adest.

Laboratorium, mundum, furnitum, ac lucidum, instrumentis bene instructum.

Conservatorium Herbarium ac Aquarium perfecto is Statu habentur.

Ex Acetis.

Acetas Ammoniae solutus, plurimum ex tempore paratur, cum cito destruatus

Acetas Lixiviae solutus, Lacmus non rubrit

Acetum Lythargiri, bonum

Acetum Scilithicum, bonum

Acidum Aceticum dilutum, bonum

Acidum Aceticum purum, bonum

Acidum Muriaticum concentratum, mundum et bonum

Acidum Tartaricum, bonum

Aether Sulfuricus, perfecte bonus

Alcali vegetabile, bonum

Alcali vegetabile siccum, bonum

Alumen ustum, bonum

Aqua Calcis, munda

Aqua sulphurata acidula, bona

Balsamus Copaivae, bonus

Balsamus Indicus, praestans

Borax, bonus

Butyrum Antimonii, bonum

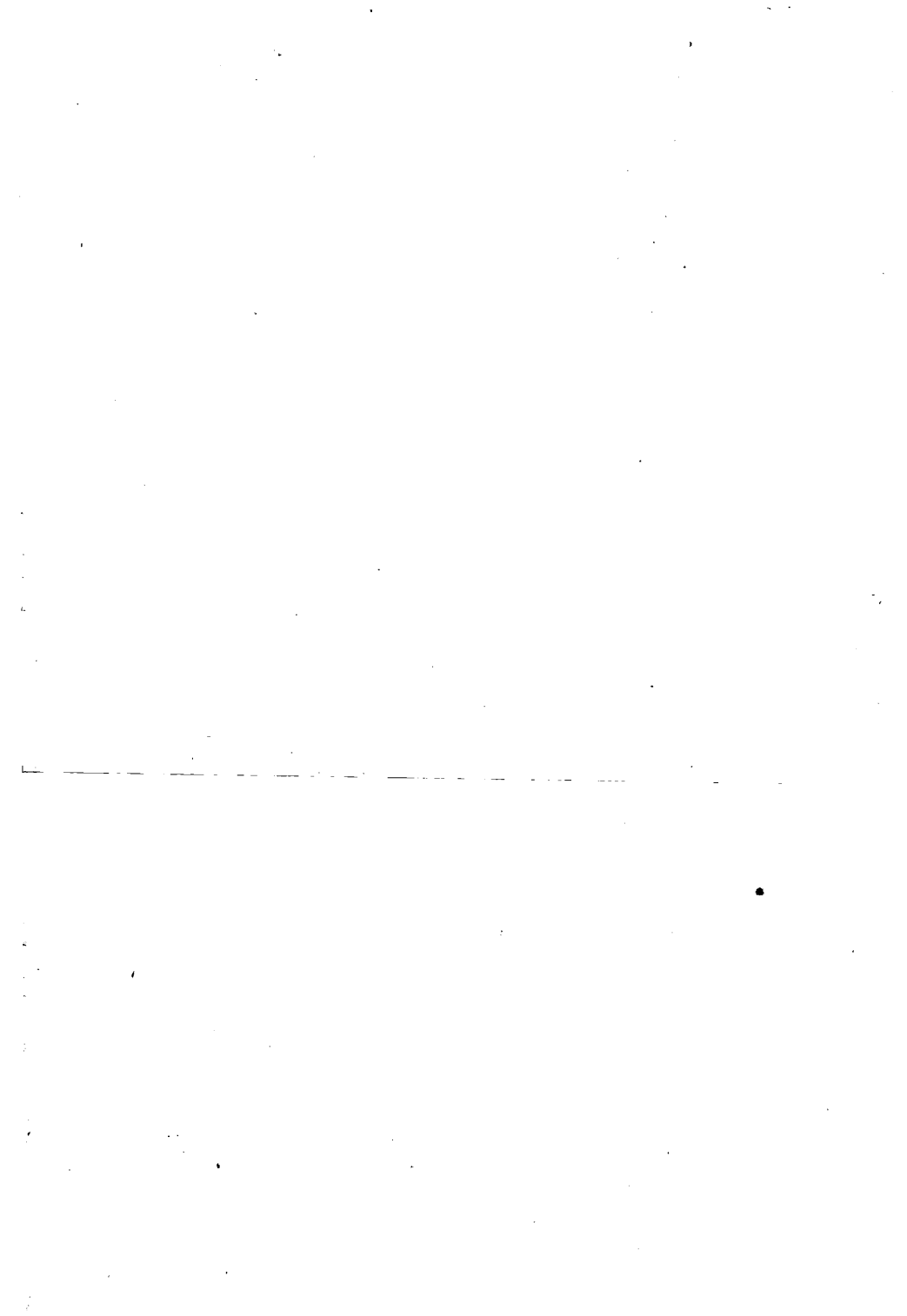
Castoreum, bonum et copiosum

Caerusa alba, bona

Cineres Clavellati, boni

Conservae necessariae adsunt munda
Cortices, boni et copiosi
Electuaria, adsunt omnia munda et bona
Emplastra, bona
Extracta, bona
Flores, Folia et Herba adsunt in Copia omnia munda
Globuli Martiales, boni
Kermes Minerale, bonum
Lapis infernalis, bonus
Limatura Martis pura perfecte munda, in pulvere alcoholisato
Liquor Anodinus Mineralis, lacmus non rubrit
Liquor Salis Tartari, bonus
Magnesia usta, bona et munda
Mercurius dulcis, bonus aqua Calcis nigra facta
Mercurius pptatus ruber, bonus
Mercurius pptatus niger, perceque bonus
Mercurius Sublimatus Corrosivus, perfecte bonus
Nitrum, bonum
Oleum Cajeput, bonum
Caetera olea Aromatica adsunt munda et recentia
Opium bonum
Pulveres adsunt omnes boni
Sal Glauberi, bonus
Sal Amarus, bonus
Sal Amoniacus, bonus
Speties, adsunt omnes bona
Ligna, bona
Spiritus Muriatico Aethereus, bonus
Spiritus Nitri dulcis, praestans
Spiritus Salis amon anisatus, bonus
Liquor Kali Carbonici, bonus
Liquor Saponis Stibiati, bonus
Moschus, bonus et genuinus
Syrupi, adsunt mundi et copiosi
Tamarindi, boni
Tartarus emeticus albus et bonus
Tartarus tartarisatus, bonus

DR. FEKETE LAJOS MUNKÁSSÁGÁRÓL

Írta: Dr. KATONA IBOLYA (Budapest)

Nemrégiben, a Közleményeink 10–11. számának adattárában közzétettük az Országos Széchenyi Könyvtárban fellelhető orvostörténeti vonatkozású, magyar nyelvű kéziratok jegyzékét. Ebben szerepel dr. Fekete Lajos több, kéziratban hátrahagyott munkája is. A kéziratok feldolgozása nehéz feladat elé állítja a kutatót, olvashatóság, nyelvezet stb. szempontjából, de ösztönzi, sarkallja a szüntelen új ismeretlen értékek feltárására.

E tanulmány – az életrajz igényével nem lép fel, – csak Fekete Lajos munkásságát ismerteti, mivel nem sikerült életállomásait, tisztifőorvosi munkásságát, baráti kapcsolatait felderíteni. Kéziratainak halmazát, könyv alakban megjelent munkáit áttanulmányozva úgy vélem, hogy művei mellett érzéketlenül nem mhetünk el; az ismeretlenségbe taszítani feledékenységből, vagy várakozó álláspontot elfoglalni számunkra csak veszteség volna!

Munkásságát szükségesnek tartom addig is ismertetni, míg életrajza megalkotható lesz, mert egyrészt az orvostörténelem kutatói számára művei gazdag forrásmunkát jelentenek, másrészt az orvostörténelmi kutatás fontosságába vetett hite, példamutató mindannyiunk számára.

Munkássága tükrében látjuk, hogy az orvostörténeti múlt az egyetemes történelem szerves része, de elengedhetetlen a korszerű orvostudományi munkák folyamatos tanulmányozása is, mert csak így válhat rendszerezővé a kutató munkája. Dr. Fekete Lajos történelmi tudása magában hordja a hazai orvostörténelem művelésének feltételeit és eljut az orvostudomány fej-

lődésének kutatásához, amely orvostörténeti művek alkotására indítja.

Fekete Lajos 1834. november 1-én született, Kisújszálláson, szülei id. Fekete Lajos és Bordács Klára voltak.

Tanulmányait szülővárosában kezdte és a debreceni főiskolán végezte be. Érettségét Nagyváradon tett, 1860-ban a budapesti orvosi egyetemen nyert oklevelet és még ebben az esztendőben Kisújszállás városi tisztiorvosa, majd a Jászkun kerületek tisztifőorvosa lett (Szinyei adatai szerint). Hivatali elfoglaltsága mellett, minden szabad idejét orvostörténelmi kutatásokra fordítja. Ahhoz, hogy Fekete orvostörténeti munkásságának kibontakozásához eljussunk, vessünk egy röpke pillantást elődeinek munkálkodására, amely az orvostörténelem műveléséért és oktatásáért folyt.

Magyarországon hosszú ideig Weszprémi István könyve az egyetlen átfogó, nagyterjedelmű orvostörténelmi munka. Ebből a munkából meríthetjük az életrajzokat, Erdély és Magyarország legtöbb nagy hírű orvosának nevét és munkáját, majd egyes városok egészségügyi viszonyait, az orvosi közművelődés állapotát is rekonstruálhatjuk. Ezt követi Linzbauer munkája, amely a hazai egészségügyre vonatkozó királyi, helyhatósági stb. rendeleteket és vonatkozó iratokat tartalmazza Szent István korától 1848-ig bezárólag.

Az 1830-as évek utáni időszakban több orvostörténelmi tárgyú orvosdoktori avató értekezéssel találkozunk. Majd az egyetemeken, az orvosképzés lelkes professzorai az orvostörténelmi előadásoknak is helyet biztosítanak.

Az európai egyetemeken a XVIII. század végén, a XIX. század elején az egyes szaktudományokon belül, az orvostörténelem oktatása is megindul. Hazánkban az elsők között a bonctan, később a kór- és gyógyszeratan tanára, Trnka Vencel (1739–1791), majd 1836-ban Schöpf Mercei Ágost, „az orvossebészi történelem” rendkívüli tanára, 1845-től 1847-ig Stockinger Tamás (1811–1883), az elméleti sebészeti műtéttan tanára „Okszerű orvossebészeti történettán” címen adott elő orvostörténelmet.

Ezt megelőzően a pesti Orvostudományi Kar számtalan kari ülésen vitatta meg az orvostörténelem tanításának fontosságát,

didaktikai, nevelésügyi jelentőségét és szükségesnek tartotta, hogy nyilvános rendkívüli tanár képviselje és adja azt elő.

Az 1848. ápr. 20-i ülésen ebben ez ügyben a tanártestület a miniszterhez javaslatot terjesztett fel. A szabadságharc leverése azonban a megvalósítást megghiúsította.

A magyar orvosi közélet arculatát a szabadságharc korának haladó eszméi befolyásolták. A magyar orvosegyetemeken kiváló professzorok az orvoscépzés megjavításán dolgoztak, az elhanyagolt gyógyintézetek állapotát javítani próbálták, a közegészségügyi követelményeket fokozottan vizsgálták és előtérbe hozták, de a monarchikus államforma a legnemesebb törekvéseknek is gátat vetett.

A magyar haladó orvostudomány képviselői közül a szabadságharc után elsőként Markusovszky Lajos emeli fel szavát az orvostörténelem egyetemi oktatása mellett.

Ebben az időben a budapesti orvosegyetemen sok vita folyik arról, hogy a hazai tudományos orvosi irodalom művelésének fellendítését szorgalmazni kell, mert kiváló orvosok nagyszerű eredményei, önálló magyar szaklapok hiányában nem válhattak ismertté, nemhogy elismertté.

Majd az orvostársadalom haladó vezetői arra törekedtek, hogy az egyes szakterületek irodalmi művelését fellendítsék és az orvostársadalmat ilyen irányú tevékenységre serkentsék; pályadíj kitűzését határozták el.

Magyar nyelvű szaklapok nem voltak, hiszen még az Orvosi Tár is 1849-ben megszűnt. Tehát publicitást kellett teremteni. Így az 1857-es év kiemelkedő eseményeként napvilágot lát Markusovszky Lajosnak, az Orvosegylet későbbi elnökének magyar nyelvű orvosi folyóirata, az Orvosi Hetilap.

Az Orvosi Hetilap megindításakor, 1857-ben, a múlt tiszteletét, az orvostudománnyal foglalkozó elődök megbecsülését hangsúlyozza, „a nemzet irányába megtartjuk és továbbfejlesztjük azt, amit elődeink szakunkban ránk hagytak”. – Ehhez a célkitűzéshez tartozik az orvostudomány múltjának ápolása irodalmi munkában és az egyetemeken előszóval is.

Markusovszky szerényen, de látnoki erővel írja „az orvosi lap nem fogja a hazát felépíteni, sem tudományos csodát szülni, de

ha minden becsületes munka megtermi gyümölcsét, ha földművelő földjét megmunkálja, hasznos szolgálatot tesz a közjónak, – mi is tehetjük azt, kötelességünket teljesítve, tudományunkat művelve.”

Nemsokára, 1858. dec. 29-én Markusovszky az orvosi irodalom művelőinek serkentése céljából, 20 aranyat tűz ki az Orvosi Hétlappal 1859. évfolyamában megjelenő legjobb és legérdekesebb két szakcikk jutalmazására. (12, illetve 8 db arany.) A döntést az Orvosegyesület bíráló bizottsága hozta meg.

Az I. díjat, az akkor még a rákényszerített vidéki gyakorlat nehézségei között élő Korányi Frigyes: „Tanulmányok a bujasenyvtan köréből” c. – a II. díjat Bókay János: „A végbéliszam prolapsus ani” c. dolgozataikkal nyerték el. A díjakat 1860-ban osztották ki.

A pályadíj összegét mind Korányi, mind Bókay alapul adta egy későbbi egyesületi pályadíj céljaira. Mivel az Orvosegyesületnek igen kevés pénze volt, Korányi és Markusovszky adakozásra hívta fel a fővárosi és vidéki orvosokat. Miután pedig „a példa vonzóbb minden felhívásnál”, Balassa, Batizfalvy 20, Korányi 15, Poor 15 aranyat adott. A pályadíj kitűzésének gondolata azt szolgálta, hogy az egyes tudományágakban az irodalmi tevékenységet előmozdítsa és ezzel a fejlődést biztosítsa.

Az Orvosegyesületben igen sokat vitatták, hogy mi volna a legfontosabb pályatétel. Poor felhívja a figyelmet az orvostörténelmi pályatétel kitűzésének fontosságára. Indokul azt hozza fel, hogy a magyar orvosoknak is a történelem tükrében kell megismerniök úttörő elődeik életét. Az orvostörténelmi pályakérdések hiányát fedte fel az a tény is, hogy amikor a Szent István Társulat kezdte összeállítani az egyetemes magyar enciklopédiát, az orvostudomány fejlődésének hazai vonatkozásait keresve, csak a „*nincs*”-cselel érthették be.

Poor javasolja, hogy az orvostudomány hazai fejlődésének történetét a legrégebb időktől napjainkig – meg kell írni; „kifejtenő, milyen volt a hajdani gyógygyakorlat, miképp tökéletesedett; a hazai orvosok milyen tanodák elveihez csatlakoztak, mikor, milyen járványok és kiváló tájkórok dühöngtek hazánkban, (melyek orvosi kutatásokra alkalmul szolgáltak) – a jele-

sebb orvosok életrajzait és írásait is kell, hogy tartalmazza ez a mű.

Az egyetemi oktatás a magyar orvosnemzedéket, megismertette az idegen gyógytanodák józan és ferde nézeteivel, elveivel, haladásával, de a hazai orvostudomány fejlődéséről vajmi keveset nyújtott.” „A nemzet, melynek történelme van, örömmel andalodik el múltján, s magának abból hazaszeretetet és tetterőt merít: úgy a magyar orvos is büszkén önérzettel tekintend jelen és jövőjére, ha történelem tükrében látja, hogy az úttörő elődök hosszú sora vonul el előtte és hogy a hazai orvosirodalmat korántsem kezdeni, hanem az elődök nyomdokain folytatni kell.”

Az orvosokat tömörítő különböző egyesületek és társulatok időnként foglalkoztak az orvostörténelmi pályatétel kitűzésének kérdésével, majd mindez feledésbe merült, az élet gyakorlatában sok egyéb, tért követelő tudományos kérdés mellett. Végül is a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései közül a győri vándorgyűlés határozata értelmében pályázatot tűznek ki „olyan orvostörténelmi munkára, melyet magyar nyelven, eredetiben, vagy fordításban 1848-tól 1874-ig bezárólag megjelent orvosi szakmunkák, szaklapok és folyóiratok jelesebb könyvészetét rövid tájékoztató bírálattal kísérve szerkeszti.”

Dr. Fekete Lajos a fiatal orvost jellemző lázas türelmetlenséggel, elapadhatatlan tudásszomjjal kíséri figyelemmel az orvosi szaksajtót, a nagy tekintélyű professzorok, megyei főorvosok tudományos értekezéseit, vitáit. Elkészíti a pályamunkát. Az orvosokra jellemző a pályatétellel szembeni érdektelenség, mert egyetlen „Kiskorú” jeligés pályázat érkezett, amelynek szerzője dr. Fekete Lajos volt, akinek a pályadíjat oda is ítelték. (Dr. Hamari Dániel által kitűzött 100 Ft, azaz 20 arany koronát.) 1875-ben Előpatakon, az Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésén ismertetett „Magyar Orvosi könyvészet 1848–1874-ig” című mű a kéziratok közt nem található.

Fekete „Az orvosi tudományok története Magyarországon” című munkája tartalmát, terjedelmét figyelembe véve, úgy vélem, hogy Wessprémi és Linzbauer után a sorban következő orvostörténelmi munka, melyben elődeinek munkáit felhasználva, a XIX. század közepéig folytatja a rendszerező leírást.

Előszavában biztatja az orvosokat, hogy mivel az orvostudományból élnek és táplálkoznak, meg kell ismerniök a hazai orvostudomány történelmét, irodalmát, útját. Tevékenykedni kell a múlt feltárásán. – Azzal, hogy a magyar orvosi történeten írásához kezdhetett, a szerzőnek régi vágya teljesült és azt az időt, amit az orvosi gyakorlattól és „másnemű foglalkozásoktól” meg tudott takarítani, ezzel töltötte.

A szerző bírálja munkáját, amikor azt írja, hogy nem túl sok újat tud munkájában mondani, de igyekezett orvoselődeinek nézeteit, elveit összefüggésben, fejlődéstörténeti megvilágításban feltüntetni. Nagyobb érdemet munkásságának nem tulajdonít, minthogy az adatokat szorgalmas munkával összehordta, csoportosította és nagy fáradtsággal összeállította. Forró óhaja, hogyha kontár tollal is, összegyűjtött munkáját olvasnák és a jelenkori magyar orvosi nemzedéket „tetterőre, irodalmi munkára ösztönözné”.

Ismerteti az orvoslás, az orvostudomány fejlődését a pogány ősi népgyógyásztól a XIX. század elejéig. Leírja a magyar gyógyászatot és annak sorsát a keresztény hit felvételéig, majd Szent István korát, kórházak keletkezését. Igen sok orvosszerzetes nevét említi, adatait Wespriemi orvostörténeti munkájából meríti. Rámutat a járványok dülására, amely az emberiség történeti fejlődését kíséri a különböző századokban és bemutatja egyúttal a tudomány fejlődésének járványtani vonatkozásait. Feltárja az Anjouk uralkodása, illetve a XV. századtól a XVI. századig uralkodó eszméramlatokat, azokat, amelyek az orvostudomány fejlődését segítették, vagy gátolták. A kort ismertette így ír: „Az idő méhe terhes a sok badar eszméktől, melyek béklyóban tartják a szellemet és szörnyű scolaszticizmus e keveréke a hitnek és bölcseletnek, tartja az uralmát a tudományos világban.” Kiemeli, hogy ennek a korszaknak uralkodó eszméi az alchemia és az astrologia. Mátyás és Zsigmond király idejében idetelepült orvosokról és szerzetesekről ír, akik igen sok tudományágot honosítottak meg Magyarországon a gyógyászat mellett. A XVI. században kiemeli a könyvnyomtatásnak mint lendítő erőnek a tudomány fejlődésében való szerepét, megemlíti I. Miksa 1570-ben hozott orvosi gyakorlatot szabályozó rendeletét, az orvosok

neveit, akik ebben az időben foglalkoztak a magyar orvosi irodalommal.

Majd a XVII. század jelesebb orvosainak irodalmi tevékenységét, valamint a században dúló járványokat mutatja be. (Ez csonka fejezet a kéziratban.)

A XVIII. század orvosíróit közleményeik tárgya szerint csoportosította, aszerint, hogy melyik fertőző megbetegedésről írnak. Egy csomóba szedi a pestis, a himlő, a vérhas megbetegedéssel foglalkozó orvosok neveit és megemlíti néhány állatgyógytani mű íróját is. A XVIII. század járványos megbetegedéseit nemcsak emberre vonatkozóan, hanem az állatokra vonatkozóan is ismerteti. Felsorolja a XVIII. században élő magyar és erdélyi nevezetesebb orvosok neveit és jelentősebb munkáit. A kézirat egyes fejezeteit kibővítve, nyomtatásban megjelentette.

Az orvosi receptek és bizonyítványokon kívül nevét szerzőként is látjuk a „Jászkunok története” című munkán. Nagy érdeklődéssel fordul annak a népnek történelmi múltja felé, akik között mindennapos orvosi tevékenységét végzi. Ehhez komoly történelmi előtanulmányokat végez, adatokat gyűjt: Horváth Péter „Dissertatio de initiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum” című munkából, „Jerney János utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett”, Palugyai Imre statisztikájából és még „egy nyaláb öreg iratot” használ fel.

Könyvében a kun és a magyar nép őstörténetével, a jászkun eredetével és elnevezésével, a kunok ősvallásával, hadviselési módorával, szokásaival, a magyarországi kun betörésekkel, a vegyesházi és Habsburg uralkodók alatti élettel foglalkozik. Megéleveníti a Jászkun területek felosztásának történetét, a kis és nagy kun községek, a jászkunsági községek, a Jászsághoz tartozó puszták történelmi és földrajzi múltját. A legélénkebb színekkel az abszolutizmus korát festi.

Ennek függelékében ismerteti az 1751-ben Pozsonyban tartott országgyűlés kiküldött bizottmányának bemutatott jászkun szabadalmakat és okleveleket, a nádorok által kiadott védleveleket, az 1791-i országgyűléshez intézett jászkun iratot. Itt találjuk a különböző jászkun kerületek fő- és alkapitányainak névsorát, va-

lamint a jászkunok polgári szervezetére, belkormányzatára vonatkozó adatokat.

1858-ban C. R. Wunderlich „Die Geschichte der Medicin” című könyve nagy feltűnést kelt, amelynek hatására „A gyógytan története” című munkája születik meg.

Ez rövid áttekintést ad a gyógytan egyetemes történelméről. Bemutatja a gyógytan helyzetét a kínaiaknál, hinduknál, babiloniaknál, egyiptomiaknál, hébereknél, görögöknél, a hippokráteszi idők előtt és alatt. Közli a hippokráteszi eskü mintáját, majd Plato és Arisztotelész iskoláiról ír. Megemlíti az alexandriai orvosképzőt, a methodikusok és pneumatikusok stb. iskoláját és tanait.

A régi római orvosok helyzetéről és a fürdőkről nyújt képet. Galenus gyógyászatát ismerteti, majd az ezután következő idők gyógytanát mutatja be a népvándorlás alatt és után. Az arab népgyógyászat befolyását a gyógytanra és a járványokra.

A reformáció korában a gyógytan helyzetéről, majd Paracelsusról és tanairól ír.

A XVII. század különböző nemzetekinek gyógytanát tárja fel (angol, olasz, holland, német, jatró-matematikusokról és jatró-kémikusokról).

A XVIII. században a gyógytan erősen fejlődésnek indul: Angliában, Franciaországban.

Megemlíti a híres bécsi iskolákat, ugyancsak az orvostudomány szakágakra való oszlását, a sebészet, szülészet, kórbonctan jelesebb művelőit és monográfiájukat.

Végül a XIX. századi híresebb német, francia, olasz és angol orvosok munkásságát ismerteti.

A könyv 1864. jan. 1-én Kisújszálláson jelent meg.

A „Magyar orvosi írók életrajzi gyűjteménye” kézirat előszavában meleg, tiszteletteljes szeretettel állítja elénk a múlt emlékei megőrkítésének fontosságát. Lelkesítő szavaival rámutat arra, hogy nemcsak a világhírnévnek örvendő nagy orvosok emlékét kell megőrizni, hanem azokat a szerény, csendben alkotó, gyógyító orvosokét is, akik a hazai egészségügy felvirágoztatásában „napszámosként” dolgoznak. Ezeknek az orvosoknak nem emeltek emlékoszlopokat az utódok – és kívánatos volna, hogy

„nemzedékről nemzedékre adják át hírnevüket”. Felrázni és el-
téríteni akarja az orvostársadalmat attól a vak hittől, amely sze-
rint csak azok az óriások, akik „öldöklő csatáknak hősei, kik né-
peket, országokat hódítanak meg és folyók hullámain kincstől
terhelt hajókat szállítanak”, „ne higgyétek, hogy csak azok hasz-
nálják az emberiségnek. A tudósok, kik csöndes magányukban,
zajtalanul munkálkodnak a tudomány előbbrevitelében, művelé-
sében, nem kevesebb hasznot tettek az emberiségnek”.

Ebben a munkában 144 orvosnak állít emléket, emberi jellem-
zésükhöz ad néhány szóban méltatást, némelyik hazafias erényét,
mások szakmai szorgos munkálkodását példának állítja elénk.
Írói munkásságukat csokorba kötve bemutatja, hogy az egész
korszak orvostársadalmát milyen szakmai kérdések foglalkoztat-
ták és készítették tollragadásra.

Megállapíthatjuk, hogy megbecsülésből még azokat az orvo-
sokat is felsorolja, akiknek irodalmi munkássága alig számot-
tevő, de egy tollvonással mégis hozzájárultak egyik-másik szak-
terület építéséhez.

Külön kéziratban található a fent ismertetett munkából ki-
emelve „A XIX. századi jelesebb magyar orvosok” című gyűj-
tése, amely 80 orvos nevét, munkásságát, irodalmi alkotását örö-
kíti meg. Egy-egy szerzőre vonatkoztatva az irodalmi munkák
felsorolása hiányos.

Valószínűleg a kézirat a folyamatos gyűjtést szolgálta, csetle-
ges később kiadásra kerülő könyvhöz.

„A sebészet rövid története Magyarországon” című munkáját
„Az orvosi tudományok története Magyarországon” című fő-
munkájának adataira alapozva, némileg bővítve alkotta meg.

Könyve három fejezetre oszlik:

- I. A gyógyászat és sebészet az őskori pogány magyaroknál.
- II. A gyógyászat a keresztény hit felvétele után.
- III. A gyógytan és a sebészet a szerzetesek kezében.

A „Madártávlatból áttekintés az orvosi magyar irodalom ter-
mékei fölött” című munkában az orvossebészet, állatgyógyászat,
ásványtan, növénytan irodalmát írja le. Felhívja a figyelmet
arra: amennyiben hiányos volna összeállítás, akkor azt a „nyil-

város könyvtárakról elszigetelt helyi viszonyaink rovására kérem betudni". „S mit egynek gyarló munkája kihagyott, pótolja ki a másik buzgalma.”

A könyv előszavában időtálló, megszívlelendő gondolatokat vet papírra.

Az a gondolat foglalkoztatja alkotás közben, hogy a hazai orvosirodalom történetét megírni nem lehetséges mindaddig, „míg az orvosi szakma teljes könyvészeti kimutatása hiányzik.” Emellett megemlíti azt a tényt is, hogy „ezirányban még vezérférfiaink, oszlopembereink is alig akarnak tenni valamit”. Pedig nem lehet közömbös az orvos számára, hogy megismerje az orvosi működés múltját, mert „a múltban van letéve a jelen alapja, valamint a jövőé a jelenben, a multnak nyerevényeit pedig okulásunkra nem fordítani, bűn lenne.”

Szembeszáll azokkal, akik lenézik az orvostudományi gyakorlatlól független orvostörténelmi munkát és azt javasolja, hogy indítsanak mozgalmat az irodalmi adatok feltárására. Ő a maga részéről a munkát megkezdte, „amit nem is kezdeni, hanem folytatni kell csak és kívánatos volna, ha sok-sok orvos, egy-egy tollvonással, tehetsége szerint hozzájárulna.” Biztatja az orvosokat, hogy merjenek magyar nyelven, magyar szakirodalmat létrehozni, mert saját nyelvünkön írott orvosi műveket már akkor tudtunk felmutatni, amikor még „Európa vezérnépeinél is ritka tünemény volt.” Tulajdonképpen ebben a munkában a XVI., XVII., XVIII. századbéli írott munkák gyűjteményét állítja össze.

Fekete Lajost egyre bővülő tudása mind nagyobb, átfogóbb rendszerező munkára készíti. Évekig gyűjti az adatokat „A magyar honi orvossebészeti, állatgyógyászati, állat-, növény- és vegytan-szaki irodalom könyvészeti kimutatása a XVI. századtól kezdve máig” című munka megalkotásához.

Sajnálatos, hogy a kézirat csak töredék és így a XIX. század szerzőit és műveit adja. A címben foglaltaknak megfelelően, az egyes szakágazatok történései a XIX. századra vonatkozóan sok értékes művet találhatnak ebben is.

„A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme” című munkájában hazánkban a X. századtól uralkodó jár-

ványos kóralakokat írja le a XIX. század második harmadáig. Ha tudományosan talán már túlhaladott az egyes megbetegedésekre vonatkozó kórokok, vagy kórformák elnevezése, mégis járványtani szempontból nem tagadható a történelmi jelentőség, miután történeti sorrendbe szedi a különböző századokban uralkodó és fellépő járványok idejét, helyét, a megelőzésére és gyógyítására vonatkozó rendszabályokat, hatósági intézkedéseket. Felsorolja a himlő, pestis, kolera, malária, tífusz, skarlát járványtanával foglalkozó szerzők neveit és könyveit. Nagy súlyt fektet az állatokat pusztító vészek és a tisztiorvosok ezzel kapcsolatos feladatainak ismertetésére. Rámutat arra, hogy az orvosrendőri intézkedések, a nép istenhite, féélme miatt, nem túl sokat segíthettek a járványok ideje alatti óvintézkedések megvalósításában. E könyvek előszavában is buzdítja az orvostársadalmat irodalmi tevékenységre.

A felsoroltakon kívül több kisebb-nagyobb orvostörténeti tanulmánya látott napvilágot a Gyógyászatban, pl. 1861–63. „Böngészetek a történelem mezején a gyógyászat régi korából”, az Ország Tükrében (1864.) „A fürdők és orvosok helyzete a régi rómaiaknál”, a Századokban (1874.) „Gyógyászat a régi magyaroknál”, a Történelmi Tárbán (1878.) „Adalék a magyar sebészet történetéhez”.

Dr. Fekete Lajos, a vidéki városi tisztiorvos, jelentékeny orvostörténeti munkát fejtett ki abban a korszakban, amikor az orvostudomány történetével való foglalkozás szükségessége és fontossága újra felmerült és igen kevesen ragadtak tollat azért, hogy a magyar orvostörténelem megírásához szükséges dokumentumokat összeszedjék. Széles látókörű, nagy műveltségű, kitartó szorgalmú gyűjtőszennvedéllyel felruházott orvos volt.

Saját munkásságának kritikáját hátrahagyott „Magyar orvosi történettan” című munkája előszavában szerényen adja meg azaz, hogy úgy véli, „kontár tollal, nem többet alkottam, mint csak összehordtam, csoportosítottam az adatokat, hogy az orvosi nemzedéket tetterőre, irodalmi munkásságra ösztönözsem”.

1877. január 10-én, Kisújszálláson fejezte be az orvostörténelem előbbreviteléért munkálkodó életét, nagyon fiatalon, 43 éves korában.

Életének egyes szakaszairól vajmi keveset tudunk, de szorgos, termékeny munkásságából következtethetünk azokra. Munkái előszavából majdnem mindenütt kicsendül a buzdítás az alkotásra. Megtette azt ő maga is, amire az utódokat biztatta, – tovább haladt, mint elődei, amelyről kéziratái és nyomtatásban megjelent művei tanúskodnak. Az orvostörténelmi kutatás fontosságába vetett hite legyőzte az alkotást gátló akadályokat, amelyeket „elszigetelt helyi viszonyaim” kifejezéssel örökölt meg.

A jelenkor orvosainak munkásságát tovább kell folytatni, hogy felvirágozzék ez a tudományág is, amely hivatott a ma orvosát megtanítani a példák sokaságán keresztül arra, hogy csak a haladás erőit támogatva szolgálhatjuk az orvostudományt.

J E G Y Z E T

1. (L. III. S. K. 910. l. 3730 pont.)
2. Az „Orvosi Tár” megszűnése óta magyar nyelvű orvosi folyóirat nem volt. Bár ebben az esztendőben indította meg Wachtel Dávid német nyelvű (Zeitschrift für Natur und Heilkunde in Ungarn c.) folyóiratát, amely 1860-ig jelent meg. De ez a lap nyelvében és szellemében idegen volt a magyar orvosok gondolkodásának többségétől. (Budapest Királyi Orvosegyesület Jubiláris évkönyvében 1837–1937-ig Korbuly György a Budapesti Kir. Orvosegyesület Története IV. fejezet 142. oldal.)
3. Poor Imre: Orvosi pályakérdések ügyében, Orvosi Hetilap 1860. 19. szám 377.)
4. Chyser Kornél: A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története könyvből a 18. előpataki nagygyűlésről c. fejezet 22. oldal.

ŐSMAGYAR MOTIVUMOK ORVOSTÖRTÉNELMI MARADVÁNYAINKBAN

Írta: Dr. BENCZE JÓZSEF (Szombathely)

A magyar őstörténetkutatás rengeteg bukdácsolás után jutott el jelenlegi állomásához. A tőkés világ történetírói és kutatói sok szándékos feudális jellegű félremagyarázásba, vagy néha jóindulatú romantikus elgondolásokba, máskor egészen tudománytalan feltevések útvesztőjébe keveredtek és megtorpantak.

Csupán az 1945-ben bekövetkezett felszabadulás tette lehetővé, hogy ez a bonyolult kérdés a hazai és a szovjet kutatók, tudósok közös munkájával végre az ingoványos talajról reális, tudományos bázisra jutott.

Ez természetes is, hiszen jól tudjuk, hogy a magyarság őstörténetének legnagyobb része a jelenlegi Szovjetunió területén zajlott le és számos szovjet, finn, valamint észt kutató beható helyszíni munkálata nagymértékben elősegítette a magyar szakemberek igen komoly előrehaladását és így sikerült kitűnő és eredményes munkát végezniök.

A magyar őstörténetkutatás feladata a magyarság kialakulásának, etnogenezisének megfejtése. Nehéz tudomány ez, amelyben ma már komplex módon a történelemkutatókon kívül nyelvészek, állat- és növénygeográfusok, régészek és néprajzosok, antropológusok egyaránt részt vesznek. Különösen nehéz azért, mert hiszen korabeli jelentős írásos nyomok nincsenek, és ami mégis van, azok már a későbbi korokra nyújtanak támpontokat.

Valószínű az, hogy a magyar nyelv egy úgynevezett ősnyelvből (alapnyelv) fejlődött ki a finn-ugor nyelven keresztül. Ma már biztos, hogy ennek a hatalmas nyelvcsaládnak közös ősha-

zája a Szovjetunió európai részének északnyugati és északkeleti területein volt. Majd az évezredek folyamán szerteszakadtak kisebb-nagyobb csoportokra és elvándoroltak, másutt telepedtek le, nem maradtak az őshazában.

Az őshaza területének meghatározása nagyon nehéz és bonyolult kérdés. Ez idő szerint két felfogás áll szemben egymással, vagy helyesebben egymás mellett.

Az orvostörténet számára leegyszerűsíthetjük a kérdést olyan formán, hogy az egyik felfogás, amelyet Hajdu Péter és követői hirdetnek,¹ amely szerint a magyar őshaza a Volga és a Káma között terült el és az itt élő finn-ugor alapnyelvet beszélő rokon népek az idők során egy török nyelvcsoportot beszélő néppel kerültek szomszédságba. Megjegyezzük, hogy a török nyelv az iráni nyelvcsaládhoz tartozik a tatárral és a baskirral együtt.

Időközben a halászó-vadászó ősfoglalkozásukról lassan áttértek az állattenyésztésre és a földművelésre, ami már maga után vonta az osztálytagozódást, a magánvagyon rendszerét. Az ősnyelv i. e. körülbelül 2000-ben kettészakadt az ugor és a finn-permi nyelvcsoportokra. Az ugor csoportból alakult ki fokozatosan az obi-ugor és az előmagyar is. Éppen nyelvészeti alapon áll fenn az a feltevés, hogy a magyarság fejlődésének színhelye a Káma-medence volt. Majd a török szomszédság révén lett a magyarság lovas néppé, később tovább vándoroltak és eljutottak Baskíria szomszédságába.

Dr. Molnár Erik, a másik nagy felfogáscsoport képviselője,² aki szerint a finn-ugorok az Altáj–Szaján környékén éltek, amit első sorban nyelvészeti, de archológiai és antropológiai alapon is magyaráz. Álláspontjának lényeges támaszpontja az, hogy a finn-ugor nyelvek és a szamojéd nyelv feltétlenül közeli rokonok, tehát a Szovjetunió európai északkeleti területei voltak a magyarság őshazája.

Az orvostörténelemnek nem célja a két felfogás közötti eltérést kutatni és a továbbvándorlást, fejlődést és a szomszéd népekkel való keveredésüket elemezni. Mindenképp biztos számunkra ma már az, hogy az ugri-vengri-hongrois-unger nép történetének jelentékeny szakasza feltétlenül a Szovjetunió terü-

tén zajlott le és éppen ezért minden reményünk megvan arra, hogy a további beható kutatás kielégítő eredményt nyújt.

Az őstörténet későbbi szakában már alaposabb támpontok vannak arra (nyelvészeti-antropológiai), hogy huzamosabb időn át a baskir néppel voltak szomszédságban³ és ennek megfelelően bizonyos keveredés is történt. Még később bizánci és arab írásos történeti feljegyzések bizonyítják,⁴ hogy a Kijev és Voronyezs közti Levediában (Don és Dnyeper köze) telepedtek le (IX. sz.), majd a besenyők zaklatásai miatt nyugat felé költöztek az ún. Etelközbe.

Innen már egyre több hírt hallottak a későbbi hazáról. Megtudták, hogy a Tisza vidékén a bulgár nép lakik, akik igen erősek és harciasak. Éppen ezért Árpád vezér igen szívesen fogadta Bölcs Leó bizánci császár szövetségét a bulgárok ellen. Árpád a fiát küldte el harcosaival a bulgárok elűzésére, Leó azonban a hátuk mögött kibékült a bulgárokkal. A magyar harcosok sietve akartak hazatérni, de közben a besenyők az ott maradt magyarságot nyugat felé üldözték, csupán kis része maradt vissza – szétszakítva –, míg a nagyobb rész Árpád vezetésével elérkezett a Kárpátok tövéhez; Vereckéhez.

Az ismertetett kurta vázlatból csupán arra akartunk rámutatni, hogy mennyire bonyolult tudományos kérdés ez, és milyen apró mozaikokból kell – ha lehet – összeállítani az egész kérdés-komplexust.

A XVIII. sz. vége felé már a magyar kutatás is megindult, majd a XIX. század folyamán többen foglalkoztak a nehéz kérdéssel. (Sajnovits János, Horváth Zoltán, Csengeri Antal, Gyarmathy Sámuel, Reguly Antal, Róheim Géza stb.). Azonban csak a századforduló idején jutottak el eredményesebben és tudományosabban a kérdés lényegéhez. Hozzá kell fűznünk, hogy a kutatásba erősen beleszólt a félcudális-tőkés rendszer politikája is, amely azt diktálta, hogy jobb érzés és kellemesebb tudat a magyarságot a hódító és hatalmas török néppel közeli rokonságba hozni,⁵ mint az apró-cseprő kis népecskékkel, akik az orosz cár, majd a nagy orosz forradalom után a Szovjetunió területén éltek – a cári hatalom alatt a lehető legkezdetlegesebb elmar-

dottságban. – Ennek megfelelően igyekeztek a finn-ugorságot, mint rokont lekicsinyelni, vagy jórészt el is hallgatni.

Már egy évszázada felmerült az ősmagyarság honfoglalás előtti hitvilágának kérdése. Történtek is érdekes és értékes kutatások, de valójában csak a Szovjetunió idején, sőt igazában csak 1945 óta, szovjet tudósokkal való kollaborálás által vált lehetségessé a beható helyszíni kutatás. Világos, hogy az ősi vallás vonatkozásai révén sok értékes támpontot lehetett szerezni.⁶

Az ősmagyarság legközelebbi rokonai – amint már említettük – az obi-ugorok voltak, a manysik és hantik ősei. Később a török népekkel jutottak szomszédságba, akik sok tekintetben hatottak rájuk. Azt azonban máris tudjuk, hogy hitviláguk közös volt, nemcsak a közvetlen rokonokkal, hanem közös volt a törökökkel is. Ez a hitvilág a sámánisztikus hit, amelynek nagyon sok árnyalata volt. Ezt a hitvilágot a török nép csupán a IX–X. században hagyta el és lett mohamedánná, még később István király idejében a magyarság is felvette a keresztény hitet. De amint a török sem hagyta el olyan könnyen és hamar az ősi sámán vallását, éppen úgy a megkeresztelkedett magyarság is nagyon hosszú időn át külsőségeiben keresztény volt, de tovább végezte sámánisztikus (táltos) szertartásait. Belekeverte új hitébe a régi táltoshiedelmeit és nem használt az sem, hogy a XI. században törvényt hoztak az erdőben és berkekben rendezett titkos táltos-szertartások ellen. Nem használt, mert a felvett katolicizmus ördögben való hitkomplexusa a hasonlatosság révén csak erősítette a táltosi szellemhitet és a régi táltosi hittel oly közeli rokon keresztény szertartások, ördögűzések, exortiók nehezítették ennek elfelejtését.

A táltos hitvilág maradványai lassan, a századok hosszú során, természetesen egyre koptak és leperegtek a keresztény vallás gyakorlásában és átkerültek a magyar nép babonás hiedelemvilágába, babonás orvosló és empirikus gyógyító rendszerébe, egy részük pedig kezdetlegesebb fajtájú mondókákká, gyermekversikékké, népmesékké alakult át.

Fontos ez két okból. Fontos a magyar orvostörténelem számára és fontos az összehasonlító néprajz számára, mert a tudomány is egyre erőteljesebb és biztosabb eszközökkel kutatja ma

már a szovjetunióbeli kis népek közt a megegyező vagy hasonló elemeket, amelyek természetesen egyre közelebb hozzák az ősmagyarok-kutatás kérdéseit is. Ezek a „kis kezdetleges népek” ma már művelt, jómódban élő egyenrangú nemzetiségei a Szovjetunióknak és az ő saját szakembereik is részt vesznek a magyarsággal való rokoni kapcsolat kutatásában.

Diószegi Vilmosnak igen fontos munkája jelent meg nemrég (Akadémiai Kiadó) a magyar sámán-táltos hitvilágról.⁷ A szerző, aki huzamosabb időn át a rokon népek között élt és a Szovjetunióban az erre vonatkozó nagy tudományos gyűjteményeket áttanulmányozta, arra a megállapításra jutott, hogy a magyar népnél megtalált és még részben ma, vagy a közelmúltban fellelhető ősi motívumokat erős kritikával kell megválogatni és semmi esetre sem szabad a honfoglalás utáni hazában szerzett szláv-germán stb. vonatkozásokkal összekeverni. Csupán azt és annyit fogadjunk el ősmagyaroknak, amelynek pontos hasonmása vagy analógiája megtalálható a rokon népek hiedelemkörében.

Diószegi összefoglaló nagy munkája alapján világosan áll előttünk, hogy a magyar néphiedelem táltosa azonos az ősi sámánnal. A hazai bőséges gyűjtemény és a szovjetunióbeli anyag összegegyeztetése alapján kitűnő metodikájával mutatja be a táltos-sámánná levés kritériumát, kifejlődésének egyes fokozatait, feltételeit.⁸ Megtudjuk hogy a táltos-sámán akaratan kívül, születésekor magával hozza a táltossá levés feltételeit, hogy aztán majd érintkezessen a szellemekkel, akiket keresztül népe és környezete számára elérhet mindent, jót és bőséget, egészséget és gyógyulást, elháríthatja a rossz szellemeket, a betegséget, a nyavalyákat. A táltos akarata ellenére lesz azzá, és ha hozzátartozói ezt megakadályozták, akkor nyomorékká, bujdosóvá, félkegyelmű cszelőssé, falu csúfjává vált.

Míg ha elfogadta a táltossá válását, akkor egy bizonyos idő múlva révületbe jutott, eszméletlenül aludt, majd magához tért és fokozatosan táltossá alakult, segített, gyógyított, elűzte a rosszat és a betegségeket.

Diószegi munkája plasztikusan ábrázolja és rengeteg anyagán elfogadtatja velünk a táltos alakját, figuráját, de maga az egész sámáni-táltosi hit mégsem bontakozik ki előttünk teljes egészé-

ben. Röviden foglalkozik a táltosi-sámáni hivatás részleteivel, gyógyító, betegséget elűző képességével, de reméljük, hogy további kutatásai már ezt is világosan bemutatják majd.

Nagy nyereség lenne számunkra is, ha Diószegi kutatásai révén kialakulna a honfoglalás előtti magyarság teljes hitvilága, mert jól tudjuk, hogy a honfoglaló magyarok gyógyítói, orvosai a táltosaik voltak, akiknek az orvoslásra a szellemekkel való érintkezésen kívül manuális eszközeik is voltak.

Az orvostörténelemnek feltétlenül meg kell szólalnia ebben a fontos és érdekes kérdésben is. Pótolnia kell azt, amit eddig elmulasztott évszázadokon keresztül, amikor még könnyű szerrel lehetett volna a magyar hiedelemvilágból a táltosi vonatkozásokat kihámozni és összegyűjteni. Ma már ez a századforduló óta egyre nehezebb és bonyolultabb, mert egyre homályosabb, a felszabadulás után elkezdődött nagy kulturális és szociális forradalommal párhuzamosan pedig egészen kivész: még egy generáció és nyomtalanul megritkulnak vagy egészen megszűnnek. Ez természetesen is. A természettudományos felvilágosítás, a falu népének társadalmi átalakulása új szemléletet nyújt és csupán az öregek tradíciói közt lehetjük meg a régi nyomokat, de már azokat sem könnyű eszközökkel.

Az említett nagy munkából, de a korábbi részletkutatások alapján is a magyar hiedelemvilágban megmaradt sámánisztikus elemeket összegezve, hozzáfűzve a magyar boszorkánypercak aktaiban fellelhető elég jelentékeny idevágó anyagot is, megegyezik a magyar hiedelemvilág táltosa a rekon népek sámánjával.⁹ Az orvostörténelmi kutatás számára nem lényeges ennek részletes ismertetése, de fontosabb fázisait ismernünk kell. A magyar néphitben megegyező részek a következők:

1. Táltossá születni kell, azt megtanulni nem lehet.
2. Rendszerint a táltosjelöltek fogakkal születnek, de más fejlődési kritériuma is lehet, pl. polydactilia.
3. Körülbelül 7 éves korában a már előbb is különc, szomorú, visszavonuló kisgyermeknek hirtelen látomásai lesznek és egyszer csak természetfeletti lényeket lát. Ezt el is beszéli környezetének.
4. Mindez azt jelenti, hogy a szellemek táltossá választották.

Ha megadja magát és hozzátartozói sem ellenkeznek, akkor hamarosan majd megkapja a „táltosi hatalmat”, de ha akadályozzák, akkor undorító, félkegyelmű, testi hibás, falucsúfja lesz.

5. A pubertás korában egyszer csak hirtelen „révületbe, rejtésbe” esik, ami eszméletlenséget, mélységes alvást jelent napokon át, amikor is „megkapja” a táltosi erőt, és amikor magához

tér, már táltos. A táltosi tudományt vagy a szellemek adják át, vagy rajtuk keresztül valami nagy állat: bika, ló stb.

6. Ettől fogva rendszerint a táltos nem marad meg a falujában, hanem elvándorol, vissza-visszatér, különös módon viselkedik, ruházatában is elkülönül, furcsa eszközöket szerez, kalapjában tollat, vagy akár tollseprűket hord, sok mindent magára akaszt és cipeli.

7. Végül is a táltos elég korán, 20–25 éves korában rendszerint eltűnik, valahol elpusztul, vízbe vész, vagy végleg elbujdosik és betegen fejezi be táltosi életét.

Nézzük csak, mi volt a táltos tevékenysége. Mindenekelőtt a szellemekkel érintkezni és rajtuk keresztül elérni, hogy mindenféle ártalom és baj távol maradjon, megóvni a betegségektől és a betegségek okát megszüntetni, vagyis kiűzni azokat az emberekből és állatokból is. Az ártalmas szellemekkel megvívni a harcot és távoltartani őket. Ha valakiben állati lény lakozik és ez betegséget okoz, azt kihajtani: kígyót, férgeket stb., és ha kell, lékeléssel is elősegíteni. A táltosi szertartás főkélléke a síp és a dob a lárma előidézésére, ami végül is a tánc és más gyors mozdulatok után extázishoz vezet. A betegségeket okozó állati lényeket pedig, amelyek a szájon, az orron, a végbélen át jutottak be, sürgősen eltávolítani.

Mondanunk sem kell, hogy ez az ősi hiedelem a kereszténység felvétele után sem szűnt meg, sőt erősítette ezt a búcsújáróhelyek mirákulumvilága és a szerzetes-rendházak „csodatevése”. A magyar exortációs szertartásokról e helyen nem kívánunk szólni, de úgy érezzük, hogy ezeknek is köze van a táltosi hiedelemhez. Ha nem is azonosak, de alkalmasak voltak arra, hogy e táltosi maradványokat fenntartsák. Hiszen pl. a búcsúszentlászlói kegytemplomban ma is látható a falba helyezett kis ezüst kazetta, amelynek felirata a XVIII. század eleje óta hirdeti, hogy egy révkomáromi parasztasszony súlyos gyomorbeteg volt, járt mindenfelé, gyógykezelte magát, végül is az itteni rendházban napokon át imádkoztatták, böjtöltették, míg eszméletlen nem lett, és mire felébredt, ott volt a vízi sikló, amely a gyomrában élt és betegé tette. A vízisiklót preparálták és a csoda jeleként ma is látható az ezüst kazettában.

Hazánkban ez a hiedelemvilág teljes egészében a XIX. század elejéig tartott, csak akkor kezdett megcsappanni. A múlt század első harmadában már valamit csökkent, míg a szabadságharc után, a jobbágyság felszabadulását követően, majd az orvosok és kórházak lassú elszaporodásával párhuzamosan fogyott és szertefoszlott. Ezután már csak a legnagyobb szegénységben és elmaradottságban élő magyar néprétegnél, a majorok és puszták

cseléd, zsellér, sommás népénél és kisebb részben a falu szegényebb osztályánál tapadt meg.

A szovjetunióbeli rokon népeknél a szociális és kulturális előrehaladással megfogyatkoztak, de kezdetben a nagy forradalom után kétségtelenül akadályozták a szocializmus fejlődését is.¹⁰

Nagy kár, hogy Diószegi Vilmos nem írja le a szovjetunióbeli tapasztalatai közt a sámáni manuális gyógyítás eszközeit, gyógyfüveit és más orvosságait.

Térjünk át a magyar orvostörténeti vonatkozásokra, amelyek ma már nyelvészeti és néprajzi alapon is beilleszthetők az ősi táltosi rendszerbe, amelyek megmaradtak, ha csökkenő mértékben is, a kereszténység tíz századán keresztül.

Az összehasonlítások alapján bizonyos az, hogy sem a szláv, sem a germán szomszéd népeknél, vagy a románnál, a magyar táltosi hiedelemhez hasonló vagy azzal megegyező hiedelem nincsen. Ezek népi hiedelemvilágában is szerepelnek bizonyos „csodálatos” vagy „jellet” született torzszülöttek, amelyek jót, vagy rosszat jelentenek. Ott is vannak garabonciások, vándorlóemberek, Fahrende Schülerek, Studentek, tudósok, de azok lényegükben különböznek és a hozzájuk fűződő hiedelmek is mások. Ott is vannak extázisba eső csodatevők, de ezek lényege és tevékenysége más és nem egyezik meg a magyar nép táltosával.

Már maga az extázisig menő „révület, rémület, rejtelem, rejtés” szavaink is visszavezethetők kitűnő nyelvészeink (Gombóc, Zsiray, Vikár Béla, Bárczy Géza) szerint az ősmagyarországig. Ezeknek a szavaknak jelentőségét sok egyéb mellett legélesebben bizonyítják a még ma is élő magyar regülések, regősénekeink, főleg a székelységnél és a nyugat-dunántúli Vas–Sopron megyék falvaiban. Tudnunk kell azt is, a „regüs, regös” szó szintén ősi arvos-urosz-javas mellett a csodatevőt, varázslót, segítő, tudóst, gyógyítót is jelentette és jelenti ma is a rokon népek nyelvében.¹¹

Íme egy érdekes orvostörténeti motívum, amely egyedülállóan magyar; a betegséget „átok” is okozhatta és annak megszüntetésére a táltos volt hivatott. Maga az „átok” szavunk szintén ősmagyar kifejezés és jelentése ugyanaz volt, mint ma.

A könnyebb megértés végett a rengeteg változatban élő és már

részletesen összegyűjtött „regüs” énekeknek egyik szép variációját ismertetem. Karácsony másnapján este, fiatal legények csoportokba verődnek, közülük egy-kettő dudával a kezében, sorra járják a házakat és „regülnek”. (Uraiújfalu, Nick, Szentivánfa stb. Vas megye.) Ritmikus és szép dallammal éneklik a következő ősi verszetet:

Amoda keletkezik egy sebes folyóvíz,
Aztat környű fogja szép zöldes pázsit,
Azon legelészik ezer csoda szarvas,
Ezer csodaszarvasnak ezer ága-boga,
Ezer misegyertya gyuladván gyulladjék,
Oltatván alugyék
Ej regű rejtem,
Neked ejtem.

Mégis mondanának egy szép lánzót,
Kinek neve volna (pl.) Szabó Mariska volna
Ej regű rejtem, regű rejtem.
Mégis mondanának egy szép legényt,
Kinek neve volna Kocsis Pista volna,
Ej regű rejtem, regű-regű-regű rejtem.

Ezt így folytatják végig a ház összes leány és legény lakóin, végül így fejezik be:

Regüljük a gazdát, vele az asszonyát,
Hej regű rejtem, regű-regű-regű rejtem.
Falon lóg egy zacskó, tele van húszassal,
Fele a gazdáé, fele a regüsöké,
Hej regű-rejtem-regű-regű-regű rejtem.

Tudomásom szerint ez a szép és ősi népszokás is, amely – amint látjuk – a honfoglalás előtti kódos idők motívumait rejti, kezd elmaradozni és ma már csak ritka helyen él.

Harminc-negyven évvel ezelőtt még minden faluban, majorban lehetett hallani.

Az első világháború előtti gyűjtésem a következő versike, amely a Rába-völgyi községekből származik. Ha valakinek „hótteténye”, azaz a hajas fejbőrben ateromája van, akkor újholdkor ki kell állani a kúthoz és háromszor el kell recitálni:

Zyüzsü haj, nyüzsgü huj
Tegyá, zsulá, beg gyahu,
Hótteténnék érre út,
Föl is út, de le is út.

A különös kis „elveszejtő vers”-nek még különösebbek a kifejezései: „zsula”, akaratlanul is a honfoglalás „gyula, dzsula” szavaira emlékeztet, akik – amint tudjuk – törzsfők voltak és egyben gyógyítók és bírák, s „beg” és „gyahu” erősen törökös hangzásúak (Zsiray szerint is), míg a „huj” hangutánzók, ősi magyar érzelmkifejező szócskák.

Rengeteg változatban ismerik hazánk egész területén ezt a kis versikét, amelyet akkor recitálnak, ha a gyerekek a nedvkeringésben lévő fűzfából sípot készítenek:

Kele-kele fűzfa,
Bazarádi Miska,
Ez a gyerek sípot kér,
Adjál neki majd nem kér.

Ez a versike ezideig nem lenne érdekes számunkra, azonban másik változata már többet is jelent. Ha azután készen van a síp és a játszó gyerekek közt van, akinek keze-lába sebes, (és mikor nincs?), akkor a sípot valamennyien fűjják és ezt mondják valóban karénekszerűen:

Kele-kele fűzfa,
Véres keze-lába,
Fűj bele a sípba,
Meggyógyul a (pl.) Pista!

A recitálás kissé monoton dallam, tapasztalatom szerint mindenfelé egyforma.

Ugyancsak ebbe a csoportba tartozik egy másik „fűzfasíp” versike is, amelyet kisgyermekkoromban sokszor hallottam és magam is recitáltam a Kőrös patak partján, vagy a Rába füze-seiben, ha volt köztünk sebeslábú gyerek:

Kele-kele fűzfa,
Fáj a gyerek lába,
Ujja köze pállik
Gyógyítsd meg te baksis”

Erre valahányan voltunk fújtuk a sípjainkat, amelyeket előzetesen a helyszínen fűzfából bicskáinkkal csináltunk.

Soká értelem nélkül recitálgattam ezt a kis versikét, míg most éppen Diószegi könyvéből örömmel látom, hogy a turkesztáni törököknél, a kirgizeknél és kozákoknál manapság is „baksi”-nak mondják a félkegyelmű psychopátákat.¹² Eddig sohasem tudtam megfejtetni és akaratlanul is a közelkeleti népek baksisnak nevezett aprópénzeire kellett gondolnom, de most látom, hogy ez is a messze ősi korba vezethető vissza, mert hiszen a psychopathia, az epilepsia, a hysteria szent betegségek voltak és az ebben szenvedőket csodatevő hatalommal ruházták fel végig a középkorban is.

Akaratlanul is Adyt kell idéznem, ő jut eszembe gyönyörű versének egyik szakaszával:

Csupa vérzés, csupa titok,
Csupa nyomások, csupa ősök,
Csupa erdők és nádasok,
Csupa hajdani eszelősök.

A sípkészítés és sípolás ténye pedig kétségtelenül a táltosi síppal függ össze, ennek kései tükröződése a távoli múlt világából.

Mindenki ismeri az alábbi kis gyermekverset, ha különböző változatokban is:

Gólya-gólya gilice,
Mitől véres a lábad?
Török gyerek elvágta,
Magyar gyerekek gyógyítja,
Sippal-dobbal, nádi hegedűvel!

Ismét és ismét visszatérő motívum a gyógyítás és a síp-dob táltosi összefüggése. Voltak szerzők, akik ezt a gólyával való vonatkozásban psychoanalitikus módon akarták magyarázni, de úgy hisszük, ennek semmi értelme sem volt, erőszakolt és logikátlan.

Nagyon régen – lehet 30–35 esztendeje – elhívtak egy erdőkerülőhöz a rábamenti Mocsári pusztára. Az öreg erdőkerülő 12–13 éves unokája volt nagy beteg, az üzenet úgy szólt, hogy eszméletlen. A földbirtokos kocsit küldött értem. A súlyos beteg kislányt tényleg eszméletlen állapotban találtam, de az öreg nagyapa kedvetlenül fogadott és mindjárt közölte is velem, hogy: „megmondtuk az uraságnak, hogy mihozzánk ne küldjön doktort, mert úgymint hiába küldi, az nem ide való, mert a gyermek táltosnak született, mert fogakkal jött a világra, most csak rémületben van, nincs ennek baja, megtart ez pár napig, azután magához tér, elszáll a rejtelve, mindig hallottam a régi öregektől, hogy ezekből lesz aztán a jó gyógyító tudományú ember. Most szíjja magába a gyógyító hatalmat”.

Hogy a kislány pár nap múlva az encephalitis tünetei közt meghalt, az most már nem lényeges, de feljegyzésre méltó volt az öreg mondókája. Amit mondott, abban szentül hitt és bízott is benne.

A gyermek halála után a földbirtokosnak és nekem is keserű szemrehányásokat tett az öreg erdőkerülő, mert az unokáját „megzavartuk a rémületében és erre elfutott a nagy fehér bika”.

Később alkalmam volt egyszer ismét beszélni az öreggel, aki sokáig haragot tartott velem. Kikérdeztem újra és azt állította, hogy ő már hallotta is a nagy fehér bikát, „amint a kéményen

át fúj, mert fújással kapta volna meg a gyerek a táltosi gyógyító erőt”.

Minden pontosan egyezik azokkal a sámán-táltos hiedelmekkel, amelyek ma már részleteiben is világosak előttünk, főleg Diószegi munkája alapján, azelőtt csak hiányos töredékeiben tudtunk róluk.

A hazai boszorkányperek okmányai közt is elég sok van olyan, amelyekben utalások vannak a táltoshitre, ahol a vallomások úgy szólnak, hogy „a nagy ember”, vagy a „nagy fehér ló”, „fehér bika” hozza a táltosi erőt. Csupán egy XVI. századbéli Batthyány-féle okmányt ismerek, ahol a „dögletes nyavallát” éjszaka hozza a „nagy fehér Tölly-(tölgy) fa”.¹³

Hazánk egész területén általános szokás volt, hogy a bábáskodó öregasszonyok – még a rendszeres szülésznőképzés előtt – de még az ún. cédulás bábák idején is – (vármegyei fizikusok előtt tettek le egy kis vizsgát minden szakértői előkészítés nélkül és erről „cédulát” kaptak), de még néhány évtizeddel ezelőtt is kötelességüknek tartották, hogy a szülés után azonnal belednéztek az újszülött szájába, hogy nem fogakkal jött-e világra. Ha nem volt foga, akkor boldogan jelentették és a jelenlevők, de a szülőnő is tüstént hangosan és buzgón imádkoztak. Ez régebben nem szörványos, hanem általános szokás volt.

A sok ilyenfajta gyűjtésem közül ismertetek egy rendkívül jellemzőt, amely rávilágít az efajta hiedelemre.

Miklós majorban, Sopron megyében egy szülés alkalmával hosszan kellett időzni, mert nagyon renyhék voltak az először szülő nő fájásai. A nagyon öreg bába és a hozzátartozók semmit sem voltak nyugtalanok, türelmetlenek, sőt feltűnően hangoztatták, hogy szívesen várokoznak, csak ép és egészséges legyen az újszülött. Hamarosan megtudtam a türelmesség hátterét. Az öreg bába elbeszélte, hogy a Kóny (Győr megye) községből származott és lánykorában látott olyan gyermeket, akinek a szápadlásából már a születésekor fogak nőttek ki. Sírt és kétségbeesett az egész család, mert a falubeli juhász menten megmondta, hogy ne is sírjanak, mert ez a gyerek „tátosnak született”.

Még hétéves korában is szoknyában járt, nadrágot nem volt hajlandó hordani, beszélni alig tudott, csak alig érthetően düny-

nyögött, iskolába nem járt. Pár év múlva megtanult valamit beszélni, ha nem is rendesen.

Ez a gyerek – folytatta a bába – mire 13–14 éves lett, „járkáló” ember volt, hol ide, hol oda csavargott, „kujtorgott, összevissza zalámbult” és „csoda módra” megjött az esze, mert mindenkinék, aki beteg volt, tudott valami jót rekomendálni, amittől meggyógyult. Nagy ritkán hazavetődött a szüleihez, mindig hozott egy zacskó pénzt, mert mindenfelé megajándékozták a „tudományáért”, míg egyszer aztán – lehetett 23–24 éves – nem jött többet haza, hanem azt beszélték, hogy beleveszett a Fertőbe vagy a Hanság mocsaraiba.

Írni, olvasni sohasem tudott, de mindig egy verset motyogott, amiről senki sem tudta, hogy kitől tanulta, de a falubeliek azt állították, hogy ezzel gyógyít, mert a hótyyai, (holtjai) szellemei hozták neki.

Haj-haj, kismalac,
Haj-haj, te be ne csapj,
Hívogató szent Gergő
Akáci virágos erdő,
Ennek a lánknak a vére
Gyűjjön az egészsége,
Halált visznek a faluból,
Bajt visznek (pl.) a kislányrul.

A naiv mese – amint látjuk – messze visszanyúló ősi motívumokat rejt. A „haj-haj” felkiáltás is – a kutatások szerint – ősi invokáció a szellemekhez, de a harcba induláskor is ezt kiáltották.

A táltosi hiedelem másik érdekes megjelenési formája a következő: A Dunántúl északi részsein élt 30–40 évvel ezelőtt egy közismert vándorló, eszelős ember, akit Piriti Lajcsi néven ismertek. Faluról falura vándorolt és azt tartották róla, hogy fogakkal jött a világra, de szülei eldugták a borospincébe mikor „érte gyüttek” és ezért nem is lett táltos, hanem futóbolond, eszelős. Fején, kalapjában mindig tollseprű és rongyok voltak, vállaira minden kölöncöt ráakasztott, rossz edényeket és boto-

kat, a kezében állandóan egy öreg réztrombita volt. Így vándorolt télen-nyáron. Senki sem bántotta, étellel-itallal ellátták, mert félték tőle és azt állították, hogy nagy a táltosi ereje.

Egyszer megkérdeztem tőle, hogy mire való az a sok toll a kalapjában, azt válaszolta a maga különös rikácsoló hangján: „abba van a nagy gyógyító tudományom, meg ebbe!” és erre kinyitotta a száját és mutatta, hogy a szájadlásában két rendes fogsora van.

Hasonló leletem volt Vámoscsalád községben is, ahol az első világháború előtt és közvetlenül utána élt egy Döbrösy Lajos nevű fiatalember. Kevésszavú, alacsony termetű, mogorva kis emberke volt, lehetett 25–28 éves. A faluban és a környéken azt beszélték róla, hogy táltosi erő van benne, ő hozza a jó termést és sok jót tesz a falu népével. Egy alkalommal azt hirdette, hogy őneki hatalmában áll a vonatokat is megállítani. Meg is tette nemegyszer. A mozdonyvezetők már előre ügyeltek, amikor a község határában a kertek alatt vezették a vonatjaikat, mert párszor kiállt a sínek közé és kezeit széttárva, megállította a vonatot.

Egy alkalommal kíváncsiságból felkerestem. Nővérenek előre bejelentettem jöveletemet. Döbrösy Lajos az udvarban állt, sajtószerű szétterpesztett lábakkal, karját feltartotta és a következőképpen üdvözölt: „gyógyító tudással megáldott istenfia ember, ne gyere közel, mert az én erőm még nagyobb, ha akarod tudni, mert ide nézz...” Erre kinyitotta a száját és jól látható volt néhány külön foga a szájadlásán.

Ezért terjesztették róla, hogy táltos lett volna teljesen, de a szülei nem engedték elvinni, hát csak félig volt az. Nővére gondozta és körülbelül 30–35 éves korában halt meg.

A magyar táltosok ruházatával kapcsolatosan különböző adatok vannak. Diószegi kutatásai alapján tépett, legtöbbször rongvos pásztoröltözet, amelyhez csak síp, dob és toll tartozik. A dob pedig egyfenekű lóbőr-dob.

Éppen ezért hibásnak is tartja Feszti Árpád körképén a magyarok bejövetelekor a magyar táltos ábrázolását, mert az fehér talárban áll a kép középpontjában. Könyvében hasonlóképp az általam már korábban közölt mondókát is helytelennek tartja és

azt írja róla, hogy „aranyjánosi romantika” és nem valódi. A verszetet idevonatkozó része így hangzik:

Csodaszarvas nyargal ott egy oltár körül,
Fehérlő, fehérlő nyalogatja körül
Fehérruhás nagyapap levágja a lovat,
Ez lesz az itala a csodaszarvasnak...

Nem kételkedem Diószegi állításában, nem vonhatom kétségbe a „fehérruhás” viselet helytelenségét sem, mégis úgy gondolom, hogy inkább talán a nép képzelete változik az idők folyamán és ebből nem az következik, hogy a verszet „aranyjánosi romantika”, vagy nem valódi, hanem inkább az, hogy a nép képzelete lesz finomabb és ízlésesebb. Valószínűbb, hogy az ősi magyar táltos rongyos pásztorruhás volt, de talán a keresztényi behatás évszázadokon át úgy változtatta meg a nép képzetét, ahogy saját papjaikat is látták. Tehát semmiesetre sem hamisítvány, hanem az ősi hiedelem színészeti változása.¹⁴

A szomszéd népek hiedelemvilágában is – amint említettem – találunk midezekhez hasonló motívumokat a tudósemberekkel, a rontó- és verőszemű emberekkel, a garabonciásokkal stb. kapcsolatosan, sőt egyező motívumokat is, ami azt bizonyítja, hogy sok mindent átvett a magyarság tőlük az évszázadok során, de ők is ugyanezt tették a magyar hiedelemvilággal.

Arra vonatkozólag pedig, hogy csupán a fogakkal való születés lenne a táltosság kritériuma, meg kell jegyezni, hogy a magyar nép hitében más testi deformitás is szerepel, mint a táltossá válás feltétele, de sokkal ritkábban, mint amaz.

Gyűjteményemben szerepel egy torz, aki egy füllel jött a világra, sőt van a polydactilia is. Igen érdekes példája ennek egy általam jól ismert, de már elhalt gyógyszerész cscte, akinek mindkét kezén kettős hüvelykujja volt.

Sok asszony nem mert a gyógyszerertárába bemenni, mert azt mondták, hogy „rája felejtkeznek” és „rajt lesz a gyerekekön”. Terhes nő pedig a világeért sem ment volna hozzá.

Ezzel szemben akadtak – főleg öregasszonyok, – akik még messzi földről is eljöttek az ő gyógyszerertárába, mert azt mond-

ták, hogy „ennek nagyobb hatású az orvossága, mert kezeiben táatosi erő van”.

Kétségtelen, hogy valamennyi gyűjtésem adatai egyeznek Diószegiével, midőn azt állítja, hogy a magyar néphit táltosa, valamint az általa felkutatott rokon népek sámánjai valamennyi táltossá-sámánná születik, magával hozza a táltossá levés feltételeit, míg a szomszédos népek garabonciása, tudósa, a Fahrende Schüller, a román solomonar, vagy a szerbek stuhája, maga akar tudományt szerezni, tanul buzgón és elvégzi az ehhez való „iskoláit”.

Legtökéletesebben beszélte el Céhmaster Szabó István, 85 éves öregember, még az első világháború előtti években a Vas megyei Uraiújfaluban, amit a táltosságról tudott. Ugyanezt hasonlóképp erősítette meg Poós József is, aki 1908–1910 körül halt meg nagyon öregén és jó mesemondó, értelmes ember volt.

Céhmaster Szabó István – úgymond – ő maga sohasem látott tálost, de apjától és öregapjától sokszor hallotta, hogy a faluban volt egy táltos, Hidi Pista nevezetű, akiről mindjárt születésekor tudták, hogy „nagy ember” lesz, mert a szájpadról nem forrott össze, az orra alatt hasadék volt és azon kilátszott két „ronda nagy foga”, de ez még nem volt elég, hanem az egyik füle elállt, a másik meg le volt növe, ezen pedig még a fülkagyló is csak csökevényes volt. Járt is alig tudott, úgy járt mint egy réce, jobbra-balra dült menés közben. A háta közepe meg olyan volt, mint egy szőrös kefe, akkora szőröcsomó volt rajta már a születésekor. Igen megijedtek a szülei, de a bába is. Az evangélikus tiszteletes úr is azt mondta, hogy ebből táltos lesz.

Hat-nyolc éves lehetett, amikor a pajtában találtak rá, ott feködött, mintha meg lenne halva. Híre is futott, hogy a Hidi Pista meghalt, de egy öreg ember mindjárt mondta, hogy nem kell attól félni, mert csak rejtelembe van. Hát igaza is volt. Harmad-negyednapra magához tért, körülnézett és enni kért. Ettől kezdve minden bolondot összebeszél, hadonászott és goromba volt még a szüleihez is. Úgy 12 éves korában néha heteken át nem jött haza és az a furcsa szokása volt, hogy idegenek előtt letolta a nadrágját, gatyáját és a szemérmes testrészcit mutogatta és nagyokat vigyorgott hozzá. Félték tőle az emberek, nők és

férfiak egyaránt, a gyerekek elfutottak előle. Messze elcsavargott és egyszer csak híre járt, hogy a Balaton körül van és a szőlősgazdák „jóltartják”, mert azt állították róla, hogy a környékről elhárítja a jégesőt és a viharokat. Egyszer meg a fél falu megbetegedett epebajban és a Hidi Pista gyógyította meg őket «füekkel».

Évek múlva egyszer hazavetődött, fáradtan, kimerülten, csak annyi ereje volt, hogy kiöntötte az asztalra tarisznyáját, tele pénzzel, lefeküdt az istállóban és étlen-szomjan feküdt, pár nap alatt meg is halt.

Poós József egy másikról is tudott, aki „nagyerejű táltos” volt és négykézláb járt, öltögette a nyelvét és sziszegett, mint egy kígyó, néha meg úgy rikoltozott, mint egy páva. Ha pedig „rájött” az ideje, akkor ugrált és minden „bolondot” összebeszélt.

Az ilyen és ehhez hasonló táltosi elemeknek sem vagyunk híján. Hanák Mihály orvosdoktor könyve, amelyet Egerben adott ki az érseki lyccum betűivel 1832-ben, érdekes kései példája ennek.

A könyv címe: „Összves Dermengés és önképen kifejlett alvadás története”. Egy 16 éves egri kispapról szól, akit gyermekkorában megharapott egy állítólagos veszett eb. Kis is gyógyult, mert a doktorok gentiana amarellával kezelték, valamint nadragulya-porral (pulv. rad. belladonnae), mint amelyek az „orosznép hite szerint” a veszettség legjobb orvosságai. Egyszer csak 16 éves korában, egy őszi napon hirtelen epileptikus rohamot kapott, amely többször ismétlődött. A doktorok „kénsavas rézhugyannyal” kezelték, amitől a rohamai megszűntek, de heteken át feküdt és időnként őrzöngött, majd zsoltárokat énekelt. Felugrott, dühös táncba kezdett, szemei csukva voltak, majd járkált a szobában, összeszórt mindent, főleg apró tárgyakat szedett össze. A harangzúgástól összerendezte, sőt újból rikoltozott. Ha valakinek a kezét megfogta és az illető a másik kezével egy harmadik személyt kézenfogott, akkor jövendőt mondott és „csodamód” eltalálta a jövendőjét. Hannák doktor: „ezen bámétó körülményeket tapasztalva s az oly ritka eksztázis nyavalának a dermengésre (összes dermengés: catalepsis composita) váltakozó példányát elismervén „... az esetet tanácskozásra vitte más dok-

torokkal és a tudós egri theológusokkal és megállapították, hogy a beteg mágneses hatalmú. Egyszer a „nyelőorgánumban görcsök, a szájából kifolyó tajtékkal...” lépett fel, mire vizet akartak neki adni, de nem tudta lenyelni. Maszlagos nadragulyaport és szürke higanyos ír keveréket adtak neki és ettől meggyógyult.

Később újra őrzöngött, össze-vissza ordított: „most jövök a kútból... a kútból hoztak... kék ördögök vannak a szögletben... veres ludak... a párisi háborúban megsebesítettek... de sok a farkas... mely sereg nyúl és tündő... tevék a Buda várában...”

December 30-án felkelt az ágyból és négykézláb ugrált, állati hangokat hallatott. Hamarosan újra felkelt, íróasztalhoz ült, majd jövendőt mondott, közben morog, önmagát hol kutyanak, hol kakasnak mondja, majd magához tér és minderről később semmit sem tud.

Februárban háromhavi betegség után jól lett és vallásos énekeket énekelt, majd szüleihez költözött...

Kisvárdán beszéltem egy nagyon öreg asszonnyal, aki híres gyógynövénygyűjtő volt.¹⁵ El nem árusította, de „segített”, akin csak tudott szercivel. Ismert is vagy 20–30 féle gyógynövényt, amit a határban, erdőben, mezőn szedegetett, szárított, füllesztett, kevert.

Megkérdeztem tőle, honnan vette a „tudományát”, mire bőbeszédűen elmondotta, hogy fiatalasszony korában ismert egy nagytudományú embert, akinek Farkas Ignác volt a neve és Kisvárdán és Nagymihály közt vándorolgatott. Azt beszéltek róla, hogy „táltosi erő” van benne. Többet nem is tudott mondani felőle, csak annyit, hogy sántított és egyik kezészára rövidebb, kezefeje pedig csonka volt. Ez az Ignác sokszor megfordult az ő szüleinél, ott adtak neki szállást, ha arra járt. Egyszer beteg lett és heteken át ők istáptolták, de meg is gyógyult. Nem hagyott orvost hívni, hanem a saját gyógyfüveit itta. Ő akkor süldőlány volt és szemfülesen leírta a gyógynövények neveit. A teákon kívül még egérszírral, kutyahájjal, főzött fecskéfészekkel, timsós vízzel gyógyított.

A környék csak Táltos Ignácnak hívta és nem félték tőle, ha-

nem becsben tartották. Úgy emlékszik, hogy közvetlenül az első világháború kitörésekor egy teherautó gázolta el az országúton.

Íme, tehát a táltosi gyógyítás nyomai gyógyszerek alakjában, a síppal-dobbal való „rejtelembe” esésen kívül.

Nagy gyűjteményemben az efféle vonatkozásokat természetesen ritkábban hallottam, majdnem mindig csak a síp-dob dominált.

Az alábbi országosan ismert gyermekversike is ősi nyomokat takar:

Egyedem-begyedem tengertánc,
Hajdú sógor mit kívánsz,
Nem kívánok egyebet,
Csak friss jó egészséget,
Pöngesd-pöngesd a dobot,
Fújd csak fújd csak a sípot.

Ugyancsak általánosan ismert – főleg a Dunántúlon – az alábbi versike:

Adjon Isten jó egészséget,
Juliskának jó nagy segget,
Szita-szita péntek,
Szerelem csütörtök,
Dob szerda,
Juliskának szép a neve,
Tedd ide, tedd oda,
Dobd a sarokba!

Ismert gyermekjáték versike, amelyből azonban újra felcsillan a gyógyítás, a síp és a dob együttes szerepe.

A magyar irodalomban se szeri se száma annak, hogy mennyi helyen említenek hasonló, a táltosi erővel és hiedelemmel kapcsolatos vonatkozásokat. Jókai, Mikszáth, Tömörkény, Ady, Arany, Veres Péter, Darvas József és mások is igen sokszor szerepeltetik vagy magát a táltost, vagy arra irányuló célzásokat mondanak el.

Hogy csak a legismertebbeket említsük, Arany János a Toldyban írja:

Mond meg ezt jó Bence az édesanyámnak,
Gyászborult mostan csillaga fiának,
Egykorig nem látja, meg nem is hall róla,
Eltemetik hírét, mintha meghalt volna.

De azért nem hal meg, csak olyaténképpen,
Mint midőn az ember elrejtetik mélyen,
És midőn felébred bizonyos időre,
Csodálatos dolgot hallani felőle.

Darvas József is nagyon érdekesen írja le a „Vízkeresztől Szilveszterig” című könyvében a következőket:

„Volt itt mostanában a tanyak között egy táltos. Olyan 40 év körüli ember volt, a magamfajta parasztok közül való. Azt mondják ezelőtt egy évvel megjelent neki álmában valamelyik szent, azóta minden hónapban egyfolytában 2–3 napig alszik. Ilyenkor tud beszélni a halottakkal. Annak jeléül, hogy csakugyan táltos, kinőtt még egy másik fogsora.”

Láthatjuk, hogy a magyar népi hiedelmek orvostörténeti vonatkozásai a táltos-sámán hittet kapcsolatban nem is olyan ritkák, meglehetősen rendszeresek és nagyjából hasonlóak. Ez azt mutatja, hogy valamikor egységes egészet alkotott, talán a honfoglalás előtt, talán sokkal korábban, de minden esetre támpontot nyújt a magyar őskutatás tudománya szempontjából is.

Kívánatos volna, hogy a magyar orvosok a gyűjteményükben, vagy ismeretkörükben, emlékezetükben lévő idevágó anyagot sürgősen leírják. Főleg a falusi orvosokra hárulna ez a feladat, mert az idő sürget bennünket, nagyon hamar, egy rövid generáció és már nem tudjuk többé összegyűjteni.

Úgy látom, hogy a magyar Alföld az, amelynek anyaga leggyéresebb, mert talán a másfélszázados török hódoltság alatt új szokások és idegen behatások érték, s elmaradoztak a régiéek.

Az egyszerű magyar nép hiedelemvilágát sohasem szabad le-

kicsinyelni, vagy mosolygással figyelniük, mégkevésbé az orvos-történelmi vonatkozásokat. Ne felejtjük el, hogy egészen a XVIII. századig osztálykülönbség nélkül nagyjából közös volt a misztikus, babonás és empiriás hiedelemanyag.¹⁶ Főnemesek, főpapok, köznemesek, zsirosparasztok, jobbágyok, majd a cselédek, zsellérek egyformán foglalkozta vele és hittek, bíztak benne. Csupán a XVIII. században kezdett a főnemesi és középnemesi osztály kulturálisan egyre inkább elszakadni az alsóbb néposztályoktól és ettől fogva amilyen mértékben emelkedett, olyan mértékben igyekezett az alsóbb szegény néposztályt jobban visszatartani műveletlenségében és tudatlanságában. Ez osztályérdékük volt, amit hamar felismertek és fontosnak is tartottak, még akkor is, amikor a szabadságharc után a jobbágyság felszabadult. Attól fogva mégis kismértékben, végtelen lassú tempóban elkezdett a kisparaszti tömeg is emelkedni gazdaságilag és kultuárilisan is. De a cseléd-zsellérsommás réteg, amely a hazai lakosság igen nagy percentjét, talán harmadát tette ki, megmaradt a maga szegénységében, kizsarolt, írástudatlan műveletlenségében. Éppen ezek a majorok és puszták lakói, a szegényparaszti rétegek lettek az ősi hiedelmek hordozói, megtartói, rezerválói.

Biztos az, hogy a magyar nép hiedelemvilága sokkal több volt számára évszázadokon keresztül, mint egyszerű népszokás. Élet-szemlélet volt az, amelyben hitt és bízott, amellyel igyekezett megmagyarázni mindent, amit nem értett, az élete minden megnyilvánulását a születéstől a halálig, a természet minden titkát és jelenségét.

Ne higyük, hogy bármelyik vallás is változtatott ezen! Merem állítani, hogy keresztény és keresztény vallást is összekeverték ezzel az ősi hiedelemvilágukkal és ezt a keveréket hitték és bíztak benne, de ezt sohasem tagadták. Mindez egyre csökkenő mértékben nagyjából a századfordulóig tartott, az első világháború már sokat változtatott rajta, de még ma is meglelhetjük nyomaiban, foszlányaiban.

Ez a nagy változás logikus következménye a szocialista forradalmi fejlődésnek, amely művelődési, gazdasági, társadalmi téren arra törekszik, hogy az önhibáján kívül elmaradt magyar népet

felemelje, új világszemléletet adjon, a természettudományos szemléletet, amelyben már az értelem a hatóerő és nem a régi babonás hiedelmek.

I R O D A L O M

- Acsádi Ignác: A magyar jobbágság története, Budapest, 1908.
Ákos Károly: A miszticizmus lélektana. Budapest, 1955.
Bárczy Géza: Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941.
Bárczy Géza: Magyar szókinccs eredete, Budapest, 1951.
Dr. Bencze József: Gönböc. Budapest, 1937.
Dr. Bencze József: Az empirikus doktorkodásról és annak kéziratairól. Budapest, 1957.
Dr. Bencze József: Dunántúli népi gyógyítások gyűjteménye. Budapest, 1923.
Dr. Bencze József: Néhány ősmagyar néprajzi leletről. Budapest, 1948.
Dr. Bencze József: A vérrel való gyógyítás története hazánkban. Orvosi Hetilap, 1951. 44. sz.
Bornemissa Péter: Ördögi kísérletek. Budapest, 1955.
Csengeri Antal: Tanulmányok a magyar ősvallásról. Budapest, 1884.
Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest, 1958.
Diószegi Sámuel: Debreceni Fűvészkönyv. Debrecen, 1813.
Donner Karl: Bei den Samojedem in Sibirien. Stuttgart, 1926.
Darvas József: Vízkeresztől Szilveszterig. Budapest, 1954.
Demitsch W. F.: Legenden und Volksglauben in der russischen Volksmedizin. Leningrad, 1911.
Ernyei Pál: Adalék a varázsdob szerepéhez. Budapest, Etn. 1901.
Fábián József: Természettudomány a köznépek. Veszprém, 1803.
Gruber J. dr.: Historisches und Actuelles über das Sirenenproblem in der Medizin. Leipzig, 1955.
Györfly György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest, 1958.
Györfly György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest, 1948.
Hajdu Péter: A magyarság kialakulásának előzményei. Budapest, 1953.
Hartmann N. dr.: Durch die Steppen Sibiriens. Budapest, 1933.
Hollaender E. dr.: Wunder, Wundergeburt, Wundergestalt. Stuttgart, 1921.
Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Budapest, 1854.
Knieza J.: Nyelvészet és őstörténet. Budapest, 1950.
Kodolányi János: Táltos a magyar néphagyományokban. Budapest, Etn. 1945.
Kodály Zoltán: A magyar népzene. Budapest, 1958.
König Herbert dr.: Schamane und Medizmann. Köln, a. d. Rh. 1936.
László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1950.

- Lenkenau M. dr.: Die Schamanen. Berlin, 1872.
- Ligeti Lajos: A magyarság őstörténete. Budapest, 1958.
- Molnár Erik dr.: A magyar nép őstörténete. Budapest, 1958.
- Molnár Erik dr.: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádokig
Budapest, 1949.
- Molnár Erik dr.: A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig.
1950.
- Moravcsik Gyula dr.: A magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1934.
- Moravcsik Gyula dr.: Bizánc és a magyarság. Budapest, 1953.
- Mikhailovszky: Schamanism in Sibirie an European Russie. Journ. of the Royal
Anthr. Inst. 1895. XXIV.
- Marczali Henrik dr.: Magyarság története. Budapest, 1898.
- Munkácsi Bernát dr.: Az uraltáji népek. Budapest, 1915.
- Munkácsi Bernát dr.: A sámán istenidézés a vogul és osztyák néphitben.
Etn. 1910.
- Nádor György: A természettörvény fogalmának kialakulása. Budapest, 1953.
- Petrov B. D.: Aufgaben der Geschichte der Medizin. Moszkva, 1958.
- Petrov B. D.: Geschichte der Medizin. Berlin, 1957.
- Pedloff W. dr.: Die Schamanentum und sein Kultus. Berlin, 1941.
- Roheim Géza dr.: Magyar néphit és népszokások, Budapest, 1925.
- Sandschejev: Weltanschauung und Schamanismus. Berlin, 1928.
- Sebestyén Gyula dr.: A magyar varázsdob. Budapest, 1900.
- Sebestyén Gyula dr.: Regös écnépek. Budapest, 1912. Magyar Népr. gy.
- Szarvas-Simonyi: Magyar nyelvtörténeti szótár. Budapest, 1890.
- Szendrey Ákos: Magyar lélekhit. Budapest, 1946.
- Temesváry Rezső dr.: Előfeltételek, népszokások és babonák a szülészet
köréből. Budapest, 1899.
- Veres Péter: Három nemzedék. Budapest, 1957.
- Weckenstaedt: Windische Segen. Graz, 1880.
- Werner Hertwig dr.: Schamane und Geister in Nordasien. Leipzig, 1958.
- Wutke A. dr.: Der deutsche Volksaberglaube. Wien, 1900.
- Zsiray Miklós dr.: Finn-ugor rokonságunk. Budapest, 1957.

J E G Y Z E T E K

1. Lásd, Hajdu Péter: A magyarság kialakulásának előzményei c. művét.
2. Lásd, A magyar nép őstörténete c. művet, amelyet dr. Molnár Erik 1953-ban írt, valamint a Szabad Nép-ben megjelent újságcikket, amelynek címe: A magyar őstörténetírás és a szovjet tudomány.
3. Lásd, dr. Molnár Erik könyvének V. fejezetét és László Gyula: a nép-vándorlás lovasnépeinek ősvallása.

4. Lásd, dr. Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság, valamint a Magyar történet bizánci forrásai c. műveket, úgyszintén Bölcs Leó taktikája, mint a magyar történeti forrás, megjelent a Századok 1951. 3-4. sz.
5. Lásd, dr. Molnár Erik: A magyar nép őstörténete című munkájának 11. old.
6. Szabad Nép újságcikke: dr. Molnár Erik: A magyar őstörténetírás és a szovjet tudomány.
7. Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben.
8. Lásd a fenti mű 17. oldalától.
9. Komáromy Andor: A magyar boszorkányperek oklevéltára. Budapest, 1910.
10. Petrov: Geschichte der Medizin.
11. Hunfalvy Pál: Régi magyar szók, Budenz: Magyar-ugor összehasonlító szótár, Vikár, Gombócz, Bácszy.
12. Lásd. Diószegi könyvének 36. oldalát.
13. Batthyány levéltár, 1644. Szokoly Mihály levele Berkifaluból a pestis veszedelméről.
14. Diószegi könyve 227. old.
15. A kisvárdai feljegyzésem 1914. szeptember közepéről való, amikor Galícia felé vonultunk és Kisvárdán pár napot pihentünk, az első világháború elején.
16. Lásd, dr. Bencze József: Az empirikus doktorkodásról és annak kéziratairól Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 1957.

РЕЗЮМЕ

Автор устанавливает, что мы до настоящего времени не очень занимались сведениями, относящимися к врачеванию, оставшимися от наших предков, до завоевания ими теперешнего нашего отечества. Эти устные предания, наследство от старых времен, перешли от венгров-шаманистов в их христианский мир. Имеются письменные и более поздние, уже печатные следы, начиная только с XVI века, чем доказывается, что устные предания крепко укоренились в венгерском народе.

Религиозным воззрением наших предков, как и живущих в Советском Союзе более малых, родственных нам племен, был шаманизм, который венгры назвали верой талтошей (жрецов); талтош на древне-венгерском языке означает: ученый, а также и помощник.

После принятия христианства некая часть из нашей древней веры талтошей перешла в христианский ритуал, и теперь еще имеются многие следы этой смеси. Врачебноцелительные верова-

ния талтошей определенно еще существовали и были известны в XI—XIII веках, но теперь уже можно встретить только их остатки в обычаях простого народа, в кратких изречениях и детских виршах. И все это вот-вот исчезнет, поэтому теперь представляется последний случай для их спасения.

Представленные автором остатки талтошизма, большую часть которых он собирал в течении 30—40 лет, полностью совпадает с теми находками, которые найдены в последнее время советскими и венгерскими учеными и исследователями у малых, родственных венграм народов, живущие в Советском Союзе. Все это — естественно — делает несомненным то, что остатки врачеваний действительно талтошского происхождения а это уже доказывает и близкое родство венгров с малыми, теперь уже культурными и живущими в хороших экономических условиях группами народов. Все эти врачебно-исторические и антропологические находки в большей части делает достоверным и сравнительное языковедение.

ZUSAMMENFASSUNG

Verfasser stellt fest, dass die medizingeschichtlichen Beziehungen des sogenannten Urmagyarentums in der Zeit vor der Landnahme bisher wenig Beachtung fanden. Es handelt sich um mündliche Überlieferungen aus der heidnischen Schamanenzeit an das zum Christentum bekehrte ungarische Volk. Schriftliche und später auch gedruckte Belege besitzen wir erst seit dem XVI. Jahrhundert. Ein Beweis dafür, dass diese mündlichen Überlieferungen im Ungartum fest verwurzelt waren.

Ähnlich den religiösen Anschauungen der in der Sowjetunion siedelnden verwandten kleineren Stämme war auch das religiöse Weltbild des Ungartums in der Urzeit vom Schamanenglauben beherrscht, die Urmagyaren legten ihm den Namen „táltos“ bei, ein Ausdruck, der im Altungarischen auch „Wissender“, „Helfer“ bedeutet.

Nach der Annahme des christlichen Glaubens gingen einige Bräuche des altungarischen „Táltos“-glaubens im christlichen Ritual auf, im letzteren finden sich auch heute Spuren dieser Verschmelzung. Im XI—XIII. Jahrhundert waren wohl noch viele krankheitsbeschwörende Heilkünste der ungarischen Schamanen bekannt, heute trifft man solche nurmehr in Bruchstücken an, in Bräuchen des einfachen Landvolkes, in Zaubersprüchen und Kinderreimen. Aber auch diese sterben nach und nach aus, es ist hoch an der Zeit, um sie noch retten zu können.

Verfasser legt zumeist aus der eigenen, im Laufe von 30—40 Jahren entstandenen, Sammlung solche Bruchstücke vor, die vollauf übereinstimmen mit den von sowjetischen und ungarischen Gelehrten und Forschern mit dem ungarischen

Volke verwandten Kleinvölkern, in der Sowjetunion jüngst, vorgefundenen und publizierten. Es unterliegt daher keinem Zweifel, dass es sich in der Tat um schamanische Bruchstücke medizinischen Inhalts handelt; andererseits auch um – auf die Analogie gestützte – Beweise für die Verwandtschaft des ungarischen Volkes mit diesen Kleinvölkern, die heute schon gebildete und wirtschaftlich sich günstig entwickelnde Volksgruppen der Sowjetunion sind. Alldiese medizingeschichtlichen und volkskundlichen Funde werden im grossen und ganzen auch durch die Ergebnisse der vergleichenden Sprachforschung erhärtet.

SUMMARY

Curative medicine, as practised at the time the ancient Hungarians took possession of their present country, has not been studied in detail. The pertaining information had been passed from mouth to mouth after the Shamanistic Hungarians joined the Christian world. Written or printed evidence is available from as late as the 16th century, indicating that oral tradition had firm roots in the Hungarian people.

The Hungarians of old believed in Shamanism, like the minor related tribes living in the Soviet Union did; Hungarians called it the „Táltos Creed”; „táltos” meant at that time scientist, helper, too.

The ancient Táltos Creed had certain rituals the Hungarians included in the Christian ceremonies and traces of them are detectable even today. It is certain that many of the medical-curative practices of the táltos (Shaman) continued to live and were known in the 11th–13th centuries, but now we find only traces of them in the customs, saga of simple people and in the nursery rhymes. They are becoming extinct and this seems to be the last chance to save some of them for the future.

The findings relating to the Táltos Creed originate mostly from the 30 to 40 years' collection work of the author and show a very close similarity to recent evidence obtained by Soviet and Hungarian scientists and research workers among the small tribes living in the Soviet Union and closely related to the Hungarians. All these make it certain that the data concerning the curative activities of the „táltos” are reliable, on the one hand, and prove once again that these small groups of people, educated and living under good economical conditions now, are in fact closely related to the Hungarians, on the other.

Comparative linguistic data are also presented to confirm the reliability of the medical historical folklore findings.

ADATOK A SZABADSÁGHARC EGÉSZ- SÉG ÜGYI SZOLGÁLATÁNAK MEGSZERVEZÉSÉHEZ

Írta: Dr. VARGA LAJOS (Budapest)

Az 1848-as forradalom meghozta azokat az eredményeket, amelyekért legjobbjaink vezetésével a magyar nép harcolt és amelyeknek megvalósítására minden igaz hazafi régtől vágyott. A legfontosabb forradalmi vívmányok a következők voltak: jogegyenlőség és közteher viselés (1848. VIII. tc.), megszűnt az úrbéri szolgáltatás (1848. IX. tc.) és a jobbágyság 900 éves intézménye. Az 1848. XX. tc. rögzítette az egyházak teljes egyenjogúságát és a szabad vallásgyakorlatot. Sajtószabadság lett (1848. XVIII. tc.). Azonnal megindult a forradalmi vívmányok megerősítését szolgáló szervezkedés. A megtámadott haza védelmére szinte egy emberként ugrott talpra az egész magyar nép.

Hozzákezdtek a honvédség és az egészségügyi szolgálat gyors megszervezéséhez is. A betegek gyógyításához, a sebesültek ellátásához, az egészségvédelmi intézkedések végrehajtásához nemcsak központi irányításra, hanem orvosokra, gyógyszereszekre, kötszerekre és gyógyszerekre volt szükség. Az egészségügy vezetőin kívül annak névtelen katonái is beálltak a csatasorba. Ápolói, honvédorvosai, gyógykovácsi tanfolyamokat rendeztek. Kórházakat szerveztek, vezettek és mind a kórházakban, mind a harctereken a közvetlen segélynyújtásból, sebesültek ellátásából is kivették a részüket.

Ahhoz azonban, hogy mind a katonai, mind a polgári egészségügyi szolgálatban a rendkívüli idők által megkívánt módon helyt lehessen állni, szükségessé vált az egész magyar egészségügy átszervezése.

Az átszervezés legfontosabb állomásait a következőkben lehet összefoglalni: az orvosdoktori és orvosi tanári testület („orvosi kar”) választmányt küldött ki az „álladalmi közegészségügyi és orvosi ügy rendezéséről” szóló javaslat kidolgozására. A Pesti Hírlap május 4-i számában megjelent Klauzál Gábor április 29-én kelt rendelete, hogy a közegészségügyet a földművelés, ipar és kereskedelmi minisztérium feladatkörébe utalták, ahol külön egészségügyi osztály szerveztek. Május 1-én már ki is nevezték az új egészségügyi osztály személyzetét: „osztályfőnök: Stáhly Ignác. Miniszteri tanácsnok, egyszersmind országos főorvos: Sauer Ignác. Egészségi tanácsnokok: Eckstein Frigyes: kezeli a közegészségügyi intézetek ügyeit; Havas Ignác: orvostörvényszéki; Tormay Károly: az orvosrendőrségi; Wagner Dániel: a gyógyszerési és Zlamál Vilmos: az állatgyógytani ügyeket”.

Szükségessé vált a szervezetileg még teljesen különálló polgári és katonai egészségügyi szolgálat összehangolása és egységesítése is.

Ennek az átszervezésnek főbb lépései a Magyar Országos Levéltárban felkutatott iratok szerint a következők voltak:

Stahly Ignác orvos-kari elnök 1848. június 23-án megküldte „a kereskedésügyi Miniszterhez a polgári és katonai orvosügyek kezelésének összpontosítása iránt” május 31-én az orvosi karnak a hadi orvosokkal együtt tartott vegyes választmányi ülésének jegyzőkönyvét a következő levéllel:

„2244/258.1848. A kereskedésügyi Miniszterhez a polgári és katonai orvosügyek kezelésének összpontosítása iránt. Az orvoskar Elnökétől. Mélyen tisztelt Minister Úr! Az orvosi kar f. évi Május 31^{én} a hadi orvosokkal együtt tartott vegyes választmányi ülésének jegyzőkönyve, ugyan azon orvosi karnak határozatából a hadügy Minister Úrnak benyújtani rendeltetett. Mit is midőn egy részről kellő tudomás végett feljelenteni kötelességemnek ismervén, más részről szükségesnek tartom, ugyanazon jegyzőkönyvet mélyen tisztelt Minister Úrnak hiteles másolatban :/. alatt ezennel bemutatni. Kelt Budán 1848^{hó} jún. 23^{án} alázatos szolgája Stáhly Orvos-kari elnök.”

A jegyzőkönyv a következőket tartalmazta:

„Másolat. Javaslata azon táborig, 's polgári orvosokból álló

választmányának, mely a 'két orvosi osztály' egyesítése, 's a 'tábori orvosi reform' miképi eszközlése iránt véleményadás végett, a' múlt hó 31^{kén} tartott orvoskari ülésből kiküldve lón. A' testvériség' szelleme orvosi téren szebben nem nyilvánulhat, mint ha az eddigi közfal' szétporlásával, a' tábori és polgári orvosok minden felekezett, s elkülönzés nélkül egy testté, 's lélekké forrnak össze, e'ként egyesített közérővel mind szenvedő polgártársaiknak – mi minden orvosnak egyformán kötelessége – szolgálni, mind az orvosi rend' terheit, s igényeit összevetett vállakkal fentartani, 's kifejezni sikerdúsabban reménylén. – Az unió eszméje tehát az alulírt választmány által is közakarattal elfogadtatván, annak megtestesítésére a következőket tartja szükségesnek:

1^{ör} A' Ministeriumnál működendő tábori közegészségi bizottmány egyesítessék a' már létező polgári közegészségi osztállyal, ezen osztályhoz adatván egy katonai országos főorvos, ki egyszermind ministeri tanácsos is leend, – ezen kívül három katonai egészségi tanácsos, kik közül egyiknek gyógyszerésznek kellene lenni.

2^{or} A' tábori orvosok a'ként mint a' polgáriak az orvosi karba bekebeleztessenek, 's valamint a' polgári orvosok katonai állomásokra, úgy viszont a' katonai orvosok polgári orvosi hivatalokra alkalmaztassanak.

3^{or} A' tábori orvosok is a' polgári orvosokkal ugyan azon egyetemben képeztessenek, azon megjegyzéssel, hogy

a.) az orvoskar által az oktatásról készített tervet alulírt választmány czélszerűnek tartván, abban csak azon részt tartja szükségesnek kiemelni, miként a' táborban számos kisebb, kórápolók által teljesíthető működésekre lévén szükség, ezek az egyetemben hova előbb képeztessenek. –

b.) Jövendőre a' tábori orvosok is – kiknek száma a' seregek' szaporításával tetemesen felebb rugand, – az egyetemben fogván képeztetni, már ezen okból is szükséges, hogy a' kolozsvári orvosi Lyceum egyetemmé alakítassék. –

c.) A' tábori orvos' hivatása leginkább sebészi működésből állván, mindenek előtt szükséges, miként az egyetemekben mütői képezde felállítassék. –

d.) Az egyetemből kikerült leendő katonai orvosok rigorosum előtt egy évig katonai kórházban gyakorolják magokat. –

Véleményünk szerint ezek tennék az unió alapját, mellyen egyesülésünk felülvirágozhatnék.

A' táborra vonatkozó orvosi reform' minden részleteit bővebben kidolgozni nem tartván küldetésünk feladatának, csupán e' következő, igen sürgető pontokra szorítjuk véleményünket:

1^{or} szükséges, hogy a' tábori orvos eddigi bizonytalan, 's nyomasztó helyzetéből – hol ő sem tiszt, sem hivatalnok nem volt -- kiemeltessék; még pedig, minthogy mindenütt, és mindig katonákkal van dolga, neki tisztnek kell lennie, 's mint ilyennek valódi ranggal, fizetéssel, jelekkel, és minden járandósággal felruháztatnia.

2^{or} A'melly helyeken hadi kormány létezik, 's 'a nagyobb tábori kórházakban állandó kórházi személyzet működjék; mihez képest a' seregnél szolgáló orvosok számát kevesbiteni lehetne. – Ezen kórházakban egy kiképzett fő ápoló által orvosi felügyelés alatt képeztesse a' tábori kórápolók.

3^{or} Czélszerű, hogy a magyar honban egy központi önálló tábori gyógyszerész felállíttassék.

Melly javaslatunk' benyújtása mellett maradunk A' Tisztelt Orvosi karnak kiküldött tagjai: Dr. Bee Stabsarzt mp. Schöpf Ágoston mk Sauer Ignác mk Dr. Jovitsich mk Regtsarzt, Dr. Meingasser mp Regtsarzt, Dr. Herdeger mp Oberarzt, Dr. Bartl mp Obzt. Fromhold Károly mk or D. – Wagner János sk. – Halász Geiza mint a választmány jegyzője. – Kiadta Halász Geiza sk. jelenleg az orvosi kar jegyzője."

A minisztérium egészségügyi osztálya véleményét a következőkben foglalta össze:

„2244/258. Az orvosi Kar elnöke bemutatja a hadi orvosokkal együtt tartott vegyes választmányi ülésében fogalmazott javaslatot ezen két orvosi osztály egyesítése „a tábori orvosi reform mi-képi eszközlése érdekében.

V. Alól írt egész kiterjedésben pártolja az orvosi Kar véleményét, nevezetesen a tábori orvosi ügyeknek központosítását a már fennálló egészségi osztályban. A többi pontok feladatai mint

részletes tárgyak csak akkor tárgyalhatnak alól írt véleménye szerint, midőn az orvosi ügyek igazgatósága rendszeresítve leend. Pest. 1848. Június 28^{án} Eckstein . . Havas.

Alig lehet üdvösebb és eredménydúsabb intézkedés mint az eddigi nélkülözött polgári és tábori orvosi ügyek kezelésének összeforrása. Az eddigi elkülönözés által többféle surlódások idéztettek elő a gyakorlatban, és az orvosok kiképzése az elszórt erők által tökéletlenebbé aljasult; ezen elkülönözés által szükségessé vált egy külön orvosi intézet (Jozephinum) egy külön orvosi véleményező bizotmány (permanente Sanitatcomission) egy külön főigazgatóság és főhaditanácsnál, mint ezen ropant költségeket előidéző intézkedések szükségtelenek. Az összeolvadás eszméje központosítván minden szellemi erőket biztosan megfelelően a nemzet minden igényének, ha minden orvos egy egyetemben képezetik ki, ha egy orvosi, tudományt ápoló is véleményező Kar állíttatik fel mint polgári mint tábori orvosok számára és az orvosi ügyek miniszteri kezelése egy osztályban központosul; pártolom tehát az orvosi kar javaslatát, és a hadorvosi ügyek rendezését a már fenálló egészségi osztályban óhajtom a javaslatban tervezet elvek szerint. A többi pontok végeldöntése a tervezet módokban rendszeresített egészségi osztály feladata leend. Sauer”

„N Tisztelt Minister Urunk meg fog kéretni: miszerint ezen az orvosi kar által tervezett és az egészségügyi osztály által is ajánlott czélszerű javallatot felkarolván pártfogása alá venni és az e tárgyban teendők iránt a hadügy Minister Urunk (kinek is ez érdembeni jegyzőkönyv szinte már bemutatott) értekezni ne terheltecsék. – 2/7 Stáhly.”

„Tisztelt Minister Úr! Az orvosi kar f. e. Május hó 31^{én} a katonai orvosokkal együtt tartott vegyes választmányi ülésének az orvoskar elnöke által bemutatott ./. alatti jegyzőkönyvében tett javaslatából kitűnven: mikép alig lehet üdvösebb és eredménydúsabb intézkedés, mint az eddigi elkülönözött polgári és katonai orvosügyek keretének összpontosítása; – mert az eddigi czéltalanul megosztott erők összevonása, az orvostudomány bővebb kifejtése, és ez által a közegészségügy szilárdításra nem kis tényezőül szolgálna. – Ezen kívül pedig az eddigi elkülönözés

által a fűhaditanácsnál szükségessé vált külön orvosi intézet (Josephinum) külön állandó orvosi véleményező bizottmány (permanent Sanitätskommission) és egy külön főigazgatóság – melyek fentartása roppant költséget igényel – egészen feleslegessé válnának; – minthogy az összeolvadás eszméje központosítana minden szellemi erőket, biztosan is megfelelne a nemzet minden igényeinek, ha az eddig csak a' tudomány kárára elkülönözött hason ügykezelők ugyanazon egy Egyetemen nyernek kiképeztetést; – ha mind a polgári mind a' katonai orvosok számára egy köz- az orvosi tudományt ápoló és véleményező kar állítatik fel; – szóval ha az orvosi ügyek ministeri kezelése egy osztályban fog központosíthatni.

Ezen egészségügyi osztály az érintett jegyzőkönyvi javaslat hasznos czélszerűségét nem csak elismervén, hanem azoknak létesülését, a' jelen idő múlhatatlan feladatának tekintvén, a tisztelt Minister Urat illő alázattal bátorkodik megkérni az iránt, hogy ezen javallatban kifejtett öszve olvadási tervezetet kegyesen felkarolván, pártfogása alá venni, és az e tárgyban teendők iránt a hadügy Minister Úrral (kinek ez érdembeli jegyzőkönyv szinte már bemutatott) értekezni méltóztassék. Kelt Budán 1848 hó Júl. 4^{én} Stáhy Egészségi osztály igazgatója kiadta Réczey Imre titoknok”

A honvédelmi bizottmány elnöke, Kossuth 1848. november 29-én a következő levélben hívta fel a kereskedelmi minisztériumot:

„4041/E A honvédelmi bizottmány elnöke a kereskedelmi minisztériumnak A kereskedelmi minisztérium felszólíttatik küldje le az egészségügyi osztálynak szerkezeti, és hierarchialis kimutatását, különösen arra nézve is minő viszonyban áll az ország főorvosa az egészségügyi osztályfőnök irányában. Budapesten November 29^{én} 1848 Kossuth Lajos”

A kereskedelmi minisztérium november 30-án a következő válszt küldte:

„6935/813. A honvédelmi bizottmány Elnökéhez. Folyó évi Nov. 29: 4041^{ik} sz. a. kelt elnöki rendelete folytán – miszerint az egészségügyi osztálynak szerkezeti és személyzeti kimutatása,

s különösen az ország főorvosának az egészségügyi osztályfőnök irányábani állása iránti jelentéstételre felszólítani méltóztatik, nem késik ezen Miniszterium tisztelt honvédelmi bizottmányi Elnök Úrnak a kérdéses ügyben a következőkben előterjeszteni. Ugyan is Az egészségügyi osztály alakítása – tekintve az erdélyi uniót, horvát és tenger melléki tartományokat, határvidéki veszteglő intézeteket, nem különben az igen kiterjedt hadorvosi ügyeket, melyeknek ezen osztálybani összpontosítása czéloztassék – szélesb bazisra állítatott, minél fogva a volt kereskedelmi Miniszter Úr, ezen osztályba, az osztályfőnökön, és miniszteri tanácsokon kívül, – ki egyszersmind országos főorvos is – öt egészségügyi tanácsnokot, kik az elsőeknek kezére dolgoznak – két titoknokot, két fogalmazót, és egy fogalmazói segédet alkalmazott. – Ezeken kívül még két számvevői tiszt rendelttetett, az álladalmi gyógyszerészeti számódások megvizsgálására.

Ezen osztály munkarendszerébani eljárása következő: Az egészségügyi tanácsnokok a köztök felosztott tárgyakat véleményezik, az adott véleményt az országos főorvos megvizsgálván, azt bővebb vizsgálás végett az osztály főnöknek ad által, ki is azt titoknoka által szerkezetbe foglalva, a miniszternek előterjeszti.

A tárgyak: 1^{or} orvosrendőrségi, 2^{or} orvostörvényszéki, 3^{or} orvosi intézetekre vonatkozósi 4er gyógyszerészeti és 5^{or} állatorvosi ügyeket érdeklő szakokra vannak felosztva. – Az osztályban lévő személyzet névszerint az ./. alatti mellékletben foglaltatik.

Az ország hatóságaival való levelezést az országos főorvos; a hatóságokkal pedig – a ministerium útján – az osztályfőnök kezeli; miért is mindenik egy-egy titoknokkal láttatott el.

Ez az általános szerkezete az egészségügyi osztálynak, s ebből kitűnik azon anomália, melly az országos főorvos, és az osztályfőnök között létezik, az az: hogy az országos főorvos felett, még az osztályfőnök is véleményez. Ezen anomália pedig onnan veszi eredetét, hogy a hadorvosi felügyelet még eddig nem forrott össze az egészségügyi osztálylyal, mint az az osztály alakításánál czéloztatott.

E bajon a következőkép lehetne segíteni:

1^{or} Ha a polgári és tábori ügy össze olvadván, mind a polgári osztályos főorvos, mind a tábori főorvos is egy felettök álló osz-

tályfőnöknek rendeltetnének alá miként eredetileg teveztetett – vagy

2° Ha a polgári országos főorvos mint osztályfőnök vezérelné a polgári egészségi ügyeket; – a tábori főorvos pedig a hadügyi miniszteriumnál lenne egyszersmind osztályfőnök is mint jelenleg ideiglenesen rendeztetett; vagy végre

3° Legtökéleteseb és minden nemzetnek mintául szolgáló lenne azon szerkezet: ha minden nemzeti, ú. m. polgári, hadügyi, kamarai, rendőri és tanulmányi tárgyak, minden intézetek, kórházak, tébolydák, lelencz és veszteglő-házak érdeke egy testületben öszvonattatnék és három következő osztályokra osztatnék fel, ú. m.

1. országos polgári egészségügyi – mellynek az országos főorvos;
2. hadügyi, mellynek a tábori országos főorvos; és
3. tanulmányi, mellynek az egyetemi orvos-sebészi tanulmányok igazgatója lenne a főnök.

Ezen három osztályfőnök egy orvos álladalmi titkárnak – ki a kereskedelmi, hadügyi és közoktatásügyi ministerek által választandó, és ezeknek felelősséggel tartoznék – lenne alá rendelendő. – Csak így lehetne az egészségi ügyeket összhangzólag vezetni, minthogy a felelős álladalmi titkár, a minister nevében közvetlen bocsájtaná ki rendeleteket a hatóságokhoz; s így el volna érve az orvosi ügynek egysége, a rögtön intézkedések lehetőséggeli kivitele, és a rendeletek gyors fojamosítása; így tanácskozhatnának azonnal az osztályfőnökök oly tárgyak felett, mellyek több osztályokba vágnak; végre így lehetne kisebb számú alárendelt személyzettel az egészségi ügyeket legszigorúbb felelősség mellett czélszerűen és üdvösen vezélni. Kelt Budapesten 1848... felvette 1848. Novemb. 30- Réczey”

A hivatkozott melléklet a következőket foglalta magában:

„Az egészségügyi osztálynak személyzete, ’s annak fizetése. Osztályfőnök: Stáhlly Ignác, Fizetése 3500 pft. Miniszteri tanácsnok, egyszersmind országos főorvos: Sauer Ignác fizetése 2500 pft. Egészségi Tanácskokok: Eckstein Frigyes; kezeli a közegészségi intézet ügyeit; fizetése 1500 pft. Havas Ignác, az

orvos-törvényszéki; fizetése 1500 pft. Tormay Károly: az orvosrendőrségi; fizetése 1500 pft. Wagner Dániel; a gyógyszerészi; fizetése 500 pft. és Zlamál Vilmos; az állatgyógytani ügyeket fizetése 500 pft. E két utolsó tanácsnok, – minthogy más hivatalt is viselnek, – csak 500 ft. vagynak ellátva. Titoknokok: Réczey Imre a főnök mellett fizetése 1000 pft. Barlay Endre a főorvos mellett fizetése 1000 pft. Fogalmazók: Illés László fizetése 600 pft. Fromm Pál fizetése 600 pft. Fogalmazói segéd: üres fizetés 400 pft. Számvevői tiszte: Schmidt Antal fizetése 500 pft. Zmaly Károly fizetése naponként 1 pft.”

December 2-án Kossuth, a honvédelmi bizottmány elnöke a következő levelet küldte Stáhly Ignác egészségügyi osztályfőnöknek:

„4150/E. A honvédelmi bizottmány elnöke Stáhly Ignác egészségügyi osztály főnök úrnak. Az országos honvédelmi bizottmány osztályfőnök úrnak múlt hó 30-káról 190-dik szám alatt kelt előterjesztésére válaszolja: hogy az egészségi állapot complexusban fog felvétetni a honvédelmi bizottmány által; – Egyébként Halász Géza úrnak a Soroksári úton lévő tábori kórházban felügyelő orvosul leendő kineveztetését, úgy a kocsibér fejében ajánlott pótlék összegnek utalványoztatását az országos honvédelmi bizottmány helyben hagyja. Kelt Budapesten December 2ⁿ 1848 a honvédelmi bizottmány elnöke Kossuth Lajos”

1848 december 5-én kiadta Kossuth „Rendelet az egészségi ügyben”-t, amely a következőket tartalmazta:

„4635. Rendelet az egészségi ügyben. A honvédelmi bizottmány Budapestre mint központra, hová részint honvéd zászlóaljak alakítása végett az újonczok ezrenként sereglenek; részint a nemzet több helyen harczoló seregeiből a hazának hű fiai majd sebesülten, majd a harcztéren megbetegedve gyógyítás végett hozatnak különösen figyelmet kíván fordítani arra nézve, hogy a betegek ne úgy mint a f. e. 2974. szám alatt kibocsátott rendelet előtt történt – hanem úgy legyenek minden tekintetben ellátva, miként azt a nemzetől mellynek függetlenségéért fájdalmaikat szenvedik jogosan követelhetik, ’s miként a nemzetnek e tekin-

tetben gondoskodni szent kötelessége. És miután e részben a legbotrányosabb mulasztások tapasztaltattak, a honvédelmi bizottmány elnöke nem vélt a rendszerek vizsgálatával bibelődhetni, hanem rögtönös intézkedéseket tön.

Budapesten szükséges számú kórházak – szállítási és lábba-dozó betegek számára kívántató intézetek szükségeltettek. Ezekben mind a gyógyítás mind politialis rendtartás szempontjából – a legszigorúbb 's leglelkiismeretesebb rend kell, hogy legyen. És ennek a dolog természeténél fogva rögtön kellett megtörténni. Miután azonban a legszorgosabb intézkedések megtörténtek, a bizottmány tudomást szerzett magának a hivataloskodási rendszerről, 's nehogy hatósági összeütközések történjenek – mellyekre a szükség első perczében tekinteni nem lehetett következők rendeltetnek. 1. A polgári orvosi dolgokat a kereskedési ministerium által megszabott működési szabályok szerint Sauer országos főorvos viendi. A Tábori orvosi ügyeket – tábori főorvos Stahly Ignác. Mindketten szakmányjukért függetlenül egyik a másikért a kormánynak felelősök. 2. Ahány nagyobb katonai kórház Budapesten van, nem értve a kissebbeket, mellyek a legközelebbi kórházhoz lesznek helyeztetésök szerént csatolandók; annyi rendes főorvosra van szükség. Világosan kijelentetvén, hogy ezen rendes főorvosok, nem felügyelőleg, hanem intézőleg, munkálólag mindenütt, ahol kell cselekvőleg, fogják a rájuk bízott kórházat, 's azon épületnek, mellyben a kórház van, egész egészségi politialis ügyét igazgatni. Ezen főorvosok mindentről mi a gyógyítás köréhez tartozik, rend, hú, és szorgalmas ápolás, 's tisztaság, sat. tekintetében felelősök. Ebből természetesen következik, hogy alorvosokat, szóval azon személyzetet mellyel a gyógyítási működést véghez viszik, tudtuk beleegyezésük nélkül rájuk tolni nem lehet. És ezért ők közvetlenül az országos tábori főorvostól függvén, ha kötelességöket mulasztanák, az országos tábori főorvos az, ki kötelességök hú teljesítésére őket, meginteni, sőt szorítani. – 's ha ez sikeretlen maradna a kormánynak elmozdítása végett bejelenteni van jogosítva, a tábori főorvos ezen felügyeletén kívül, senki más orvosnak a kórházi főorvos ügyébe avatkozni nem szabad. Különben a tábori főorvos a rendes kórházi főorvos előterjesztése nélkül osztály, és alorvosokat nem

nevezhet, – 's ha az előterjesztettek közül nem nevezni okai volnának, újabb előterjesztést fog kívánni – de a nélkül nevezni semmi esetben – mert a felelősség azoknak ismeretével feltételeztetik a kikért a felelősség a rendes főorvosnak fekszik.

Vége a rendes kórházi főorvosok rangja századosi fizetése havonként 80 pfrt, az alorvosoké pedig főhadnagyi lesz. Kelt Budapesten December 5. 1848. A honvédelmi bizottmány. Kossuth Lajos”

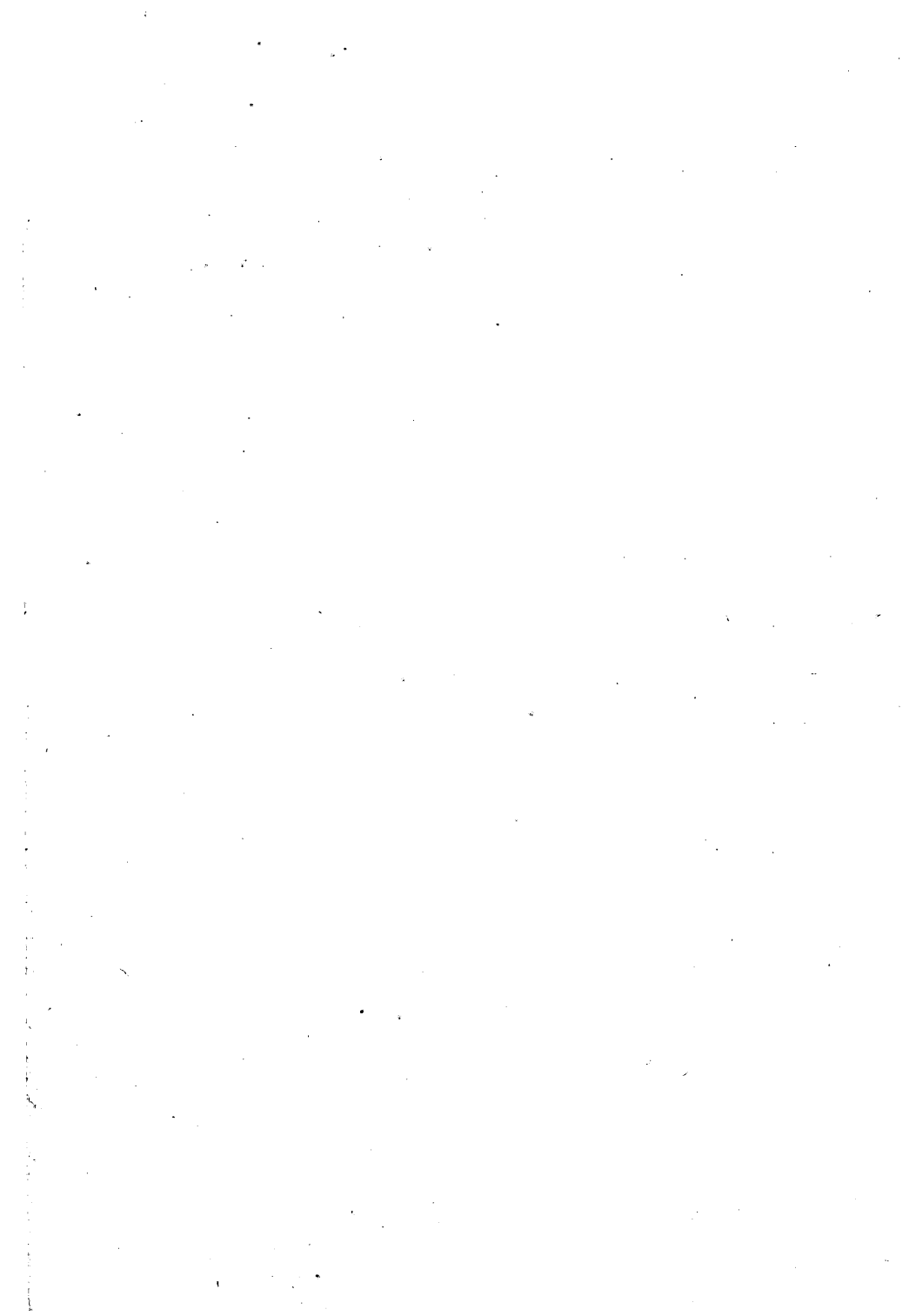
Ezek voltak 1848-ban az egységes egészségügyi szolgálat megszervezésére irányuló törekvéseknek fontosabb szakaszai.

FORRÁS

Magyar Országos Levéltár. Földmivélés-, ipar- és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848. Fons. 2. Pos. 23. a. (Prot. szám: $\frac{6935}{813}$ – 1848. Rakt. szám: 506).

Magyar Országos Levéltár. Földmivélés-, ipar- és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848. Fons. 2. Pos. 26. (Prot. szám: $\frac{2244}{258}$. Június. 24. 848. Rakt. szám: 506).

Magyar Országos Levéltár. Földmivélés-, ipar- és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848. Fons. 2. Pos. 25. (Prot. szám: $\frac{7052}{840}$. Érk. Dec. 7-én. Rakt. szám: 506).

KELTA GYÓGYÍTÓ ISTENSÉGEK TISZTELETE A RÓMAI PANNONIÁBAN

Írta: Dr. ALFÖLDY GÉZA (Budapest)

Közismert tény, hogy az antik világban a gyógyítás elválaszt-hatatlan volt a vallástól és ugyanúgy az istenek védelme és pártfogása alatt állt, mint lényegében minden emberi tevékenység. A gyógyításnak ez a vallásos arculata természetesen nem korlátozódott csak a görög-római társadalomra, hanem jóval régebbi, a legkülönbözőbb népek őstörténetébe ágazó gyökerekkel rendelkezik. Bizonyos tekintetben azonban az antik kultúra orvosi gyakorlatának és orvostudományának ez a vallásos természete jellegzetes vonásokat tartalmaz, amelyek megkülönböztetik más kultúrákétól. Köztudomású, hogy a gyógyítás tudománya és gyakorlata a görög-római világban fejlődésének hihetetlenül nagy szakaszát tette meg. E fejlődés nem maradt hatás nélkül a gyógyítás és a vallás kapcsolatára sem: következményei ezen a téren kettős irányban mutatkoztak meg. Egyrészt kétségtelen, hogy a görög orvostudomány, Hornyánszky Gyula közismert meghatározásával élve „a görög felvilágosodás tudománya” volt: anatómiai, diagnosztikai és terápiai ismereteivel számos, a betegségekhez kapcsolódó vallásos természetű hiedelem és mágikus praktika elhalványodását idézte elő. Ugyanakkor azonban ez a tudomány, görögországi kibontakozása és római kori továbbfejlődése korszakában egyaránt, gyökerében sohasem szakadt el az antik világ alapjában vallásos szemléletétől, és éppen nagy fejlődése következtében serkentő hatást is gyakorolt a vallásosságra. Ahogyan az orvostudomány önálló tudomány lett, a gyógyítás pedig külön „mesterség”, úgy bontakoztak ki az antik polytheiz-

mus tarka világában a mindinkább jellegzetes gyógyító istenek. Bizonyos istenkultuszok fokozatosan feladva korábbi sokrétűségüket, fokozatosan a gyógyítás köréhez kapcsolódtak, elsősorban Asklepios-Aesculapius tisztelete. Ezek a kultuszok, amelyek első sorban természetszerűleg az orvosok körére terjedtek ki, egyre inkább átfogták az egész társadalmat: a gyógyító istenekről várták gyógyulásukat a betegek, egészségük biztosítását és megőrzését az egészségesek; szegények és gazdagok egyaránt.

A görög-római gyógyító istenségek tiszteletét a vallástörténet és az orvostörténet jól ismeri. Kevesebb szó esett azonban az istenségek pannoninai kultuszáról, amely pedig a gyógyítás története iránt érdeklődők előtt éppen annyira izgató kérdés lehet, mint a magyar föld történelmi múltjának emlékeivel foglalkozók számára. Így a római Pannoniában ugyanúgy a legelterjedtebb gyógyító isten Aesculapius, mint másutt, aki mellett a feliratokon és ábrázolásokon gyakran ott találjuk nővérét, Hygieát. Tisztelete elsősorban a városi lakosság szegényebb rétegiben vert gyökeret, valamint a katonáknál, ahol az isten a tábori kórházakban hivatalos kultuszt is kapott, főleg a katonaeorvosok részéről. A Nymphák, a gyógyforrások istennői ezzel szemben főképpen a polgári lakosság és a katonaság előkelő rétegeinek képviselőitől kaptak fogadalmi oltárokat. Több, mint gyógyító istennő: maga „a jó egészség” megtestesítője Bona Valetudo, akinek tiszteletéről a nagy észak-pannoniai légióstábor, Carnuntum (Deutsch-Altenburg) egyik feliratos emléke tanúskodik. De utat talált provinciánkba a „véghozó” isten, Telesphoros is, akinek alakjában gyógyulás és halál lehetősége egyaránt egyesült.

A görög-római gyógyító istenségek pannoninai tiszteletével ez alkalommal nem kívánunk részletesebben foglalkozni. Sorukhoz azonban hozzá kell még tennünk Apollónt, akinek kultusza bizonyos tekintetben különleges érdeklődésre tarthat számot. Tiszteletében ugyanis nemcsak a görög-római vallásosság megnyilvánulásáról van szó, hanem a helyi kelta őslakosság vallási hagyományainak továbbéléséről is.

Amikor a rómaiak időszámításunk kezdete körül elfoglalták a Dunántúlt, itt különböző „benszülött”, elsősorban kelta törzseket találtak. Ez az őslakosság a hódítás után sem tűnt el, hanem

szervesen beépült a pannóniai társadalomba, fokozatosan átvéve a római életformát és szokásokat, ugyanakkor egyben sokáig őrizte saját hagyományait, ezen belül többek között a vallásosságot. E vallásosság eredeti, a római foglalatást megelőző tartalmáról és formájáról azonban nemigen vannak adataink, mivel a kelták istentiszteletüket nem örökítették meg feliratokkal és istenábrázolásokkal, mint a görögök és rómaiak. Viszont e vallásos hagyományt legalább is részben mégis megismerhetővé teszik a római kori feliratok és ábrázolások, amelyek egyet-mást megőriztek az ősi tradíciókból, rendszerint abban a formában, hogy a kelta isteneket római néven nevezték és római istenek alakjaiban ábrázolták. Ennek alapja az a körülmény, hogy a polytheisztikus vallások találkozásakor a két vallás rendszerint összeolvad: az egymással rokon természetű istenek egymásba mosódtak. Ez történt Pannoniában is: a rómaiak a kelta istenekben saját isteneiket ismerték fel és fordítva. Jellemző, hogy Julius Caesar is Mercuriusnak, Marsnak, Apollónnak nevezi a galliai kelták legfőbb isteneit, ami annyit jelent, hogy bizonyos kelta istenségek rokon természetüknél fogva a római ember számára azonosnak látszottak római megfelelőikkel és később teljesen össze is olvadtak ezekkel. Mármost így érthető, hogy a pannóniai feliratokon és ábrázolásokon szereplő istenalakok római nevük és képtípusuk ellenére sokszor kelta intenségeket is jelentenek. Természetesen többször nagyon nehéz meghatározni, hogy egy-egy provinciális kultusz helyi alapréteggel is rendelkezik-e, ami azonban Apollón-t illeti, tiszteletében a kelta hagyományok továbbélése Pannoniában ugyanúgy világosan felismerhető, mint a többi kelta őslakosságú provinciákban, elsősorban Galliában.

A pannóniai Apollón-kultusz helyi háttere legtisztábban Brigetióban fogható meg, a mai Szöny község helyén állott, jelentőségét tekintve Aquincum mögött nem sokkal elmaradó városban. A feliratok tanúsága szerint Apollón tisztelete itt rendkívül jelentős volt. Különösen fontos egy töredékes felirat, amelyet egy ismeretlen nevű dedikáló Apollón Grannus isten tiszteletére állított fel az isten templomának kibővítése alkalmából. Az itt melléknév formájában fellépő istennév nem más, mint a kelták jól ismert gyógyító istenének neve. Jelentése valószínűleg

„égő”, „ragyogó”, ami arra utal, hogy ezt az istent az életadó nappal is kapcsolatba hozták. Grannus azonban elsősorban gyógyító istennek mutatkozik, akit Galliában és a Felső-Duna völgyében a kelták általánosan tiszteltek, főleg a gyógyforrásoknál, ami már önmagában mutatja, hogy elválaszthatatlannak tartották a gyógyítástól. A római korban ez az isten Apollónnal vált azonossá, akit Itáliában is elsősorban mint a betegségek elűzőjét tiszteltek. Julius Caesar is erről a kelta istenről beszél, amikor azt mondja, hogy a kelták Apollónt mint a betegségek elhárítóját különlegesen jelentős kultuszban részesítik. Ezekben az analógiákon túl azonban más bizonyítékaink is vannak arra, hogy Brigetio lakói is gyógyulásuk adóját és egészségük biztosítóját érezték ebben az istenben. Egy másik felirat elbeszéli, hogy Brigetio egyik gazdag polgára, Quintus Ulpus Felix, a császárkultusz papja és a városi kézművesek testületének egyik előljárója 217-ben Apollón isten és Hygiea istennő tiszteletére oszlopcsarnokot építtetett saját költségén, és ez egy bizonyos „kettős kaput” az „egészség forrásával” (Fons salutis) kötött össze. A „kettős kapu” mivolta egyelőre nem határozható meg pontosan; vagy a légióstábor déli bejáratáról van itt szó, vagy inkább az előző feliraton megnevezett templom kapujáról. Az „egészség forrása” viszont nem más, mint a római vízvezeték, amely a tatai thermálvizet hozta Brigetióba. Bizonyos mindenesetre, hogy az építkezés nem választható el az Apollón Grannus-szentély építményeitől: nagyobb szentélykörzetről lehetett itt szó, mint a galliai kultusz-helyek esetében. Számunkra elsősorban az a fontos, hogy az itt tisztelt Apollón, azaz Grannus tisztelete nem választható el a gyógyvíztől: a kultusz az „egészség forrásához” kapcsolódik, sőt, valószínű, hogy a thermálvizet magába a szentélykörzetbe vezették be. Mindez világosan mutatja, hogy Apollón Grannus Brigetióban is gyógyító istenség, akár a nyugati kelta területeken.

Az elmondottakat megerősíti és kiegészíti mindaz, amit Hygiea brigetioi tiszteletéről tudunk. Quintus Ulpus Felix feliratán az istennő Apollónhoz, azaz Grannushoz hozzátartozik és nem Aesculapius mellett szerepel, mint általában másutt. Az istennőről jól tudjuk, hogy a gyógyítás istennőjeként tisztelték, görögök és rómaiak egyaránt. Brigetióban azonban nemcsak erről a klasz-

szikus istennőről van szó, amint Apollón sem csak a görög-római isten itt. A nyugati keltáknál Hygiea nem más, mint Sirona, Grannus társnője. Ez a kelta istennő nevének tanúsága szerint, amelynek jelentése „a csillag”, megfelelője a szoláris Grannusnak, főképpen azonban a gyógyforrások istensége, mint Grannus is. A római korban Hygieával olvadt össze: a Hygiea alakjában ábrázolt istennőt a feliratok többször Sironának nevezik. Mivel Brigetióban Hygiea nem Aesculapius, hanem Apollón Grannus társnője, kétségtelen, hogy itt is a kelta Sironát takarja és eredetében kelta gyógyító forrás-istennő.

Grannus és Sirona, a kelta gyógyító istenpár tisztelete Panóniában nem egyedülálló. Sironának egy szobra Carnuntumból került elő, ahol több Apollón-felirat is ismeretes és Sirona jelenléte révén valószínű, hogy az isten itt is Grannust rejti magában. Fontosabb azonban ennél egy újonnan talált felírtos kőemlék, amely Bécsben, az egykori Vindebonában került elő néhány évvel ezelőtt. A felírtot egy légióskatona a tábori kórházban állította Juppiter Optimus Maximus Salutaris, Apollón, Sirona és Aesculapius tiszteletére. A katona a romanizált őslakosság köréből származott és, mint felírata mutatja, a római gyógyító istenek mellett nem feledkezett meg saját népének hasonló isteneiről sem. Juppiter Optimus Maximus, a római államvallás főistene az ő szemében az egészségnek is adója, ezért nevezi az istent Salutarisnak, akár egy aquincumi felírt állítója. Aesculapius a görög-római orvosisten. A kelta Sironát már ismerjük és az ő párjaként Apollón sem lehet más, mint Grannus. Ugyancsak Grannus alakját tiszteli végül Apollónban egy vindebonai kelta nő, Claudia Attuia is, aki gyermekei egészségéért az isten és a Nymphák tiszteletére állított fogadalmi emléket. Igen valószínű, hogy ebben az esetben, Apollón-Grannus mellett a Nymphák is helyi kelta gyógyforrás-istenségek: Galliában sok esetben mint ilyenek társulnak Grannus mellé.

Befejezésül még egyszer vissza kívánunk térni a brigetiói Apollón Grannus-kultuszra, illetőleg az isten templomára, amelynek története a felírtokból többé-kevésbé megismerhető. A felírtok tanúsága szerint a templom az i. u. III. század első évtizedében épült, a század második évtizedében kibővítették, és 217-ben

hozzá kapcsolódó porticust is építettek, az „egészség forrása” és a „kettőskapu” között. Ezek az utóbbi építkezések arra mutatnak, hogy a Grannus-kultusz jelentősége Brigetióban rohamosan növekedett. Ezt a jelenséget minden bizonnyal Caracalla császár 214-ben történt látogatásával magyarázhatjuk. Ebben az évben a császár személyesen megtekintette a dunamenti katonai táborokat és városokat, köztük Brigetiót is. Mármost az uralkodóról tudjuk, hogy a kelta gyógyító istennek, Grannusnak különleges tisztelője volt. Cassius Dio történetíró elbeszélése szerint betegségén ehhez az istenhez könyörgött meggyógyulásáért. Egy újonnan, Pannónia területén kívül előkerült feliratból pedig arról értesülünk, hogy 214-es körútja alkalmából megszemlélte egy Grannus-templomot is. Ha ez nem is azonosítható bizonyosan a brigetióival, kétségtelen, hogy a látogatás Brigetióban is nagymértékben hozzájárult a császár által is kedvelt és támogatott kultusz jelentőségének növekedéséhez. A Grannus-templom és szentélykörzet kibővítése e császári látogatás ösztönzésére történhetett.

Az elmondottakból kitűnik, hogy Pannónia kelta őslakossága is ismerte a gyógyforrások gyógyászati jelentőségét és ezek gyógyító erejét Grannus és Sirona istenalakjaival hozta kapcsolatba. Amint a gyógyforrások bizonnyal gyakori felkeresése, úgy ez istenségek tisztelete is a római hódítás után is megmaradt, a kelta gyógyító istenek tisztelete azonban Apollón és Hygiea kultuszával olvadt össze.

KURUZSLÓK ÉS JAVASASSZONYOK

Írta: Dr. FÖLDES VILMOS (Budapest)

A Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos összeállításának 188-as szakasza szerint:

1. Kuruzslás büntetést követi el és hathónapig terjedhető börtönnel büntetendő, aki orvosi gyakorlatra jogosultság nélkül rendszeresen fejt ki orvosi gyakorlat körébe tartozó tevékenységet.
2. A szabadságvesztés büntetés egyévig terjedhető börtön, ha az (1) bekezdésben meghatározott cselekményt az orvosi gyakorlatra való jogosultság színlelésével követték el.
3. A cselekmény elkövetésére használt eszközöket, berendezéseket és szereket el kell kobozni.
4. A jelen pont alkalmazásában orvosi gyakorlatra jogosultnak az az önjogú személy tekintendő, akinek orvosi gyakorlatra jogosultságát hazai egyetemen szerzett vagy külföldi egyetemen szerzett és szabályszerűen honosított orvosi oklevele alapján a hatóság a fennálló jogszabályok szerint megállapította, feltéve, hogy nem áll az orvosi gyakorlattól eltiltást kimondó jogerős büntetőbírói ítélet, avagy igazolási ügyben hozott és az orvosi gyakorlattól való felfüggesztést kimondó jogerős határozat hatálya alatt.

Látható tehát, hogy a törvény szerint avatatlanok gyógyítással, illetve gyógyszerek eladásával nem foglalkozhatnak, s ha ezt teszik, kuruzslóknak minősülnek.

A kuruzslás problémájának megértéséhez röviden végig kell

tekintetünk az orvostudomány fejlődésén, mert a szó igazi értelmében vett kuruzslásról csak ott és akkor beszélhetünk, ahol már kialakult orvosi, illetve gyógyítással foglalkozó rendekkel találkozunk.

Az elesetteken, betegeken való segítség a legprimitívebb népeknél is megtalálható, pl. a sebet bekötik, borogatják, a csecsemőt, szülő nőt gyámolítják, az eltört végtagokat céltudatosan megrögzítik, a beteg részére hordágyat készítenek, operáló beavatkozásal gyógyítják a tályogot stb.

Az orvostudomány kialakulásának és fejlődésének megindításában szerepet játszott: 1. a tapasztalat (empíria), majd a kísérletezés, 2. az ösztön, 3. a véletlen, 4. a természetfeletti erőken való hit (supranaturalizmus).

1. *Tapasztalatnak* nevezzük a hatás és a következmény között levő kapcsolatnak minden tervszerű válogatás és elmélet nélkül történő felismerését. Ennek a tényezőnek tulajdonítható, hogy az ősember korán eszközöket használ. Forró fejét hideg köhöz nyomja. A napon sütkérczik. Tapasztalja, hogy egyes gyümölcsök jók, mások rossz ízűek, némely növény elfogyasztása után hasmenés, hányás lép fel, vagy hirtelen halál, esetleg betegségből való meggyógyulás következik be. Természetes következmény, hogy az empiria magasabb fokán megindul a kísérletezés is, azonban az ősebernél sem a megfigyelés, sem a kísérlet nem emelkedett a bizonytalan kezdeti állapot fölé.
2. *Az ösztön.* Az empiria fejlődésében az ösztön játsza a legfontosabb szerepet. Valószínű, hogy az ősembernek sokszor támad szerencsés gondolata a gyógyításban, illetve a segítségben, sőt valószínű, hogy tudhatott megfelelő gyógyszert is juttatni beteg társának.
3. *A véletlen.* A véletlen olyan segítőtárs, amely az ősebert újabb és újabb megismerésekhez vezet. Így ismerkednek meg a hánytató, altató, bódító hatású növényekkel, láz ellenes szerekkel stb. (ipecauanha, mákony, vagy ópium, chinafakéreg). Az ősember még nem tudta természetes módon magyarázni a körülötte lejátszódó természeti eseményeket (villámlás, szivárvány), éppen úgy a betegségeket sem. Láthatott társain epi-

lepsiás rohamot, váltólázat, merevgörcsöt stb., amelyeket nem tudott természetesen módon magának megmagyarázni. Így korán jelentkezik a természetfeletti erőiben való hit.

4. A *supranaturalizmus*, amely a képzeletnek nyit tág teret. Mennél tágabb ez a képzelet, annál több supranaturalis lényt hív életre, manókat, démonokat, rossz szellemeket, isteneket stb., s ezeknek tulajdonítja a természetben létrejövő összes változásokat s betegségeket is. Így keletkezik az a felfogás, hogy a betegségeket rossz szellem, meghalt ember lelke, ördög, istenség stb. okozza, amiben már megvan a betegségelmélet halvány kezdete. Itt már az ember nem segíthet, sem gyógyszerekkel, sem egybekkel, csak az ima, ráolvasás, szellemidézés, vagy szelleműzés stb., amivel ezekre a gonosz szellemekre hatni lehet. Minthogy ezekkel a papok foglalkoznak, a papi hivatás és az orvoslás, a varázslás és gyógyítás elválaszthatatlan kapcsolatban állottak egymással s ez a kapcsolat több ezer éven át állott fenn és fejlődött.

A természetfeletti erőiben való hit az animizmus alakjában nyilvánul meg. E hit szerint a világon mindennek van lelke. A napnak, holdnak, késnek, nyilnak stb., s mindezek hatása tulajdonképpen csodás anyagi és szellemi hatás keveréke. Az egész világ csupa láthatatlan kapcsolatokkal és rejtélyes szálakkal van tele. Az ember ebben a világban csak hasonló rejtélyes eljárásokkal, varázslatokkal, szellemidézéssel és amulettekkel boldogulhat. Így rendkívül tág kapu nyílik a suggestio előtt, s meggyökerezik az ősnépek életében egy hatalmas tényező: a babona.

Ily módon az orvoslás is tapasztalati ismereteknek, természetfeletti erőibe vetett hitnek, rituális szertartásoknak, s nem utolsósorban a babonának olyan keveréke, amely változékony, nem következetes, benne egyszer ez, másszor az a tényező van túlsúlyban. Ennek következtében a gyógyítás hamarosan a papok és varázslók kezébe jut, akik elkülönítik magukat a tömegetől, amely viszont tisztelettel veszi körül őket, és ezt meg is követelik. A varázsló különös ruházatot hord, arcát álarc fedi, zajos hangszereket, félelmetes fegyvereket tart kezében. Gyakran a betegség, vagy a gonosz szellem kifaragott képmásával megy

betegéhez. Gyógyító eszköze egyrészt a suggestio, titokzatos ráolvasás, szertartások, ami utat nyit a család számára is. Titkaikra féltékenyen vigyáznak és tekintélyük alátámasztására szándékosan terjesztenek mindenféle babonás hiedelmet.

Majdnem minden népnél használatosak az amulettek, amelyeknek titkos védőerejük van mindenféle betegség, szerencsétlenség és gonosz szellemek ellen. Alakjuk, eredetük a legkülönbözőbb s a varázslók ezek árusításával is foglalkoznak.

Ezek az irányelvek vonulnak végig nemcsak a történelem előtti kor, hanem a későbbi évezredek és évszázadok orvoslásán is, sőt a legújabb kor és napjaink kuruzslóit és javasasszonyait is ténykedéseikben ezek az ősi megfigyelések és babonás hiedelmek irányítják.

Bármennyire is megdöbbentő azonban a hasonlóság ezen ősi fejlődési fokozatok és a mai népek felfogása között, azt kell tapasztalnunk, hogy a szociális és kulturális fejlődéstől elmaradott népek lelkivilágát éppen a betegségekről való felfogás és gyógyítás szempontjából ugyanezek az ősi felfogások irányítják. A kuruzslás és javasolás fogalmának meghatározásánál azonban szigorú megkülönböztetést kell tennünk a népi orvoslás fogalmi körének elhatárolásában. Éles határvonal választja el ugyanis egymástól a szó igazi értelmében vett kuruzslást és javasolást attól a népi orvoslástól, illetőleg népies gyógymódotól, amelyek minden nép, így a magyar nép lelkében is évezredek hagyományként élnek.

A népi orvoslásnak lélektani alapja van. Nemcsak eszközeiben és módszereiben, hanem főként alapelveiben különbözik a természettudományos orvostantól. Még akkor is különbözik, ha egy-némely módszere honos a tudományos orvoslásban is. Pl. fürdő, kötés, borogatás, mert más alkalmazásában a szellem, más a betegségek eredetéről és lényegéről vallott felfogás. A népi gyógyítás alapja nem a megfigyelés és kísérlet, – bár egyik alapját feltétlen ez adta meg – s az ezekből induktíve levont következtetés, hanem a hit, egy bizonytalan eredetű ősi hagyományban, amely a mai tudományos értelemben vett bizonyítást nemcsak hogy nem állja ki, hanem sok esetben absurd is. Elemeiben nagyobb részt mágikus, misztikus, természetfeletti, vagy tekintély

által fenntartott erők szerepelnek s az a kevés ésszerű és tapasztalati alapon nyugvó tény is csak igen szűk térre szorul és mágikus mellékszín benne a döntő.

A népi orvoslás nem csupán a parasztságnak sajátja, – bár legtisztább formáival valóban náluk találkozunk. A parasztságnak a külvilág jelenségeivel való kapcsolata, a természethez aránytalanul nagyobb közelsége disponálják őt szükségszerűen arra, hogy adott esetekben a népi gyógymódhoz forduljon.

A műveltség alacsonyabb fokán álló nép lelkivilágát és ösztönéletét is ugyanazok a primitív szempontok uralják sokszor, még ma is, mint amelyek már a történelem előtti kor emberének lelkében megvoltak. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a ma élő ember is ugyanolyan félnék tisztelettel s hittel fordul a mai kor varázslója, vagy kuruzslója felé, aki szintén nem sokat változott. Elhagyta ugyan magáról a misztikus jelképeket, a torz álarcokat és csörgöket, de ugyanazokat a lelki hatásokat használja fel tekintélye fenntartására, állítólagos gyógyító eljárásaiban, mint több évezredek elődei.

A népi orvoslás nem fedi s nem is fedheti a kuruzslás rossz értelmű fogalmát. Ami benne ésszerű, azt még akkor is ki kell emelnünk a babonából, s alkalmazását akkor sem tekinthetjük kuruzslásnak, ha nem is éppen orvos-doktor alkalmazza. Mert a tételt fordítva is alkalmazhatjuk. Még a természettudományos alapon álló orvos is kuruzslóvá süllyedhet akkor, ha a korszerű természettudomány eszközei helyett a beteg félrevezetésén ténykedik.

A népi orvoslásban a jóhiszeműség áll előtérben. Alkalmazója eljárásait fanatikus hittel végzi, s benne jószándékú cselekedetet kell látnunk. Ha alkalmazója haszonlesésből és a csalás eszközeivel végzi, a népi gyógymód kuruzslássá süllyed.

Az említett tényezők a legprimitívebb népek gyógymódját s egyben pedig az orvostudomány kezdetét is jelentik, szinte változatlanul éltek át az emberiség több évezredek fejlődését, s a ma élő nép lelkében is megnyilatkoznak. A népi orvoslás a néphit és népszokások kimeríthetetlen világának csak egy része. Kettős alapja van; természeti és lélektani. A természettel szoros közelségben élő nép egy bizonyos határig reális életszemléletű, mind-

addig, míg érzékszerveivel tanúja lehet a külvilágban történő változásoknak. Szinte csodálatos azonban, hogy mihelyt a változás a fizikailag érzékelhetőn túllép, rögtön rejtett összefüggéseket sejt és bámulatos könnyedséggel szakad el a valóságától és a logikustól. Olyan világot formál maga körül, amely számunkra – természettudományi gondolkodású embereknek – egyszerűen érthetetlen. Legjobban mutatkozik meg ez a nép babona hagyományaiban.

A népi gyógyeljárások kialakulását figyelve, megállapítható, hogy a következő tényezők vannak rá hatással: a „nép globális világszemlélete”, „egocentrikus integritása”, a „nép helyzetéhez való kötöttsége”, „mágikus szemlélete”, s az ezekhez társuló rendkívül fontos néplélektani sajátosság, az „analógia és sympathia”. Globális világszemlélet alatt azt értjük, hogy a nép az érzés alapján helyezkedik el a természetben. Egyszerűsíti, egységesíti maga körül a világot, a tudattal felfogható világ egész szűk köré csak, s ennek a szűk körnek a közepén ő maga áll, – egocentrikus integritás. Ha a világban minden ilyen szorosan és szervesen összefügg egymással, természetes, hogy a gyógyító módoknak is szoros kapcsolatban kell állniuk a világ minden vonatkozásával, időjárással, nap és évszakokkal, táplálékkal, növényekkel és állatokkal, nappal, holddal és csillagokkal. A népet nem érdekli a diagnosis, még kevésbé a betegségek eredete és azok okai. Ehelylett azt mondja: ha pl. apró szentek napján esik az eső; a gyermekek himlősek lesznek. Ha valaki Szent György nap előtt gyíkot fog és azzal keneti a torkát, mentes marad a torokfájástól stb. Hasonló jelentős befolyást gyakorol a népi orvoslásra, sőt kuruzslásra a „népnek helyzetéhez való kötöttsége”.

A kezdetleges és igen egyszerű viszonyok között élő ember szoros és közvetlen kapcsolatban van a környezetében lévő anyagokkal és tárgyakkal. Nyilvánvalóan innen veszi a gyógyszereit is, s majdnem minden fájásra, betegségre ismer gyógyszert. Pl. a torokfájásra petróleum, patkányvér, sárgaságra a szembekönés, sárgarépa vizelés, megijesztés stb. Nincs tehát szüksége patikára: globális világszemlélete szerint patika számára minden.

Hogyan lesz azonban ezekből az egyszerű anyagokból és tárgyakkal gyógyszer? Úgy, hogy a nép mágikus szemlélettel veszi

körül őket. Így alakultak ki évezredek alatt a mágikus szertartások, a nép varázserőbe, ráolvasásba vetett hite és a legapróbb részletekhez is szigorúan ragaszkodó liturgia szerű pontosságai a gyógyító műveleteknek.

A népi gyógyító műveletek lélektani alapjai az analógia és sympatia. Az analógia a dolgok külső hasonlóságán alapszik, a sympatia pedig az utóbbi dolgokat belső rokonszerű viszonyba hozza egymással. Legtöbbjük ezeknek a nép utánzó hajlamán alapul s egészen ősi gyökerekre nyúlik vissza. Tárgyak, események, tünemények, érzések igen messzefekvő fogalmak jelképeivé válnak és azokkal rejtetten bár, de igen közeli viszonyba kerülnek. Természettudományos alapon ezek is érthetetlenek. S a nép mégis mint megdönthetetlen igazságot fogadja el őket. Pl. a leány ha azt akarja, hogy szép lágyan leomló haja legyen, az analógia alapján a szomorú fűzfa alatt kell fésülnökdnie, mert annak is hosszú és lágyan leomló ágai vannak. A betegnek nem szükséges személyesen megjelenni a javasember színe előtt. Elég, ha elviszik egy hajfűrtjét, vagy az ingét. A kuruzsló abból is meg tudja állapítani a betegségét és esetleg magán ezen a tárgyon végzi el a gyógyító műveleteket. A beteg fiú helyett az apja is beveheti pl. az orvoságot. Személyeknek, vagy tárgyaknak pusztá érintése egymagában elegendő arra, hogy a megérintettnek sajátosságai a megérintőre átmenjenek. Így juthatunk közelebb a „rontás” fogalmának a megértéséhez. Így keletkezett az a szoros és szinte érthetetlen misztikus kapcsolat, hogy valaki egy másik egyén testi tartozékát, pl. haját, szőrét, körmét, verejtékét, ondóját, havivérét megeszi, vagy magánál hordja, hogy az illetőre hatást gyakorolhasson (pozitív v. negatív hatást). E népszokások és hiedelmek fenntartásában pedig a suggestiónak és a hagyománytisztletnek van szinte megdönthetetlen fenntartó ereje. A javas és kuruzsló különleges suggestív egyénisége, az általa keltett hatások igen alkalmasak arra, hogy nemcsak egyes emberekre, hanem egész tömegekre hatni tudjanak, mintegy magukkal rántva a tömeget a legképtelenebb dolgok látására, hallására, érzésére, elhívésére. Ha történetesen a kuruzsló által alkalmazott szer, vagy ráolvasás után jobbulás következik be, egyszer és mindenkorra biztosítva van a kuruzslónak, eszközeinek és eljárásainak,

tekintélye és értéke. Javaszaink és kuruzslóink pozitív gyógyító eredményeinek és tekintélyének titka elsősorban ebben rejlik.

A nép közismert konzervatívizmusa évezredekken keresztül írva, vagy iratlanul megőrizte ezeket a hagyományokat. Ezért találkozhatunk olyan tökéletességében a mai napig is velük.

Arra a kérdésre, hogy mi a babona, nehéz felelnünk. *Frazer* szerint „egy rég letűnt múlt hitbéli hagyományát kell látnunk benne”. *Lehmann* szerint pedig babona minden olyan nézet, amelynek bizonyos kor kultúrájában megfelelő alapja nincsen. A babonában tehát a hit játssza a legfontosabb szerepet s inkább metafizikai és természetfölötti elemeket tartalmaz, sem mint tapasztalati tényeket. A nép lelki életében fontos tényező a babona. Nemcsak a műveltség, vagy szociális fejlődés alacsonyabb fokán álló nép hívője a babonának. A legtöbb emberben található akár megszokásból, akár valamilyen tudat alatti ösztönből hajtva némi babonás hiedelem. A pénteki nap, a 13-as szám jelentése, a szóbanforgó baj lekopogása és a sok-sok ember egyéni kabalája mind ennek könyvelhető el. Jellemző, hogy az ok és a hozzá fűzött következmény között reális és logikus kapcsolat nincsen. Nem cél, hogy a babonás hagyományok évezredes és évszázados fejlődési fokozatait vizsgáljuk. Nem kell csodálkoznunk azonban azon, hogy a nép körében oly szélesben elterjedtek és legdöntőbb befolyásuk a betegségekkel és a gyógyítással kapcsolatban van.

A babonás hiedelemből származik a népnek a betegségek eredetéről, okozóiról vallott különös, sőt sokszor érthetetlen felfogása. „Ez a hit szerint való kóroktan”. A néphit szerint ugyanis sem természetes, sem öröklött, sem ragályos betegség nincs, hanem minden bajnak van valami természetfeletti, személyszerű okozója. A népi kóroktanban a legkülönbözőbb tényezőket találjuk. Pl. az isten, rossz szellemek, rossz emberek, természeti erők (égitestek, szél, hideg stb.) bizonyos tiltások megszegése, állatok, férgek, testi megerőltetések stb. A ragályozás és öröklés fogalma már felülről szivárgott a nép fogalmi körébe. Számtalan népi közmondás mutatja az isten szerepét a betegségek keletkezésében, pl. isteni haragnak következménye minden baj; ráncshezédett az isten keze, isten által meglátogatott, isten büntetése, is-

ten nem ver bottal stb. Szinte fatalizmusig fajul egyes vidékeken ez a betegség elmélet. De ugyanilyen fontos szerepe van a „roszszaknak” is. Ezek lehetnek szellemiek, de földi emberek is. Ördögös hírű emberek ezek, akik pl. gyógyító műveleteket is végeznek. A népi patológia szelleméből folyik, hogy aki gyógyít, annak „tudománya” van, s ezzel a tudományával rontani is képes. A rontás fogalma egyenlő a megbetegítés fogalmával. Ilyen szerepkörrel ruházzák fel az ördögöt, a sátánt, a „szép asszonyt”, akinek pl. a nemi betegségek keletkezését tulajdonítják. Szeged vidékén azt mondják, hogy a szép asszony ágját fekszi az, akinek nemi betegsége van. A rontó emberek és a boszorkányság problémájának fejtegetésénél közel jutunk napjaink kuruzslóinak és javasasszonyainak a cselekedeteihez, hiszen a ma is élő javasok, kuruzslók, bűbájosok, megcsinálók ma is arra hivatkoznak, hogy nekik „tudományuk” van. Saját szavaik szerint „Isten után gyógyítanak”. „Igazságos ügyben járnak”, de természetesen azt követelik, hogy jól megfizessék őket. Minden vidéknek megvan a maga kuruzslója, javasasszonya, sokszor falunként kettő-három is. Műveleteiket misztikus szertartások közepette végzik. Többnyire öreg asszonyok ezek, (Berdc: A magyar nép dermatológiája. 58. oldal 1. bekezdés) ha pedig fiatalok, gyakran erkölcs-telen életűek. Fő műveleteik az éjjeli vesztés, a megevés, a megrontás, a ráolvasás, megátkozás, rábőjtölés.

Így jutunk el a javasok és kuruzslók egyik legfontosabb és legveszedelmesebb cselekedetéhez, a „rontóműveletekhez”.

A megrontásnak különböző módja lehet: éjjeli vesztés, öntés, megrontás váladékkal, ürülékkel, megrontás fűrésztéssel, megkötés, ráolvasás és megátkozás, rábőjtölés, szemmel vcrés, vagy megigézés.

A népi hiedelem az éjjeli vesztést a boszorkányoknak tulajdonítja, azért, mert a boszorkány az összes kuruzslók és rontók között a leggonoszabb és a legsúlyosabb betegségeket csak ő tudja okozni. Szinte csodálatos, hogy a nép milyen sokat hitt és hisz a boszorkányok rontóképességéről. Ha pl. valakin valami torzító, vagy különlegesen rút betegség vette kezdetét, a népi diagnózis csak egy lehet: boszorkány rontotta meg. A rontó boszorkány éjszaka látogatja meg áldozatát, egy ideig háza előtt ólálkodik,

majd észrevétlenül belopódzik a kulcslyukon és így végzi el rontó műveletét. Az indíték erre a műveletre leginkább a bosszú, mert az illető nem adta meg a boszorkánynak a kért dolgokat: szalonnát, bort, lisztet, vagy esetleg nyilvánosan megsértette. Az ilyen boszorkány azután úgy bosszulja meg magát, hogy „kiszedi áldozatának a csontját”, „füléig húzza a száját”, „megfúrja a bőrét”, „megszopja”, „megnyomja” stb. Ilyen boszorkány nyomás pl. a kék folt, vagy véraláfutás, amilyeneknek külerőszaki okára az illető nem emlékszik. Az emlőgyulladás keletkezését is boszorkány művének tulajdonítják, mondván, hogy a boszorkány megszívta a férfi, gyermek, vagy az asszony emlőbimbóját, ez okozta annak megduzzadását és gennyes váladékát. Ugyancsak boszorkányrontás szerepel az arcideghűdés, szájzár, tetanus, vérhányás, gümős sipolyok, epilepsia kóroktanában.

A megevés súlyosabb mint a megrontás. A boszorkány nemcsak megronthatja, hanem meg is eheti áldozatát. A halálos betegségek kóroktanának nagyrészében a boszorkány által való megevés szerepel. Különösen sok bőrbaj, (pl. gennyes bőrgyulladás) keletkezését tulajdonítják boszorkány megevésének.

Rontó asszony, öntő asszony, vagy javasember rosszindulatú ténykedésének tulajdonítják a rossznak reabocsátását, vagy ráparancsolását bosszúból egy másik személyre, akire valami ok miatt haragszik. E művelet „megcsinálás, öntés, bántás, cselekedet, tétemény, csinálmány, bánás, gurucsa”. A rontás a következőképpen folyhat le: hét vagy kilenc féle növényi magvat (búza, kukorica, árpa, zab, repce, köles, bab, borsó, lencse stb.) összefőznek, egy kis szappant tesznek bele, ebbe megmossák páciensük beteg tagját, közben átkot mondanak a megrontó személyre, azután egy kis haját tesznek bele s az egész keveréket cserépfazékba téve napkelte előtt kiviszik a keresztútra, esetleg a haragos kapuja elé, azt úgy vágják a földhöz, hogy tartalma szerteséjjel csapódjon. Aki ebbe belelép, megbetegszik, illetőleg annak a betegsége, akiről a rontó le akarja venni a bajt, átragad erre a személyre, míg a másik meggyógyul. Ha pl. valaki mezíten lábát valamibe belelépve megsérti, „rontásba lépett”. Nem szabad pl. rongyot, ruhaneműt, szalagot, fésűt felszedni az úton,

mert rontás van benne és aki hozzányúl, megbetegszik. Szoktak azután macskafejet, lábat, csontot is rakni az ilyen rontásba.

Egyik érdekes módja a rontásnak úgynevezett „rontóbábuval” történik. Vidékenként más és más ez a rontóbábu, legegyszerűbb pl. közönséges fabábut kötni egy teljesen új zsebkendőbe s azzal kört írnak a beteg testén, megérintve vele a beteg kelését, fekélyét s a kendőt az útra dobják, aki felveszi, arra megy át a kelés. Ugyancsak ilyen különös módja a megrontásnak a váladékkal (ürülék, vizelet, nemi váladék stb.), fűrésztéssel s a megkötéssel való megrontás. Legérdekesebb a megkötéssel eszközölt rontás. Ez Európaszerte elterjedt, sőt már a görögök is ismerték. Nálunk boszorkányok, javasok és tudós asszonyok gyakorolták, sőt manapság is gyakorolják. El lehet háritani valakiről a betegségét más személyre, bizonyos képességeket másra lehet ruházni, vagy azt szüneteltetni. Az eljárás tipikus eszközei: kötél, fonál, madzag, cérnaszál, hajszál stb., de szerepelhetnek a legkülönbözőbb tárgyak is. Fel lehet ezen eljárással függeszteni a férfi nemi képességét, pl. ily módon lehet elvenni a férfi erejét. Ezért keresztútra vizelni nem jó, mert azok a nők, akiknek érdekük, hogy a férfi nemileg tehetetlen legyen, ilyen keresztútra szoktak elásni macskakoponyába elhelyezett nyúlherét, aki azután odavizel, impotens lesz. Ha valakinek vizeletét edényben a kéménybe akasztják, annak a férfinek „az ereje elszárad”. Ha férfi vizeletét, vagy nő havivérét holt ember koporsójába teszik, a férfi tehetetlen lesz, a nő pedig sohasem fog teherbe esni, vagy nyomorék gyermeket szül. Ha a kikapós férj vizelőhelyére a feleség gombostűt szúr, a férj szeretőjével szemben impotenssé válik. A megkötés egy másik módja: a megrontandónak ágvába hurokra font madzagot, kötelet, lószórt tesznek s arra átkot mondanak, hogy az illetőnek a belső szervei ugyanolyan hurokra kötődjenek, mint amilyenek a kötélben vannak. Erősen tartja magát az a hit, hogy ily módon a végtagok elszáradása kieszközölhető és hogy a szerető más asszony férjét magához kötheti. Nemi betegségek keletkezését is a megkötésnek tulajdonítják.

A rontó betegítő műveletek közül legnagyobb hitele van ma is a szemmel verésnek, vagy megigézésnek. Alapja ősi babona, amely Európa csaknem minden népénél az ókor óta fellelhető.

Az összenőtt szemöldökű, úgynevezett szűrös pillantású egyének képesek szemmel verni, néha már egyetlen pillantással is. A mélytüzű szűrös tekintet ugyanis sok emberben kelt félelmet, szorongást, aggodalmat, – ahogy szokták mondani – „nem bírja állni a tekintetét” s ez egyúttal a betegségek átvitelének gyanúját, vagy hitét is fel tudja kelteni.

Gyakori módszere a megrontásnak a ráolvasás és megátkozás. Mivel a betegségeket nagyrészt természetfeletti lények, istenek, démonok, rossz szellemek okozzák, a velük való érintkezésnek legegyszerűbb és legközvetlenebb eszköze a szó. Ezekkel a lényekkel beszélni lehet, némelyik hallgat a kérésre, engedelmeskedik a parancsnak s ha valaki tudja a módját, hogy miként lehet élőszóval kapcsolatba kerülni velük, akaratát tudomásukra hozhatja. Ezen a hiten alapulnak a ráolvasások. A javasok, kuruzslók ismerve a velük való érintkezés módját, hatalmuk is van, hogy betegségeket tudjanak előidézni, vagy megszüntetni.

A ráolvasás lehet ima, kérés, rábeszélés, parancs, vagy feloldás. Célja kettős: vagy rontó, betegítő, amikor arra kéri az isteneket, a démonokat, a rosszakat, hogy szálljanak valakire és betegítsék meg, vagy gyógyító: amikor viszont arra kéri azokat, hogy hagyják el a beteget, vagy keressenek más áldozatot maguknak. E ráolvasások és megátkozások a nép száján ma is használatosak káromkodás formájában, azzal a különbséggel, hogy mindennapos és meglehetősen sűrű használatuk lekoptatta róluk a misztikumot. Nagy részük ma már csak egyszerű szólásmondás a rontás szándéka nélkül s csak hagyományból és megszokásból használják.

A rontó ráolvasás vagy megátkozás néha csak szóbeli, máskor szertartásokkal, tárgyakkal, anyagokkal, jelekkel vagy különleges szerekkel kapcsolódik. Lehet egyszerű felkiáltás: pl. „a rossz egye meg”, de a legtöbb varázsló-műveletet titokban s lehetőleg titokzatosan kell végezni, mert akkor van csak igazi értéke, ha a rontó szöveget csak a kuruzsló vagy a javas ismeri, s a „laikus” nem hallja, vagy nem érti, amit mond. Néhány példa az ilyen rontó mondásokból és átkozódásokból: „Hogy a súly egye meg, hogy a franc rágja ki, vér essék rád, hogy a tetvek a kertek alatt egyenek meg, a nyelved csapja rothadjon ki, a

rossze egye ki az orrod közfalát, a férgek rágják ki a testedet, hogy az orbánc törjön ki rajtad stb., stb.” Az úgynevezett „cifra káromkodások” jellemzően mutatják, hogy milyen nagy hatalmat tételez fel a laikus ember pl. a fenéről, s annak hatalmáról. „Egye meg a fene, ameddig kint van a csizmájából, egyen meg a fene kenyér nélkül, olyan apróra, mint a mákszem, fene húzozon ki a gyepre, úgy mén bele, mint a tekintetes úrba a veszett fene.” Ezek a szavak régen mind titokzatos szellemeket jelentettek, a mai ember előtt nem is többek ezek káromkodásba menő szavaknál.

Erdélyben és a Tiszaháton a nép a nagyobb nyomaték kedvéért „böjtöt fogad az átkára”, azt hívén, hogy a rontó művelete erősebb hatású lesz, ha a rontás ideje alatt nem eszik, esetleg testét sanyargatja, folyton egy helyben ül, közben csak a meg-rontásra gondol, az átkot éneкли, de gondoskodik előre arról, hogy a megrontandó is tudjon ezen cselekedetéről. Általánosan elterjedt hit azonban, hogyha ártatlant böjtöl meg valaki, vagy ha a böjtöt megszegi, akkor őt magát éri az átok.

A néphit szerinti babona gazdag világában a betegségek eredetéről vallott felfogásban gyakoriság tekintetében első helyen bizonyos „tiltott cselekvések” állanak. Pl. aki a halottasház ablakán benéz, árpát kap a szemére, aki karácsony estéjén köp, keléses lesz, ha az asszony kántorböjt idején mos, tele lesz a keze sebekkel, aki nagypénteken fésűlködik, kihull a haja, aki szoptató asszony ágyára ül, arra reáragad az asszony teje (emlőgyulladást kap), aki asztalra ül, kelés lesz a fenekén, aki nagypénteken vizet merít a kútból, pattanásos lesz, aki újjal mutat a holdra, keze összezsugorodik, aki más valakit vizelni lát, felszálkázik az ujjá, aki tűzcsovával játszik, ágyba vizelő lesz, ha a terhes ráfelejtkezik, megcsodál vagy megfog valami különös állatot, szőrös anyajegy lesz a gyermekén, ha a terhes tököt vagy gyümölcsöt lop, kopasz fejű lesz a gyermeke, aki a kezét olyan vízbe teszi, amiből tyúkok ittak, szemölcsös lesz a keze, nem szabad a kisgyermek talpát vakarni, mert nem tanul meg járni stb., stb. Ezek tehát mondhatni mindenkinék és minden helyzetre tiltó szabályokat jelentenek s ma már inkább csak illemre és jó cselekedetekre van nevelő hatásuk.

A betegségek eredetéről vallott felfogásban a természeti erőknek és jelenségeknek is fontos szerep jut. Van ebben ősi mythológiai maradvány, a legkülönbözőbb népek babonái, a tapasztalatokból levont helyes és helytelen következtetések, sőt tudományos elemek is. A nap a néphit szerint jóindulatú, nem okoz betegséget, inkább gyógyít, véd és áld. Inkább távolléte, vagy hiánya ami betegségokozó. A gonoszok ideje is napszálltától napkeltéig tart. A napfogyatkozás pedig járvány, vagy döghalál előjele.

A hold a néphit szerint rejtelmes égitest. Ezzel magyarázható az a holdkultusz, amelyet még ma is felfedezhetünk – bár már csak romjaiban – a nép körében elterjedt mesék és legendák világában. A hold boldogságot és egészséget adhat az embereknek, de el is veheti azt.

A csillagok a betegségek eredete szempontjából már veszedelmesebbek. Kitűnik ez néhány szólásmondásból is: „Ne számlálj csillagot, mert szömötyűd (szemölcs) lesz.” „Aki a csillagokat vizsgálja, annak a kezére szemölcs nő” stb.

A természeti jelenségek közül a hidegnek tulajdonítják a legnagyobb kórokozó hatást s mondhatni csaknem minden betegséget, meghűlésre, felfázásra vezetnek vissza, még a rákot, sőt a luest is. Az ekcémát pedig „szél kifúvás” okozza.

A lelki tényezők közül a bánat, a megcsodálás és ráfelejtkezés állanak első helyen. A ragályozás és öröklés fogalma – mint már korábban is említettük –, felülről szivárgott a nép fogalmi körébe.

A népi diagnostika és a prophylaxis

A népi kórjelzésben a kórelőzmény, annak is egyetlen pontja, a betegség származása a legfontosabb. Ez foglalkoztatja a beteget és a javast is. A diagnózis felállítása azonban nem egyszerű művelet. Természetfeletti eszközökkel, sorsvetéssel, haragosok, megrontók, ellenségek felkutatásával, vészthozó cselekedetek elkövetése után való nyomozással történik. A javasember valószínűleg felismer egy-két tünetet s ebből „blick diagnózist” állít fel. Az analógia és sympathy elvéből következik, hogy a javas-

ember akkor is tökéletes diagnózist tud felállítani, ha a beteget nem is látja, csak annak egy ruhadarabját, vagy akár csak egy hajfűrtjét viszik el hozzá.

Ha a kórjelzés megvan, azaz ismeri a baj származási módját, már könnyű a gyógyítás. Ha a baj oka rontás, megcsinálás volt, a gyógyítás csak „visszacsinálás” lehet. A „tudományos embernek”, a javasnak ilyenkor a „néző” munkáját kell végeznie. A nézői tevékenység a titok megfejtésének módja. Eközben tisztázza a baj lényegét és eredetét s közben végzi mágiikus és mysticus szertartásait. Ilyenek: megidézés, kérésre hívás, sós kenyérrre hívás, viaszöntés, szenes víz, vagy szurkos víz készítése, a beteg valamelyik ruhadarabjának főzése, a betegség nevének kikiáltása, a füstölés és mérés. Pl. a szenes víz és szurkos víz készítését leginkább bőrbetegségek okainak felderítésére és orvoslására végzik. Készítés módja: egy teknőbe egy bögre vizet öntenek, de visszakézből. Azután beledobnak 10 db szenet visszafelé számolva 10, 9, 8, 7 stb. Ha a széndarabok lemerültek, az illető csakugyan meg van rontva. Ha pl. gyermek, azt ebben megmossák, az édesanyjának pedig az alsószyoknyájába kell őt megtörölnie. Vagy pl. a beteg fürdővizébe 3 db izzó széndarabkát dobnak. Ezek közül az egyik férfit, a másik asszonyt, a harmadik leányt jelképez. Amelyik széndarab lesüllyed a víz fenekére, aszerint, hogy melyik merül le, férfi, asszony, vagy leány rontotta meg a beteget. Most már azután további találgatásokkal megállapítják, hogy ki volt a rontó személy és megkérlik őt, hogy nézésével oldja fel a rontást, azaz gyógyítsa meg a beteget.

A „mérés” mint diagnosztikai eszköz igen elterjedt és alapja ősrégi hagyomány. Végzői az úgynevezett „hagymáz-mérők”, vagy „betegség-mérők”. Alapgondolata, hogy a szervezet egyes méreteinek egymáshoz való viszonya más beteg és egészséges állapotban. A mérésből tehát a betegség természetére és eredetére, sőt alakulására is lehet következtetni. A mérés azonban a betegre gyógyítóan is hat. A mérést „mérő emberek”, vagy „mérő asszonyok” végzik és ma is találhatók falvainkban ilyenek.

A népi kórszármazástan szelleméből folyik a megelőző intézkedések és szabályok természete is. A betegségek okára vonatkozó kétségtelen helyes meglátások ellenére mégis a prophylaxis-

ban a célszerű tapasztalati ismeretek helyett babonás, misztikus ténykedések találhatók nagyobb számban. A népi prophylaktikus tevékenységnek négy csoportja van: távoltartó, elkerülő, félrevezető és elrejtő, elzáró eljárások. Egyszerű, bárki által könnyen elvégezhető műveletek ezek. Pl. az ártó hatalom távoltartásának eszközei az emberi szó, ima, kérés, szidás, átok. Szerartások is kialakultak az ártó hatalom távoltartására, ezekben a keresztényi vallás hatása is érezhető. Gondoljunk pl. a segítségül hívható védőszentekre. Pl. Szent György napján, vagy aprószentek napján végzett legkülönbébb népi szerartások.

Az elkerülő eljárások lényege, hogy tartózkodni kell bizonyos dolgok végzésétől, tárgyak érintésétől, mert különben az ártó hatalom kárt tehet. Első helyen a rontások elleni védekezések állanak. Ilyen egyszerű elhárító eljárás pl. betegség, vagy undort keltő látvány láttára háromszor köpnek. Szemmel verés, igézés veszélyének elhárítására, pl. újszülött ágya alá kést ütnek, küszöbre vörös posztót szegeznek, a ház körüli fákra, kerítésre kukoricacsutkát akasztanak, mert ezen a megigéző, megrontó pillantásának a varázsereje megtörik. A rontó rálvasás ellen megvéd a nyakba akasztott néhány babszemet tartalmazó zacskó stb., stb.

A félrevezető eljárásokkal az ártó hatalmat meg lehet téveszteni és szándéka útjából elterelni.

Az elrejtő, elzáró eljárásokkal a megvédendő személyt, tárgyat, vagy helyet a gonosz elől úgy el lehet zárni, vagy útjába olyan akadályt lehet állítani, hogy a megrontandó személyt nem találja meg. Nincs az élet folyamán olyan veszedelem, vagy baj, ami ellen a nép ne találna prophylaktikumot. Vég nélkül lehetne sorolni a példákat, amelyek mind azt bizonyítják, hogy a néplelek mily gazdag az ötletekben, hogy a veszedelmeket távol tartsa. A parázsba dugott haj, vagy a megijedt gyermeknek bajsusz füstjével való megfüstölése, pénteki körömvágás fejfájás ellen, vagy a nagypénteki fürdés megvéd a rühtől, kiütéstől, keltéstől. Ha a terhes asszony valamit lop, annak lenyomata anyajegy képében ott lesz a gyermeke arcán stb., stb., mind ezt bizonyítják.

A népi gyógyító ember

A népi értelemben vett, „tudományos ember” tevékenysége négy irányú; tud rontani, meg tudja állapítani a betegségek eredetét, gyógyít és varázsol. A népi gyógyító tudomány évezredekben és évszázadokon keresztül szájhagyományként szállt nemzedékről nemzedékre. Voltak egycs családok, amelyekben apáról fiúra öröklődött hosszú időn keresztül ez a tudomány. Az olyan tudományos embert, aki már szüleitől örökölte ebbeli készségét, öröklötten „tudományosnak” nevezik. Vannak „születetten” „tudományosok” is, ilyennek tartja a néphit aki karácsonykor, vasárnap, úrnapján születik, valamely család hetedik gyermeke, továbbá burokban, foggal vagy hat ujjal született. Ezek az úgynevezett „táltos jelek”. Vannak „rákészültlen tudományos” emberek is. Ezek, akik másoktól tanulják tudományukat.

A kuruzslók nagy részétől, akiket mesterséges hírverés állít a tömeg érdeklődésének középpontjába, erősen különböznek az igazi népi tudós emberek. Hírnevüket, tekintélyüket és páciéntúrájukat elsősorban rátermettségüknek köszönhetik. Kétségtelen, hogy őket is hírverés kíséri, ez azonban spontán keletkezik és akarva – nem akarva, feljűk fordítja a közfigyelmet, bizalmat ébresztve személyűk iránt. Eljárásaik sikerét is legnagyobb részben a rólűk alkotott hit tartja fenn. Bizonyos azonban, hogy modoruk, emberismeretűk, életbölcsességűk fölűbe helyezi őket átlagos embertársaiknak, de vigyáznak is arra, hogy fellépésűkkel, viselkedésűkkel, szavaikkal ezt a látszatot fenntartsák és megszilárdítsák. Alkalmazkodik hasonló foglalkozásű elődeihez, szokásaihoz, viselkedésmódjához, mert úgy érzi, hogy ezt tőle el is várják. Ha külsején valami rendkűvűli van, ez csak növeli tekintélyét (pl. vak, vagy szemölcsű van stb.), azt a látszatot keltheti, hogy ebben van a „tudománya”. Itt van éppen a határvonal, ahol a jószándékű népi gyógymód kuruzslássá válik, ha alkalmazója kihasználván e lehetőségeket, minden erkölcsű alap nélkül, pusztán haszonlesésből végzi műveleteit. Előnyűkre szolgál az a sokszor fanatikus hit és rendíthetetlen bizalom, amivel körülveszik őket, amely odáig mehet, hogy a betegek a javas által rendelt gyógyeljárás eredménytelenségűéert nem őt, hanem saját

magukat okolják, vagy azért, mert nem voltak eléggé őszinték a javaslatokhoz, vagy nem tartották meg pontosan előírásaikat. Ez nem is csoda, hiszen előírásaik és rendelkezéseik sokszor oly szövevényesek, hogy keresztülvitelük szinte lehetetlen. Márpedig az előírástól a legkisebb eltérés is hatástalanná teszi a szerek, ráolvasások erejét. Fordítva a tétel még jobban áll, mert ha a rendelkezések után a betegség megfordult, vagy meggyógyult, a javas tudománya egyszer s mindenkorra bebizonyítást nyert. A javas nemcsak orvosságot rendel, hanem a betegnek egyet s mást megmagyaráz, tanácsot ad, sokszor fedd, korhol, int, vigasztal és jósol. A javasok előtt nincs gyógyíthatatlan betegség, vagy megoldhatatlan probléma. Ők mindent tudnak, mondják. Ha erkölcsös életű a javas, istenes és vallásos gondolkozású, úgy nagy tisztelet övezi. Ha pedig erkölcstelen, veszekedős, félelem veszi körül. A javas emberek között is találunk specialistákat. Nevük kifejezi, hogy leginkább mivel foglalkoznak. Van pl. kenő, kentefitélő, gyúrogató és dauzsoló asszony, vagy ember. Mestersége a száraz, nedves és zsíros kenés (masseur). A csontrakó – rendszerint férfi – a törések és ficamok specialistája. A veszett doktor a harapott sebeket gyógyíttatja. A kötőember hurkos kötésekkel, csomózással köti le a betegségeket. Külön kategóriába sorolandók a füves asszonyok, akik maguk nem gyógyítanak, csak gyűjtik, konzerválják és árulják a gyógynövényeket. Van azonban közöttük olyan is, aki gyógyító eljárást is végez a füvekkel. Ezek a gőzölők, füstölők, fűrösztyők.

Voltak vándor gyógyítók, akik faluról falura járva, leginkább vásárokon pénzért üzték mesterségüket a piacon. Ezek működése azonban már különbözik a nép gyógyítóember módszerétől, pusztán pénzszerzési vágyból végzik ténykedésüket. Vannak közöttük félbemaradt orvostanhallgatók, elzüllött orvosdoktorok is. Nagyobb részük azonban volt kórházi szolgáló, ápoló, bába, vagy laboráns. Ténykedésük már kimeríti a kuruzslás rosszértelmű fogalmát. Pl. az a vándor röntgenológus, aki nagy ládával a hátán érkezett a városokba, ebben volt a készüléke. Az általa végzett vizsgálat abból áll, hogy égő villanylámpát helyezett a beteg szájába négy tojásért.

Az élő javasaink is nagyjában ugyanazokat az eszközöket

használják, mint több évszázados elődeik s működésük alapját ugyanúgy az eszmei háttér képezi.

Érdekes probléma a javasok díjazása. Az igazi népi tudósember, vagy parasztorvos saját bevallása szerint is „Isten nevében”, „Isten után” gyógyít. Cselekedetének rugója mély emberi érzésből, az elesetteken való segítség gondolatából fakad, de ha tanácsát, vagy ténykedését honorálni akarják, nem zárkozik el előle. Kialakult néphit azonban, hogy a javast alaposan meg kell fizetni, mert megrövidítése, vagy éppen becsapása a tanács, vagy a művelet hiábalóságát eredményezné. Kenő, öntő aszszonyokat kevés pénzzel is lehet honorálni, nagyobb hírű javasoknak már komolyabb összegek kellenek. Ezért van az, hogy az ügyesebb javasok többsége ténykedésével tekintélyes vagyont is szerez.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a kuruzslás problémájának megoldása és felszámolása még ma is nehézségekbe ütközik. Alapja mélyen a népben gyökerezik és az említett lélektani sajátosságból következően még most is egyesek szívesebben fordulnak a kuruzslókhoz és javasokhoz, mint a természettudományos felkészültségű orvosokhoz. Sok hátrány származhat ebből, hogy emiatt a jól felszerelt kórházakba már menthetetlen állapotban kerülnek a betegek. A probléma egyik része tehát feltétlenül az, hogy a nép felvilágosításával, műveltségének emelésével lehetővé tegyük számára, hogy betegségeivel idejében orvoshoz fordulhasson és szükség szerint kórházba kerülhessen.

A probléma másik része talán még ennél is nehezebb feladat. El kell távolítanunk a nép köréből azokat, akik anyagi haszonlesésből, ugyanakkor pedig munkakerülésből a nép lelkét fertőzik misztikus cselekedeteikkel és álgyógyító eljárásaikkal. Az orvostudomány kuruzslói azonban azok is, akik tudományos szempontból felkészületlenek, erkölcsi érzékük, emberi jellemük hiányos. Ezek kártevői és megkárosítói azon embertársaiknak, akik esetleg hangzatos propaganda hatására panaszaikkal hozzájuk fordulnak. A cél az, hogy beteg emberek gyógyításával csak tudományosan felkészült, magas erkölcsi érzékkel rendelkező, hitvátságuk magaslatán álló orvosok foglalkozhassanak.

РЕЗЮМЕ

О знахарстве, — которое по действующему у нас уголовному праву подлежит наказанию — можем говорить только тогда и там, где встречаемся уже с образовавшимся врачебными, точнее говоря — занимающимися лечением сословиями.

Проблему знахарства надо резко отделять от *народного врачевания*, которое отличается от естественнонаучной медицины не только в средствах и методах, но и в основных принципах. Однако применение этого врачевания еще не соответствует знахарству в плохом смысле. Народное врачевание — это одна из частей народной веры и неисчерпаемого мира народных обычаев.

Основа народных лечебных приемов: народное «глобальное мирозерцание», «эгоцентрическая целостность», связанность их с окружающей средой, чернокнижнические воззрения и в сочетании со всем этим — особенность народной психологии, «аналогия» и «симпатия».

В народном представлении о происхождении болезней и их причинах важную роль играет суеверие, так называемая «вера в науку о болезнях».

Один из самых главных и самых опасных действий знахарей и гадалок: порча и ее особенность, например, неожиданная потеря сознания ночью, выливание, связывание, заклинание или заговор и тому подобное. Поздние следы их и теперь еще можно найти, например, в формах ругательств в устах народа, от частого употребления которых их мистика выдохлась.

По признанному в народе представлению о происхождении болезней, согласно «вере в науку о болезнях», важны и «запрещенные действия». В настоящее время они имеют скорее воспитательное значение, влияют на приличное поведение. Существенную роль в этом отношении играют также силы природы и явления (Солнце, Луна, звезды, ветер, холод и т. п.).

Народные приемы обозначения болезней употребляли в мистической обстановке. Например, в случае уже напущенной порчи знахарь проделывая свои операции «обратного действия» под видом «зрителя», «измерителя» и т. д. Способы предупреждения болезней: действия знахарей, заставляющие болезни обегать мимо, введение в заблуждение и скрывание.

Народный целитель может быть человеком ученым, т. е. знающим «по наследству» или «по рождению». Он может иметь влияние, благодаря человеческим качествам, способностям, иногда внешности и результатам лечения; в то же время искусная пропаганда не один раз делает знахарей центром народного внимания, интереса.

Необходимо бороться против знахарей и их деятельности общим просвещением, ознакомлением широких кругов общества

срезультатами лечебных, научно-врачебных достижений и удалением работающих фальшивыми средствами знахарей.

ZUSAMMENFASSUNG

Von Kurfuscherei, die den Strafbestimmungen des jeweils wirksamen Strafrechtes unterliegt, kann nur dort und insofern die Rede sein, wo und wenn man bereits ausgestaltete Aerzte- bzw. sonstige heiltätige Stände antrifft.

Das Problem der Kurfuscherei ist somit scharf zu unterscheiden von dem der Volksmedizin, welche letztere nicht nur in Mitteln und Methoden, vielmehr auch in ihren Principien von der naturwissenschaftlichen Medizin grundverschieden ist, ihre Anwendung immerhin durchhaus nicht der Quacksalberei, im missbilligendem Sinne dieses Wortes, entspricht. Volksmedizin ist ein Teil der unerschöpflichen Welt des Volksglaubens und der Volksbräuche.

Grundlagen des völkischen Heilverfahrens sind: die „globale Weltanschauung“ des Volkes, ihre „egozentrische Integrität“, Verbundenheit mit der Umwelt, mit dem magischen Weltbild und die mit diesem verflochtenen völkisch-psychologischen Eigentümlichkeiten, „Analogie“ und „Sympathie“.

In der Beurteilung der Krankheitserreger spielt für die Volksmedizin der Aberglaube, die sogenannte „glaubensbedingte Aetiologie“ eine vornehme Rolle.

Eines der wichtigsten und gefährlichsten Eingriffe des Kurfuschers, des Kräuterweibes ist die Verhexung und ihre verschiedenen Abarten. Späte Nachklänge solcher Verwünschung und Gesundbeterei finden sich in den Fluchformeln des Volksmundes, deren mystisches Element jedoch durch häufigen Gebrauch fast völlig abgestreift wurde.

In der vom Volksglauben bedingten Aetiologie sind hinsichtlich der Krankheitserreger auch die „verbotenen Handlungen“ von Bedeutung. Diesen ist aber heute nurmehr eine zum Anstand erziehende Wirkung beizumessen. In dieser Beziehung spielen auch Naturkräfte und -erscheinungen (Sonne, Mond, Sterne, Wind, Kälte usw.) eine bedeutende Rolle.

Diagnostische Hinweise der Volksmedizin fanden in mystischen Rahmen statt. Im Falle der Behexung, Verwünschung ist z. B. diese „rückgängig zu machen“ und der Mediziner verfährt als „Beschauer“ usw.

Verbeugungsverfahren sind: das Fernhalten, Vermeiden, Irreführen, Verstecken.

Der Mediziner ist in der Volksheilkunde „erblich“, hierzu „geboren“ bewandert. Sein Ansehen verdankt er menschlichen Tugenden, Fähigkeiten, zuweilen seinem Aeußeren und den erzielten Heilerfolgen, wogegen Kurfischer zumeist marktschreierischer Reklame bedürfen, um leichtgläubige Massen für sich zu gewinnen.

Quacksalber und ihre schädliche Tätigkeit sind mittels allgemeiner Aufklärungsarbeit und der Bekanntmachung in möglichst weiten Kreisen der Heilerfolge der wissenschaftlichen Medizin und mit der Entfernung von Kurpfuschern zu bekämpfen, die als „Heilmittel“ sich des Betrugs bedienen.

SUMMARY

Quackery, which is punishable by law today, may be spoken of only there and then, where and when orders (medical profession or others) practising treatment of the sick have been formed.

The problem of quackery is to be sharply separated from that of popular healing, which differs from scientific medicine not only in its ways and means, but also in its fundamental principles, yet is not identical with quackery. Popular healing is part of the inexhaustible world of popular beliefs and customs.

Popular treatments are based: on „the global view of the people of the world“, on its „egocentric integrity“, magic conceptions, on fixation to the environment and on „analogy“ and „sympathy“, which are associated elements of popular psychology.

Superstition plays an important role in the „aetiology according to creed“, in the popular views concerning the origin and cause of diseases.

The most common and dangerous activities of quacks and „wise women“ are bewitching and its various forms: „bewitching at night“, „spilling“, „binding“, etc. These continue to live in swears (blasphemies), but have lost their mystic significance.

In the popular view concerning the cause of diseases also „forbidden deeds“ are significant. Now they have importance almost exclusively in education to good manners. Natural forces and phenomena (sun, moon, stars, wind cold, etc.) are likewise important in this respect.

Popular diagnosis and treatment liked mystic circumstances. After exposure to the „evil eye“, bewitching, for example, one has to „undo“ them and the medicine man or woman performed in such cases the „looking“, „measuring“ etc. activities.

In prevention of diseases methods for „keeping away“, „avoiding“, misleading, hiding have been practised.

The popular healer may be scientific „by heredity“ innately. He is respected because of his human properties, abilities, sometimes because of his looks and successes in therapy; quacks are often prominent because of artificial propaganda.

In the fight against quacks proper instructive propaganda should be carried out to make known the achievements of curative medicine in wide circles and quacks operating fraudulently should be banned.

GIROLAMO CARDANO ÖNÉLETRAJZÁRÓL

Írta: Dr. BIRTALAN GYŐZŐ (Budapest)

Úgy gondolom, hogy a XVI. században élt Girolamo Cardano csalódottan venné tudomásul, mennyire ismeretlenné vált neve az időközben eltelt évek alatt. Jó életismerettel rendelkezvén, elmélkedett ugyan a hírnév mulandóságáról, de ezek az elmékedések sohasem bénították erőfeszítéseit hírneve megörökítésére. Ezek a megfontolások csupán a mohó aktivitást kiegyensúlyozó csömörből keletkezettek. Bizonyosra vehetjük: Cardano érthetetlennek és igazságtalannak tartaná, hogy rendkívüli termékenységgel létrehozott tudományos életműve, amelynek terjedelme a Spons-féle kiadásban 10 foliokötet és amely számtannal, mértannal, orvostudománnyal, zenével, etikával, logikával, dialektikával, politikával, asztrológiával és még sok mindennel foglalkozik – tehát hogy ez a sok tanítás –, a matematikai eredményeken, valamint az autóiparban ismert Cardan-tengelyen kívül eltűnt művelődésünk anyagából.

Ezt a szakadást pedig nem lehet egyszerűen a 400 év távlatával magyarázni. Sokkal hosszabb idő választotta őt el például Arisztoteléstől vagy Galenustól, akikről nap mint nap vitatkozott. Az addig eltelt hosszú idő alatt azonban az európai ember lényegében egyféle ismeretanyaggal rendelkezett a külső világról és eleve spekulációin keresztül közeledett hozzá. Ez a részben pontatlanul érzékelt és megfigyelt, másrészt okozati viszonyaiban fel nem tárt ismeretanyag adott alapot a nagy ógörög filozófiai szintéziseknek, amelyek közül Arisztotelészé bizonyult a legátfogóbbnak és legtartósabbnak. Az ismeretanyag nagyon sokáig

nem változott eléggé ahhoz, hogy e roppant szellemi építmény meglétét veszélyeztethette volna. A részletekben állandóan mutatkozó ellentmondások csupán újabb és újabb elemzésekre, bon-tásokra és kiegészítésekre serkentettek, fenntartva ugyanakkor a konstrukció életképességét. Racionális kiegyensúlyozottsága alkalmassá tették, hogy hivatalos tekintélyt képviseljen és ezért beleépítették a középkori egyház tanításait is. Főlényben maradt a meg-megújuló misztikus pantheista mozgalommal szemben is. Erről az oldalról nem lehetett megdönteni. Legfőbb jelentősége az volt, hogy a lehetőségekhez képest évszázadokon át kielégítette az embernek a világ teljes megértésére irányuló igényét.

Az ismeretanyag gyarapodása azonban a technikai és földrajzi felfedezésekkel mégiscsak elérte azt a fokot, hogy a régi tanítás hitele és tekintélye egészében megingott. Kétkedni, újabb spekulatív kombinációkat keresni Arisztotelész ellenében, de ugyanakkor az ő módszerével, általánossá vált a XVI. században. A megoldást azonban csak a XVII. században találták meg. A tudományos kutatás új módszercível: méréssel, általában matematikai formulákkal, a kísérletezés ismételhetőségével igyekeztek megragadni a jelenségeket. Ehhez a munkához az eddiginél nagyobb türelem, mértéktartás és elfogultság kellett. Új típusú tudós jelenik meg, akit később majd William Harvey fog legtökéletesebben megtestesíteni. Ez a mozgalom első nagyszerű eredményeit – a szükségletnek megfelelően – a mechanika területén érte el. A mechanikus materialista gondolkodás elterjedt, Descartes, ezen az alapon elsőként, új szintézist állít a régi ellenében. Arisztotelész szelleme még benne van, de ez a szellem egyre halványul, egyre formálisabb.

Cardano jóval e fordulat előtt élt. 1501-ben született Páviában. Az apja ügyvéd volt és a fiát is annak szánta, sőt kissé kényszerítette, de talán éppen ezért Girolamo nem ment jogi pályára. Utóbb aztán megindokolta, hogy ő nem az emberi törvényeket, hanem az élet törvényeit akarta megismerni.

A Milánóhoz tartozó páviai és a Velencéhez tartozó páduai egyetemeken tanult. Diákévei vidáman teltek, túlságosan is és feltehetően venereás betegség képezte alapját a keserű moralizálásának, amellyel később e bűnös és henyé életre visszagondolt.

Két kudarc előzte meg doktorráavatását, amelyre 25 éves korában került sor. Ezután öt és fél évig élt egy Sacco nevű kisvárosban, Velence közelében. Praktizált, sokat járt társaságba. „E napok” írja „valami nagy jókedvben olvadnak számomra össze és egy barátságos álom gyakran vezet e régi szép időkbe vissza.” 31 éves korában megnősül, vagyontalan lányt vesz el. Gyermekük születnek, kettő halott, majd három élő. Költözők-deések következnek: Milánó, Gallarate, Pavia, újra Milánó. Egzisztenciális harcok, tudományos vetélkedések. 43 éves korában végre a paviai egyetemen adhat elő orvostudományt. Ettől kezdve pályáján jól halad. Legnagyobb elismerésben 51 éves korában részesül, amikor az edinburghi érsekhez hívják konziliumba. Átutazik Nyugat-Európán, számos városban megfordul. Párisban baráti kapcsolatba kerül több híres kollegájával, köztük Silviussal és Jean Fernellel. Az idő múlásával azonban magánélete egyre romlik. Derék felesége meghal, kisebbik fia züllött emberré válik, lánya meddő, aztán 1559-ben valami szokatlanul iszonyú fordulat; idősebbik fia féltékenységből megmérgezteti fiatal feleségét. Kitudódik és kivégzik. Ezt a gyermekét szerette legjobban.

Ezután újabb intrikák, nyolc esztendőre Bolognában kénytelen letelepedni. Tekintélyét kiverekszi az egyetemi életben itt is. 1570-ben titokzatos dolog történik vele. 6 hónapra börtönbe zárják, egyházi bíróság elé kerül. Mélységesen megijeszti és megzavarja ez az ügy. Erdemi részéről hallgat. De nagy baj nem történik és a megoldás jellegzetes: Rómába viszik pápai orvosnak, gyakorlatilag udvari őrizetbe. Öregedő humanisták számára akkoriban ez volt a kedvezőbb lehetőség. Itt múltak el az utolsó évei. Két évvel a halála előtt, 74 éves korában klasszikus mintára, elsősorban a csodált Marcus Aurelius példáját követve, megírta önéletrajzát.

Megszoktuk, hogy az ilyen jellegű írások az események sorrendjében tárják fel, ami egy élet megértéséhez szükséges. Cardano életrajzában az események összefüggő tárgyalása csupán egy fejezetre terjed. A többi 53 fejezet kiemelt kérdésekkel foglalkozik. Ábrázolási igénye szokatlan, szinte saját természetrajzát kívánta előadni. Megtudhatjuk, milyen ruházatban szeretett

járni, mit szokott enni, álmait, barátainak névsorát (ellenségeinek nevét nem, nehogy ezáltal nevezetessé váljanak). Megtudhatjuk tehát, amit igazán tudományos módon saját életéből a maga és olvasói számára absztrahált.

Egy helyen megérezve ennek a pedantériának fonákját, a teológusokon és egyúttal önmagán is évődve így ír: „Ezen dolognak” (a helyes életmódról van szó) „legfelsőbb genusa ezek: levegő, alvás, testgyakorlás, étel, ital, gyógyszer, hashajtó, a specics 15: levegő, alvás, gyakorlat, kenyér, hús, tej, tojás, hal, olaj, só, víz, füge, ruca, szőlő, hagyma. Elkészítési eszközeink: tűz, hamu, mosás, víz, fazék...”, de ezt a 15-öt és az utána következőket nem sorolom fel.

Íme a dolgok hierarchikus rendje a kicsinyben.

Milyen volt hát ez a rendkívüli aktivitású ember, aki könnyű szívvel elhagyta 18 éves korában a szülői házat, hogy a természettudomány diszciplináit elsajátítsa? Termetre alacsony, vékonycsontú, homloka széles és magas, halántékánál hosszú csupasz öböl nyílik. Haját rövidre vágatja, nyírt rövid szakállt visel. Szava éles, kellemetlen hangzású, kis szeme lustán lebecsült szemhéz mögül figyel. Ruházata igénytelen, csak egészségügyi szempontokra van tekintettel. Reggeli étkei: kenyér, szőlő, máskor rántottleves, tojás, esetleg egy kis bor. Főétkezése a vacsora. Ingyenc volt húsételekben, legjobban a halat szerette fogyasztani és számos elkészítési módját ismerteti.

Többnyire sétálgatva gondolkodik és ennek megfelelően járása hol gyors, hol meg tétován meglással. Telhetetlen vitalitása készíti cselekvésre. Amíg szelleme nem használja fel, nem képviseli ezt az energiát – fiatalkorában – addig a testgyakorlásnak majdnem valamennyi fajtáját: a vívást, lándzsadobást, lovaglást, úszást, célbalövést műveli. Előfordul, hogy reggeltől estig teljes fegyverzetben gyakorol, majd egész éjszaka a szabadban van és muzsikál. Pedig a fegyverekkel nem volt jó viszonyban. Túlságos képzelőerő és körültekintés lakozott benne. Röviden, nem volt bátor ember. Jellemző még a benne uralkodó feszültségekre, hogy valamiféle testi fájdalomérzés nélkül rosszul érezte magát. Hogy ilyent kiváltson, harapdálta az ajkát, vagy az ujját, csip-

kedte a karizmaikat. Testi tulajdonságai így nyomban a lelkiekre irányítanak.

Nagyravágása nem maradt tárgytalan. Az egyéni rendkívüli értékét magasra emelt eszményként mutatják előtte. Államférfiak, művészek, tudósok emelkednek körülötte. Céljuk cselkedni valami rendkívülit és eredetit. Feltűnni a jelenben és hatni a halál után is. Az észak-olaszországi városok ez időben szilárd és tartós teret adtak e küzdelemhez. Sok elemi csapás, sem a pestis, sem a háborúk nem pusztíthattak olyan mélyrehatóan, hogy a polgár munkáján növekedett művészetek, tudományok és általában az emberi magatartás kultúrájának magas értékelését valami is tartósan megingathatta volna. Cardanót képességei az értelem harcai felé irányították.

El lehet gondolkozni azon, hogyan volt lehetséges, hogy azokon a régi egyetemeken 20–22 éves fiatalemberek fontosnak tartott teológiai, filozófiai, vagy ezeknek szférájába vont természettudományi kérdésekről disputákat folytathattak, azzal az igénnyel, hogy ezáltal valami új, helyes megállapításhoz jussanak el. Pedig ez igen gyakori dolog volt. Úgy kellett lennie, hogy az álláspontok igen sok szubjektív elemet tartalmaztak. Az emberek rengeteget vitatkoztak ugyan, de ezzel sem egymást, sem a vizsgálatuk tárgyát nem ismerték meg eléggé.

Felvetődött például az a kérdés: vajon a hullában levő csont szubsztanciája azonos-e azzal, ami az élőben van. Cardanóval vitatkozik erről J. C. Scaliger a „de Subtilitate” kritikájában. Az utóbbi véleménye ez: „A hulla csontjából hiányzik tehát az a forma, amelyik élő volt. Hiányzik a halál bekövetkeztében. Nem az a rendeltetése ugyanis, ami azelőtt volt. Tehát nem ugyanaz.” Hasonló jellegű vitát találunk ebben a műben arról, vajon van-e a fémeknek gyökerük, másutt arról, vajon azért legokosabb az ember az élőlények között, mert „agyveleje a legnedvesebb és leghidegebb?” „Boldogok-e az állatok?” Ilyen kérdéseknek sem a felvetése, sem megválaszolása nem vezethetett előre.

És mennyi kiegyensúlyozatlanság a szereplőkben, mennyi bizonytalanság a szereplők megítélésében, mennyi lehetőség a lapsos vulgarizálásra és szélhámoskodásra. Nem csoda, hogy ezek

a tudós figurák többnyire nevetségesen és ellenszenvesen jelennek meg a korabeli színpadokon.

Mint minden korban, a korra jellegzetes adottságokon múlik az érvényesülés. A XVI. század Itáliájának tudósa sem lehetett meg bizonyos speciális erények nélkül. Cardano ezekkel az erényekkel rendelkezett, persze a hozzátartozó hibákkal együtt.

Mindenekelőtt soha nem tévesztette szem elől, hogy hírneve megörökítésén kell fáradoznia. Ezért a lehető legszélesebb területen igyekezett feltűnni eredeti, vagy legalábbis ennek látszatával bíró tudományos eredményeivel. A róla elnevezett matematikai képlet például csak részben az ő műve. Ez a türelmetlenség nemcsak etikai szempontból ítélni lehet el, hanem eleve kétségesé tette a vizsgálódások sikerét. A roppant termékenység és sokoldalúság csak felületességgel volt lehetséges. Benne élve persze az arisztotelészi egyetemesség bűvöletében, a logikus okfejtésen volt a hangsúly, nem a tapasztalat helyességén. Cardano és a hozzá hasonló tudósok nem ismertek módszertani problémákat a kutatásban.

Ezekből következik e tudóstípus második erénye, illetve korlátja: a felfokozott intellektualitás. A dolgok rendszerezésére való képesség végtelenül kifinomult, nemkülönben a kombinációra való hajlam. Ez egyébként általános volt. A jelenségek mélyebb értelemmel teltek meg. Szimbólumok, példabeszédek, allegorikus ábrázolás mindenütt: a festményeken, a szonettekben, a katedrálisok díszítményein. A természet anyagával ugyanakkor nem elég szoros és megbízható a kapcsolat. Cardanóra térve, jellemzőnek tartható, hogy az orvostudomány akkor két legkorszerűbb ágát, az anatómiát és a sebészetet nem gyakorolta. Francois Bacon későbbi kritikája kívánczik ide: „A tudomány minden nyomorúságának egyetlen alapvető oka van: oktanul csodáljuk és magasztaljuk az emberi elme erejét, de nem igyekszünk hatékony segédeszközökkel a segítségére sietni.”

A túlzottan előtérben levő én, a túlhajtott értelmi munka, a külvilággal való rendszertelen kapcsolat eredményezik a tárgyalt tudóstípus harmadik jellegzetes tulajdonságát, a clairvoyancának, vagy telepathikusnak nevezhető képességet. Cardanóval kapcsolatban ezt bővebben fogjuk tárgyalni. Pszichológiai alapja

feltehetően a valósággal való kiegyensúlyozott viszony hiányára következő kompenzációk: fokozott appercepció, túlműködő képzelet – amelyet Jakob Burckhardt az olasz renaissance-ember egyik ismérvének tartott –, végül indokolatlan vonatkoztatások.

Cardano önéletrajzának hét fejezete foglalkozik különleges képességeivel, amelyek révén néhányszor a jövőbeni eseményeket is megsejthette. Már gyermekkorában jelentkeztek ezek a különlegességek. Reggeli ébredés után ágybanmaradva a mennyezetre bámult és karikákat, vonalakat látott maga előtt. Ezek azután színes, érdekes képekké alakultak, várak, lovak, hangszerek és más effélékre emlékeztetvén. Észrevette és rendkívülinek tartja, hogy ha valahol jelen van, nem folyik vér, a vadászon vadat nem ejtenek, a verékedés abbamarad.

Azután az álmok. A rengetegből az egyik középkori jellegű idézem: Lelke csupaszon, test nélkül a hold egében tartózkodik. Az apja szól hozzá: „Őriződ vagyok, ezt rendelte a teremtő, körülötted minden lélekkel telt, de Te nem látod sem őket, sem engem, beszélned sem szabad velük. Ebben az égben 7000 évig kell tartózkodnod éppúgy, ahogy az összes többiben, míg azután a nyolcadik égből az úr birodalmába juthatsz.” Megfejtés: az apja védőszelleme, a hold ege a grammatikát jelenti, a többi ég az egyéb tudományokat: merkur a geometriát, venus a zenét, mars az orvostudományt stb. A nyolcadik a természetes tudást, ami után a pihenés következik.

Minden, ami eltér a megszokottól, következtetésre adhat alkalmat. A meteor hullása, a szarka izgatott fecsegése egyaránt. Bár Cardano ismeri a természetfeletti képességek durva, primitív változatait és ezeket ingerülten elítéli, a magáéra büszke és korántsem titkolja el. Az előrelátásról szólva ezt mondja: „Mi volt alapja annak, hogy ezen a téren több dicsőséget arattam, mint eredetileg kívántam, hogy isteni adomány, vagy harpokratikus természetem, vagy ösztöneim és ítélőképességem bizonyos tökéletessége játszott-e közre, bizonyossággal nem mondható meg.”

Hogy milyen rejtélyesen összetettnek érezte valóban felfogóképességét, arról más helyen nyerünk bizonyítékot, amikor különleges élményeit ismerteti: zúgást szokott hallani, amely fon-

tos dolgok érkezését előzi meg, sőt abból az irányból hallatszik, amerről a dolgot képviselő személy majd megjelenik. Létezik egy bizonyos fény, amely némely esetben megvilágítja számára a dolog lényegét. Gyakoriak a belső sugallatok, amelyek egy jóakarátú védőszellem művei. Ez a szellem számára már csak az antik példák (Sokrates, Plotinos, Josephus Flavius) alapján is evidens. Hogy némely esetben kudarcot vall, vagy közlései rosszul érthetőek, annak az anyag lomhasága az oka, amely a közlés eszköze. Egyik éjszaka például nagy zajra ébredvén, meglát egy fiatal parasztot, aki rámered és azt mondja: „Te sin casa!” E látomás és a szavak értelme később sem derül ki. Ez is egy ilyen tökéletlen megnyilvánulása volt a védőszellemnek. Az elmondottakon kívül még sok, különösen éjszakánként jelentkező hallucinációban volt része. Nagy részüknek utóbb magyarázatot tudott adni.

Úgy tartjuk, hogy a schizophrenok a gondolkodás archaikusabb állapotába kerülnek. Ennek azonban fokozatai vannak. Ha a világ jelenségeit okságában csak olyan mértékben foghatjuk fel, mint az 1500-as években, úgy a megnyugtatóan tudott „természetes” dolgok és a természetfeletti tartott dolgok aránya teljesen más lesz, mint napjainkban. A horoszkóp alapján felállított asztrológiai prognózis akkoriban például természeti törvénynek számított. Az ettől való esetleges eltérést tartották felsőbbrendű hatalmak művének, tehát természetfeletti dolognak. A természetfeletti dolgokkal szemben elfoglalt akkori állásfoglalást egy neves kultúrtörténész így jellemzi: „Ingadozás a racionális természetes magyarázás, a spontán ájtatos igenlés és az ördögi hamisság és cselfogással szembeni gyanakvás között.” Ez a kor rengeteg adatot szolgáltatott a következtetés igazolására. A mai kritériumok szerint Cardano psychopátának minősülne. De vajon kortársaihoz hasonlítva is az lett volna? Nehéz ezt megnyugtatóan eldönteni.

Tekintsük át, milyen ellenállásokba ütközött élete során. Nem részletezhetjük, miként dült városa körül a franciák és Habsburgok; szűnni nem akaró viszálya Itáliáért. Nyolcéves korában az ablakukból nézte, mint vonulnak be Milánóba a francia csapatok. A háborúkat azonban csak közvetve érezte. Állást ezekben

a kérdésekben lehetőleg nem foglalt. Élete második szakaszában békesség lett, ekkor azonban egyre komorabban kezdett nehezedni az emberekre valami új félelmes hatalmasság, az ellentámadásba átment római egyház. Cardano a dogmák tekintetében mindig óvatos, valószínűleg közömbös volt. Az egyház azonban egyre átfogóbban igyekezett rendet teremteni az ideológia frontján. Leszögezte álláspontját a természettudományos kérdésekben is. És nem lehetett másként, az addig bátran keresgélő és kombináló elmék sorra beleütköztek. Cardano is, aki lehetséges, hogy újplatonikus jellegű eltévelyedéseiért került az inkvizíció elé. Természettudományi irányba látszott terjeszkedni, ahová később Giordano Bruno életre-halálra eljutott.

Belső akadályoztatásai közül említhetjük betegségeit. Légúti és emésztőcsatorna-hurut, szívdobogásos rohamok, aranyérpanaszok, ízületi fájdalmak, időszakos bőrviszketegség miatt életét állandóan kísérő élmények szerepelnek. Emellett állítólag pestisben is megbetegedett, több ízben lázas betegségeken szenvedett. Aktivitását azonban a betegségek nem korlátozták, sőt dacos elszántságát inkább serkentették.

Amíg nem vették fel a milánói orvoskollégiumba, egzisztenciája nem volt megalapozott. Tudományos munkássága eddig egyetlen. Főleg matematikával foglalkozott, átmenetileg egyetemi előadásokat is tartott e tárgykörből. Ezen idő alatt talált módot orvosi és egyéb tudományos témák kidolgozására, több könyve is megjelent, de ez csupán rendkívüli energiájának köszönhető. Ezekben az években ugyanis rengeteget kockázott, sakkozott, kártyázott (természetesen tudományos értekezést is írt e játékokról). Megszédülve a nyelés lehetőségének varázsától, nagy odaadással játszott. Indulatai félelmesen uralkodtak rajta. Egy alkalommal rengeteget veszített. Egyszer csak észrevette, hogy ellenfele hamisan játszik. Rávetette magát és késsel az arcába szúrt, majd kárpótlásul felkapott egy marék pénzt és elmenekült. Cellini sem tehette volna különbül. Ehhez a várakozásaihoz nem illő életmódhoz idővel azért is bírta alkalmazkodni, mivel az asztrológiai prognózis szerint 43 éves korában halál várt rá. Az évek múlásával pedig törekvései kezdetéhez sem ért.

De 42 éves korában mégis állandó katedrához jutott, ahogy írja: „életem tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor a végét gondoltam jönni . . .” Képességei kibontakoztak, életformája véglegessé válik. Érzelmek soha nem gyengítették őt. Idővel indulatait is értelme fékezte meg. Száraz, céltudatos, rosszsziszemű emberként jelenik meg és e tulajdonságai miatt sehol sem tesz könnyűvé neki az érvényesülést. Majdnem mindig harcban áll, de ellenállásra mindig szüksége is volt. Folytonos ébersége öregkorára, üldöztetési mániáig fokozódik. Harcmódorát jellemzi ez a tanács: „Ellenségeidet csak akkor tekintsd ellenségnek, ha bosszút állhatsz, ha ezt nem teheted, ne végy tudomást sértéséről, üdvözdölj őt barátságosan.” Eszünkbe jut Machiavelli!

Féltelmes ellenfél volt a tudományos disputákban. Büszkén állapítja meg, hogy ebben egyszer sem győzték le. Előadókészsége korántsem volt ilyen kiváló. Egy alkalommal Páviában volt filozófia tanárával, Branda Porroval keveredett nyilvános vitába. Ellenfelei előszeretettel csalogatták a filozófia területére, miután a medicinában nem mertek vele kezdeni. Branda a vita során Arisztotelésztől idézett. Ekkor Cardano hirtelen közbeszólt, hogy az idézetből egy szócska kimaradt és a teljes szöveg ezért éppen az ellenfele ellen bizonyít. Branda felkiáltott: „Ez lehetetlen!” Cardano, aki mint majdnem mindig, most is náthás volt, kifújta az orrát és teljes nyugalommal megismételte az előbbi észrevételét. Ellenfele dühöngve elküldetett a könyvért. Cardano átvette a könyvet és olvasta. Branda azonban kikapta kezéből a könyvet és fennhangon maga kezdte el olvasni. Mikor a kérdéses szóhoz ért, megállt, csend lett, a hallgatóság mély meglepetéssel és csodálattal tekintett Cardanóra. Néhány nappal később Branda a milánói akadémia szenátusánál járt. Megkérdezték tőle, igaz-e ez az eset. Ő azt válaszolta: „Nagyon is; azt hiszem, be lehettem rúgva akkor.” A szenátus urai gúnyosan mosolyogtak rá.

A Cardano könyveiben lefektetett tudományos oeuvre sokkal gazdagabb, semhogy azt itt érdemben megismerhetnénk. Csupán a legfontosabb kedvenc témáit soroljuk fel: rendszerezések és újítások a logika területén – matematikai diszciplínák rendezése, magasabb fokú egyenletek, valószínűségszámítás – mértan-

ban a véges és végtelen viszonya – hangzattan-mechanikai konstrukciók (a róla elnevezett tengelyt eredetileg hajófedélzeten állították fel, hogy a rászertelt iránytű vízszintesen maradjon) – természetfilozófiai elméletek az elemekről, kvalitásokról, halhatatlanságról, meteorológiáról, ősnemzésről – morálfilozófiai megfontolások az élettevékenységben tapasztalható egyensúlyról – végül a medicina témái: támadás Galenusnak a szellemi erők lokalizációjáról és a katarrhus keletkezéséről szóló felfogása ellen, a contraria contrariis elv abszolút helyességének vitatása, gondolatok a kritikák napok jelentőségéről, rengeteg therápiás probléma, négy könyv a vizeletekről.

Két alkalommal több művét elégette. Keserű órájában egyszer valamennyit meggyűlölte. Haragja talán – miként Faust doktoré – nem annyira önmagát, inkább kora tudományát illeti.

Tudományos munkálkodásából származó jövedelme bizonytalan volt és ingadozott. Egzisztenciájának alapja mindig az orvosi gyakorlat maradt. Praxisa jellemzésére két esetet említem fel. Példázzák, mennyire veszélyes és nehéz vállalkozás volt abban az időben a rengeteg ismeretlen tényezővel szembenézve felelősséget vállalni egy beteg sorsáért.

Első esetben egy szenátor 10 hónapos csecsemőjéről van szó, aki napok óta lázas. Majd a láz egyszerre elmúlik és igen heves görcsök lépnek fel. Miután az életveszélyt nyilvánvalónak tartották, a kezelőorvos javaslatára két másik orvost hívtak konzíliumba. Ezek közül az egyik Cardano volt. A beteg szemügyrevétele után a kezelőorvos, Della Croce nevű, röviden és tartózkodóan ismertette a körlefolyást, miután „tudta, hogy Sfondrati (az apa) okos, figyelő, tanult ember”. Másodiknak Cardano nyilatkozott, miután a másik konziliárius óvatosan az utolsó helyen kívánt véleményt mondani. Cardano így szólt: „Látjátok, hogy a gyermek opisthotonusban szenved.” Cavenega, a másik konziliárius kérdően és csodálkozva nézett rá, mert nem ismerte ezt a kifejezést. A kezelőorvos ismerte és megmagyarázta.

Ekkor Cardano felemelte a csecsemőt, akinek a feje hátra-süngött. A többiek azt gondolták, hogy ez a gyengeségtől van így, de Cardano rögtön demonstrálta, hogy a fej erővel is alig mozdítható előre. Mindnyájan elismeréssel adóztak rendkívüli

diagnosztikai képességének, az apa pedig megkérdezte, hogy mi most a teendő. A többiek hallgattak. Cardano idézte Hippokratéstól a megfelelő helyet láz és görcsös állapotok kezelésére. Két kollégája erre átengedte neki a beteg kezelését. Úgy gondolták, ha a kúra sikerül, továbbra is élvezhetik a szenátor jóindulatát. Ha nem sikerül, azzal védekezhetnek, hogy nem akartak inkollegialitás látszatába keveredni.

A gyereket len- és olívaolajba itatott vászonba tekerték, nyakát kiegyenesítették, koplaltatták, csupán kevés tejét kapott, bölcsőjét meleg helyre vitték, egyenletesen ringatták. Cardano eközben szerényen viselkedett, kérte továbbra is kollégái támogatását. A kezelés várható kimeneteléről kétértelműen vélekedett. De szerencséje volt. A beteg meggyógyult. Ennek az esetnek köszönhetette, hogy később felvették az orvosok kollégiumába.

Másik alkalommal egy gróf hétéves fiához hívták. Cardano az ezt megelőző éjszaka azt álmodta, hogy egy hatalmas kígyó fojtogatja. Úgy tűnt, hogy a fiúnak nincs súlyos betegsége. A pulzus vizsgálatakor azonban kiderült, hogy minden negyedik ütés kimaradt. Az anya érdeklődésére azt válaszolta, hogy aggodalomra nem lát okot, bár a pulzus rendellenességét nem tartja jó jelnek. Mint írja, Galenus idevonatkozó tanítását akkor még nem ismerte.

Mindenesetre várt, de a harmadik napon, amikor a helyzet továbbra sem változott, rá kellett szánja magát valamire. Írt egy erősebb hatású gyógyszert és a recepttel a patikába indította a küldöncöt. Kis idő múlva eszébe jutott az álma és rémülten gondolt arra, vajon nem a közeli halál jele-e a pulzusanomália. Ez esetben ugyanis a halált majd az imént rendelt erőshatású gyógyszerekkel hozzák kapcsolatba. Azonnal visszahívatta a küldöncöt és egy másik receptet írt, amely ártalmatlan szerek: gyöngy, drágakő és unikornis-csont porából állt. Ezt etette meg a gyerekekkel, akinek az állapota valóban romlott. Konziliáriusok jelentek meg. Bár nem voltak jó viszonyban vele, kezelését jóváhagyták. Cardanot ez mentette meg, mert a beteg másnap meghalt. A szülők heves szemrehányásokat tettek neki, mert bizonytalankodott a prognózisban. Ha az előbb írt gyógyszert adata

be, bizonyosan tönkreteszik, így csupán ellenségeinek száma gyarapodott.

Legnehezebb próbatételét életében 59 éves korában kellett elszenvednie idősebbik fia elvesztésével.

A rossz előjelek itt sem hiányoztak. Már a gyermek keresztelőjén élénk nyugtalanságot keltett és titokzatos fenyegetésként hatott egy nagy darázs, amely sokáig körülötte röpködött, alig lehetett elzavarni. A tragédia évében történt, hogy a fiút az egyik külvárosban egy sertés vette üldözőbe. Ez is elgondolkoztató volt. Azon a napon, amikor a gyilkosság gyanúja miatt le tartóztatták, az apa jobb gyűrűsujján vörös, pallos alakú jel tűnt fel, amely napról napra növekedett és a kivégzést követő napon eltűnt. 20 nappal a fiú elfogatása után az apa napközben a könyvtárban dolgozik. Egyszerre hangokat hall. Valaki mintha halkan gyónna, majd más hangok misereaturt mondanak. Ezután mély csend. Cardano úgy érezte, mintha a szívét tépték volna ki. Kirohant az utcára. Hamarosan megtudta: a fia néhány órával ezelőtt bevallotta, hogy bűnös a felesége megmérgezésében. 53 napig tartott a per. Az asszony hozzátartozói váltságdíjként megfizethetetlen összeget kértek. Cardano mozgósította barátait, maga is hosszú védőbeszédet mondott a bíróság előtt, hiába, fia a vérpadon fejezte be.

Rettentő hetek következtek ezután. Nemcsak a legkedvesebbet veszítette el, de társadalmi helyzete is válságos lett. Egyetemi állása megingott, élete a városban nem volt biztonságban, ugyanakkor veszélyes lett volna eltávoznia is. Az utcán megvetéssel néztek rá, barátai elől elrejtőzött, nehogy kompromittálja őket. Gyűlölet vette körül; így érezte. Jellemző módon erkölcsileg nem ítélte el a fiát. Ez a házasság mindig ellenszenves volt előtte, az áldozatot nem sajnálta, a házasságtörő asszony szerint sem érdemel kíméletet. A halálos ítéletben csak ellenségei aknamunkáját látta.

Az eset után nem bírt aludni. Böjtölt, korbácsolta a testét, kifáradásig lovagolt, sakkozott, próbált felejteni, hiába. Úgy érezte, belepusztul, beleőrül, vagy legalábbis meg kell szakítania előadásait. A két utóbbi lehetőség is kétségbeejtette, hiszen akkor ellenségei megalázva látnák őt. Ekkor egyik éjszaka hangot vélt

hallani. Azt tanácsolta neki, hogy vegye a szájába a nyakláncán függő smaragdkövet és erre az időre elfelejtkeznek majd a gyászról. Lassanként megnyugodott. Csendesülő fájdalomából klasszikus metrumú elégia formálódott. Fiának e műalkotás halhatatlanságát szánta.

Mi marad még hátra? Gyorsuló évek, amelyek nem nyújtanak pihenést, hiszen ellenségei nem nyugszanak; intrikájuk eredményeként Bolognába kell költöznie, majd a per a klérussal, végül Róma. Teste gyengül, nincs, aki gondját viselné, szorongás tölti el: „Tolvaj vénasszonyokat, részeg kocsisokat, csupa hazug, gyáva, hűtlen, gógös embert” lát maga körül. Minden igyekezetével vigyáz hanyatló egészségére: „Ha hideg a lábam, megmosom, úgy kevésbé érzem hidegnek. Csak akkor veszek táplálékot magamhoz, ha testem minden része meleg és száraz. Reggeli után nem mozgok, még kevésbé a főétkezés után. Lelkileg nyugodtabb és biztosabb lettem, felismerés miatt, nem pedig önteltségből. És miután a halál joggal tűnik félelmetesnek, gyűlölöm őt.” Tizenöt foga van, az sem mind ép már. Az alkonyat napjai komorak.

Mégis ki kell egészítenünk ezeket a napokat két lelkiállapottal, amelyek mint az ünnepek ritkán jelennek meg, de annál erősebb a fényük. Az egyik a harmóniát teremtő értelem büszke magánya. Ez így szól: „Hiszen ha hihetünk Arisztotelésznek, sokkal boldogabb vagyok a többieknél, miután biztos és ritka tudásom van sok fontos és nagy dologról. És ennél is többet mondok: ez a tudás jogot ad nekem minden földi hitványság megvetésére, miként a sztoikusok is teszik. És olyan bőséges gyümölcsét élvezem a tudásnak, hogy ma mint megtört öregember nem irigykedem többé boldog fiatalságomra . . .”

A másik állapot; távolbatekintés az elmúló élet felé, amely mindenek ellenére nagy és gyönyörű élmény volt: „Ha egyáltalán létezhet jó az életben, amellyel ezt a komédiaszínpadot feldíszíthetjük, úgy e tekintetben valóban nem érezhetem vesztesnek magamat: birtokomban volt a pihenés, a nyugalom, a csendes kényelem, az elővigyázatosság, a rend, a változatosság, a vidámság, a társalgás, a kellemes társaság, az alvás, evés és ivás, a lovaglás, evezés, a séta, az újdonságok tapasztalata, a meg-

fontoltság, a nyugodt szemlélődés, a jó nevelés, az áhítat, a házasság, vidám vendégeskedések, egy jó és rendezett emlékezőtehetség, tisztaság, a víz, a tűz, a muzsika, a sok szép látvány, kellemes beszélgetések, mesék és történetek, a szabadság, az önuralom, kismadarak, kiskutyák, macskák, vigasztaló gondolatok a halálról, az idő örök változásáról, amely boldogot és nyomorultat egyaránt illet, a szerencse és szerencsétlenség, a váratlan szerencsébe vetett bizodalom, az elsajátított mesterség gyakorlása, a változatosság lakásban és foglalkozásban, a nagy egész világ volt az enyém. Beszélhetünk egyáltalán valami rosszról, amikor ennyi áldásos és okos dolog létezik, melyektől életünk reményteljessé válik?”

Az öregembernek, aki ezeket írta, már csak hónapjai voltak hátra. Aztán eltűnt előlünk, mint a többi mind, ami hozzátartozott: barátai, ellenségei, tudománya, céljai, érzései. Az egész világ eltűnt, ahol energiái teret és formát kaphattak. Maradt az írás. Ebből próbáltuk megismerni és megérteni nyugtalan útját a nagy, alkotásra szomjas renaissance Itáliában.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Des Girolamo Cardano von Mailand (Buergers von Bologna) eigene Lebensbeschreibung. – Uebertragen und eingeleitet von Hermann Hefele. Jena, 1914.

Julii Caesaris Scaligeri exotericarum exercitationum lib(er) XV. De subtilitate ad Hieronymum Cardanum in fine duo sunt indicæ. Frankfurti, (1576).

Francis Bacon: Novum Organum I. (M. N. 1954).

Jakob Burckhardt: Kultur in Kunst der Renaissance in Italien (Berlin).

K. Grün: Kulturgeschichte d. XVI. Jahrhundert.

J. Huizinga: Herbst des Mittelalters (Stuttgart, 1952).

Kulcsár: Középkori egyetemes történet (jegyzet, 1955).

Sallai Géza: Eretnekmozgalmak és az olasz polgárság vallásos krízise.

Fr. Spunda: Paracelsus (1925).

Fr. Strunz: Albertus Magnus (Wien, 1926).

РЕЗЮМЕ

Вследствие резкого расхождения между средневековой и современной науками, большая часть научного творчества *Г. Кардано*, которое было в сущности схоластического духа, предана забвению. Более важное у *Г. Кардано* — это его биографические данные и описание его физических примет. Характерны черты типа ученого XVI века: а) чрезвычайная субъективность; б) повышенная интеллектуальность; в) склонность к мистицизму. Эти черты у *Г. Кардано* хорошо наблюдаются и обоснованно определяют его научную деятельность.

Автор подчеркивает те более важные факторы, которые усложнили жизнь *Г. Кардано*. Они следующие: пылкая натура, болезненность, политическая обстановка, семейные проблемы. Он подробно знакомит с его двумя врачебными работами, с одним философским диспутом и, наконец, с трагическими обстоятельствами смертной казни его сына. Несколькими характеристическими цитатами он заканчивает оценку автобиографии ученого времен ренессанса.

ZUSAMMENFASSUNG

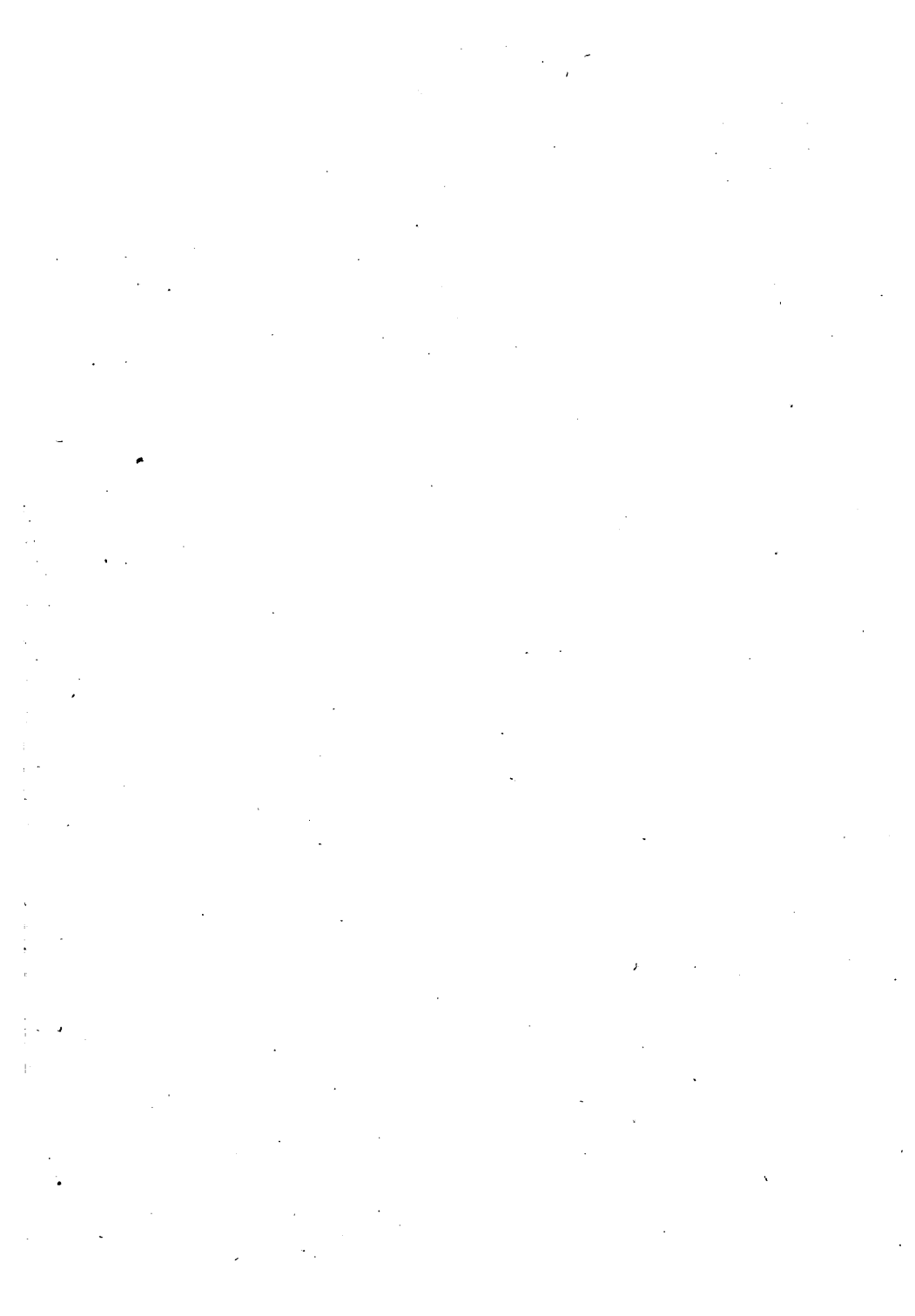
Das wissenschaftliche Lebenswerk des *G. Cardano* steht unter dem Zeichen der tiefen Kluft, die mittelalterliche und neuzeitliche Wissenschaft voneinander trennt; es ist dem Wesen nach im Geiste der Skolastik entstanden und geriet zum grossen Teil in Vergessenheit. Es folgen die wichtigsten Daten aus der Lebensgeschichte von *G. Cardano* und die Schilderung seiner Persönlichkeit. Charakteristische Züge des Gelehrtentypus im XVI. Jahrhundert sind: *a)* aussergewöhnliche Subjektivität; *b)* gesteigerte Spannkraft des Intellekts; *c)* Neigung zum Mystizismus. All diese Merkmale lassen sich an *G. Cardano* gut beobachten: seine wissenschaftliche Tätigkeit ist grundlegend von ihnen bedingt.

Verfasser betont die wichtigeren Faktoren, die den Lebenslauf *G. Cardanos* erschwert hatten. Zumal: seine heftige Natur, seine Kränkeleien, die politischen Verhältnisse, Familienprobleme. Ausführlich werden von Verfasser zwei seiner ärztlichen Funktionen besprochen, ferner ein philosophischer Streit und schliesslich die tragischen Umstände der Hinrichtung seines Sohnes. Verfasser schliesst die Würdigung der Autobiographie des Renaissancegelehrten mit einigen bezeichnenden Zitaten ab.

SUMMARY

As a result of the sharp break between mediaeval and modern sciences, most of the scientific activities of G. Cardano, based essentially on scholastic doctrines, have been forgotten. The scientist of the 16th century is characterized by *a)* extreme subjectivity, *b)* excessive intellectuality, *c)* tendency to mysticism. These features are detectable in G. Cardano's life and personality and fundamentally determined his scientific activities.

Author discusses at length the factors making G. Cardano's life difficult. These were: his passionate nature, his illnesses, political circumstances, family problems. Detailed descriptions are presented of two medical activities, a philosophical debate of G. Cardano, and finally of the tragic circumstances of the execution of his son. The discussion of the biography of this great renaissance scientist closes with a few characteristic quotations.

AZ ÁLLATORVOSTAN HELYE AZ EGYETEMES ORVOSTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉBEN

Írta: Dr. KARASSZON DÉNES (Budapest)

Ha Tisri hónapban eső esik, akkor emberek és marhák meg fognak betegedni” – szólt a babiloni papok jövendölése. Pazuzu, a betegség démona egyaránt szállta meg az embert és az állatokat, de különleges rontóképességgel felruházott emberek sem voltak túlságosan válogatósak a „szemmelverésben”, mert embert, állatot egyaránt „megrontottak”.

Az egyiptomiak Plinius szerint az ibismadártól tanulták a bélbeöntést, a vizilótól az érvágást. A vallásos mítosz szerint már nem az ibismadár, hanem az ibisfejú Thot isten tanította az embereket orvosi ismeretekre.

A görög mondákban sincs megkülönböztetés az emberi és állati betegségek keletkezése tekintetében: Apollon, Zeus fia, biztosan célba találó nyilaival egyaránt küldött pusztító járványt emberre és állatokra. Chrysisben pl. azért tisztelték egerek pusztítója: Smintheus néven. Fia, Asklepios, a gyógyítás istene, Cheiron kentaurnál tanulta az orvoslás tudományát, így az állati betegségek tudója is volt. Jelvénye a kígyó, amely évente új bőrt öltve, a meg-megújuló életerőt jelképezi. Cicero szerint Nagy Sándort is kígyó tanította a farkasalma orvosi alkalmazására.

Az ember- és állatorvoslás eredete tehát közös mítosz kódében vész el, de abból kibontakozva sem választható el egymástól. Az állatbonctani ismereteket pl. sokkal régebbi időre vezetheti vissza az orvostörténelem, mint az orvosi anatómia kialakulását.

Hiszen már a babiloniaiak, akiknél tilos volt az emberboncolás, az áldozati állatokon szerzett tapasztalatokra építették bonctani tudásukat. Az állati májat és több belső szervet jóslásokra használták, a situsalakulásokból és kóros rendellenességekből mondtak jövőndőt. Az ép anatómiai viszonyokat tehát jól kellett ismerniök. Az egyiptomiak gyakran balzsamoztak állatokat is. Az Asklepiada-családból származó Hippokrates (i. e. 460–377) rendszeresen boncolt állatokat, sőt boncolás közben egyes kóros elváltozásokat is megfigyelt. Arisztotelész (i. e. 384–322) sem boncolt embert, csak állatokat, Galenos (131–201) pedig kutyán és majmon végzett boncolásaival sok évszázadra vetette meg az anatómia alapjait (Codex aureus).

A gyógyító-orvoslás sem nélkülözheti az állatorvoslásból származó ismereteket. Az ókor és középkor legtöbb gyógyszere állati eredetű, nyilván az állatok öngyógyításához fűződő babonás hit alapján. Az ősi egyiptomi gyógyszertárból sem hiányzott a szarvasagancs, az oroslánürülék, a teknősbéka-agyvelő. A középkor nagyra becsült orvosságai voltak a jávorszarvas csülke és pörkölt agancsa. A kolostori szerzők szerint a narvál foga kiválóan alkalmas a mérgezések megakadályozására, Aldrovandi Ulixes (1522–1607) szerint pedig a skorprió marását legjobban a koskőröm kevert hamuja gyógyítja.

Ha folytatjuk a felsorolást, egészen a legújabb idők összehasonlító anatómiai, élettani, kórtani stb. kutatásai eredményeihez jutunk el, amelyek számos alapvető megismerést nyújtottak a modern orvostudomány kialakításában. Hiszen Katz, korunk egyik kiváló német psihiaterének megállapítása szerint az ember pszichológiáját ma már meg sem érthetjük az állati pszichologia tanulmányozása nélkül.

Az állatorvoslás történetének is sok olyan vonatkozása van, amely indokoltá teszi, hogy az egyetemes orvostörténetben helyet kapjon. A közös eredeten, közös alapeszmén, közös módszereken és közös célokon kívül még a képviselők közös személye is közös tárgyalást igényel. Hiszen az állatorvostudomány kimagasló alakjai nagyon sokszor orvosdoktorok voltak. Így volt ez hazánkban is, és hogy valóban így volt, annak megvilágítására kívánom hazai állatorvostörténetünk egyetlen rövid fejezetét, a

magyar állatorvosi kórbonctan kialakulását példának felhozni. Teszem ezt annál is inkább, mert az állatorvosi kórbonctant hazánkban is áldozatkész, jeles tudósok művelték, akik életük munkájával nemegyszer vívtak ki babért a magyar tudomány számára. Máskor azonban működésüket közöny kísérte és küzdelmes életük, tudományért való önzetlen lelkesedésük nem biztosított számukra oly sikereket, mint amilyet érdemeltek volna. Számos tudományos eredményük ma sem eléggé közismert. Nevüket a magyar kórbonctan történetében említik Arányi, Generich, Scheuthauer, Pertik, Buday, Entz és mások nevével együtt, ezáltal mintegy határt vonva az emberorvosi kórbonctan, mint orvosi tudomány és állatorvosi pathológia, mint valami mezőgazdasági jellegű, de semmi esetre sem orvosi tárgyú disciplina között. Éppen ezért céлом nemcsak a magyar állatorvosi kórbonctan történetének időrendi sorrendben való összefoglalása, hanem ezenkívül azokat az eredményeket is óhajtom ismertetni, amelyeket a tudomány képviselői, kiváló férfiak, nemcsak állatorvosi, hanem egyetemes orvosi és kórtani vonatkozásban elérték. Ezáltal kívánunk nevüknek ebben a tanulmányban is emléket állítani és szerény erőnkhez mérten hozzájárulni ahhoz, hogy biztossítsuk számukra a magyar kórbonctanok sorában azt az előkelő helyet, amely úttörő munkásságuk, küzdelmes életük, eredményes kutatásai alapján méltán megilleti őket.

A Pázmány Péter által alapított nagyszombati érseki egyetemet a jezsuita rend feloszlatása után Budára helyezték. Az egyetemen Mária Terézia 1769-ben orvosi fakultást létesített, majd alig 13 évvel később, 1782-ben II. József, a kalapos király az orvosi karhoz csatolandó állatgyógyintézet felállítását rendelte el.

Az egyetemi állatgyógyászati tanszék nagynevű első tanára Tolnay Sándor (1747–1818) professor artis veterinariae, „cuius zelos in propaganda hac arte sane laudabilis reflexioneque dignus est”, 1787-ben megkezdett állatorvostani előadásaiban már kitért „az elesett Marhák felbontása és Vizsgálásakor” található némely elváltozásra. Mint mondta, tanítványait nemcsak elméleti, hanem gyakorlati ismeretekre is oktatja és velük az elhullott állatokat az elhullás okának megállapítása céljából is boncolja. Tapasztalatairól 1799-ben megjelent „Artis veterinariae compen-

dium pathologicum de cognoscendis, de curandis animalium epidemio-contagiosis et praecipuis sporadicis morbis” c. könyvében is megemlékezett. E könyve a pesti egyetemen 1805-től 1823-ig kötelező állatorvostani tankönyv volt, a XIX. század elején ugyanis mind az orvos-, mind a sebész-növendékeknek kötelezővé tették az állatorvostan hallgatását.

Zlamál Vilmos (1803–1886), az állatgyógyintézet igazgatója ugyancsak kitért előadásaiban a kóros elváltozások ismertetésére, sőt kifejezetten súlyt helyezett arra, hogy a hallgatók a tanár jelenlétében minden rendelkezésre álló hullát felboncoljanak s ily módon „a kórbonctanba is nyerjenek betekintést”. Az első rendszeres kórbonctani előadásokat mégis Galambos Márton, a pesti állatorvosi tanintézet tanára tartotta.

Galambos Márton Selmecebányán született 1820. április 15-én. Középkiskoláit a budapesti kegyesrendiek gimnáziumában végezte, majd a budapesti egyetem bölcsészeti karán folytatta tanulmányait, amelyeket 1842-ben bevégezve, az orvosi karra iratkozott be, ahol 1846-ban sebész-szülész-mesteri és állatorvosi, 1858-ban orvosdoktori oklevelet szerzett. A rendkívül szorgalmas, kitűnő előmenetelű árva fiút az állatorvosi oklevél megszerzésére minden bizonnyal az az 1789. május 19-én kelt 18.963. sz. helytartótanácsi rendelet ösztönözte, amely kimondja, hogy fizikátusok vagy más orvos-sebészi állások betöltésénél előnyben részesítendőek azok a folyamodók, akiknek a pesti egyetem állatorvostan tanárától kiállított bizonyítványuk is van.

1847-ben Zlamál Vilmos mellé, a budapesti állatorvosi tanintézethez nevezik ki tanársegédnek és megbízzák a természetrajz, gyógyszerstan, rendeléstan és tenyésztéstan tárgyak tanításával. 1849-ben a Debrecenben székelő magyar kormány adjunktussá nevezi ki, egyben feladatává teszi az általános kórtan és gyógyszerstan előadását.

1851. augusztus 3-án kelt királyi rendelet alapján az állatgyógyintézet a tudományegyetem orvosi karából kivált. Ugyanez a rendelet dr. Galambos Mártont segédtanári minőségben újra kinevezi, a számára előírt három helyett mégis kilenc tantárgy előadására kényszerül, mert összesen hárman (Zlamál Vilmos, Szabó Alajos és Galambos Márton) alkotják az intézmény ok-

tatói karát, bővítésről pedig szó sem lehet. Ezért Galambos adja elő a növénytant, kémiát, gyógyszertant, rendeléstant, természetrajzot, állattenyésztést és szülészetet, általános kór- és gyógytant, valamint a kórbonctant. 1863-ban nevezik ki rendes tanárnak, de a reá rótt emberfeletti munkát szíve nem bírta sokáig. Másfél évig betegeskedett, míg végül 1865-ben a kormány belátta, kilenc tantárgy egy tanár által két nyelven való előadásának további tarthatatlan voltát és „csupán” a kémia, általános kór- és gyógytan, elméleti és gyakorlati kórbonctan, valamint a gyógyszertan előadásával bízta meg. Szervezete azonban soha többé nem heverte ki a súlyos megerőltetést és végül 1872-ben, szakmája előrevitele terén tett fáradozásaival szerzett betegségében alig 52 éves korában meghalt.

Galambos Márton széles érdeklődési körű, páratlan szorgalmú lelkes polyhystor volt. Szervezetét nem kímélve vállalta a reá háruló emberfeletti feladatokat. „Labor omnia vincit improbus” mondja Vergilius. Akkor, amikor az előadások még két nyelven folytak, kilenc tárgyra tanította a fiatal állatorvos-nemzedéket. Micsoda hallatlan lelkesedés kellett ahhoz, hogy ilyen túlterhelés mellett még önként is vállaljon valaki feladatot. Ő pedig vállalt: gyógyszerantból, valamint általános kór- és gyógytanból az előírt heti másfél óra helyett – mint mondotta, a tárgyak nagy fontosságára tekintettel – egész éven át minden nap egyórás külön előadást tartott. Kórbonctani előadásainak anyagát nem ismerjük, erről írott emlékünkhöz nem maradt. Valószínűnek látszik, hogy ezeket az előadásokat főként Röhl bécsi tanár 1856-ban kiadott tankönyvére alapozta, e könyv ugyanis az intézmény könyvtárában az akkori időkből származó legelső beszerzések között szerepel. Megírta viszont az első magyar állatorvosi gyógyszertan könyvet. Tudományos munkái közül legnagyobb jelentőségűek a keleti marhavész kórtanára vonatkozó vizsgálatai. Ő volt az első, aki a keleti marhavész vírusának marháról juhokra terjedését, juhok természetes körülmények között történt megbetegedését megfigyelte és leírta, sőt a betegség juhon szelídített contagiumának oltóanyagként való felhasználását is ajánlotta. Vizsgálatairól 1862-ben számolt be, azokban az években, amikor Semmelweis megjelentette művét a gyermekágyi láz ok-

tanáról; 20 évvel korábban, mint ahogy Pasteur az első veszett-ség elleni oltását végezte. Messze megelőzve korát, Galambos már a múlt században vatesi előrelátással világította meg azokat a lehetőségeket, amelyeket később a vírusadaptatio és vírus-immunitás tudományosan megalapozott ismerete hozott meg számunkra a fertőző betegségek leküzdésében. Zlamál Vilmos 1863-ban kiadott „A marhavész és annak oltása, mint az egyedül biztos szer a marhavész szelidítésére és végképeni kiirtására” c. művében a juhokról marhákra oltást kitűnő eredményű kísérletei alapján biztosan ható eljárásnak ismerteti, Galambos Márton ilyen irányú vizsgálatairól viszont sem régebbi, sem újabb szakirodalmunkban nem történik említés.

Minden más táján a világnak
Szent dalnok lett volna belőle

(*Ady*)

Nálunk egyedül Magyary-Kossa Gyula, állatorvosi főiskolánk nagynevű professzora, a magyar állatorvostörténet úttörője és jeles bűvárja emlékezik meg róla. Ő, aki oly szeretettel foglalkozott Galambos életével és munkásságával, még akkor nem sejtette, hogy a keleti marhavész vírusának juhokra való áttérjedése külföldi kutatók között is éppen napjainkban dúló prioritási vitát fog kiváltani, a betegséget pedig a vírus más állatfajhoz szoktatott, gyengített változatával fogják leküzdeni. A Magyary-Kossa által feltárt dokumentumok kétségbevonhatatlanul bizonyítják e téren is a magyar géniusz dicsőségét. Ezért ma, amikor a természettudományos érdeklődés reflektorfényében álló vírusokról számos magyar könyv és közlemény lát napvilágot, joggal kívánhatjuk, hogy ezekben Galambos Márton neve az úttörőké között szerepeljen.

Galambos halála után a minisztérium az általa előadott tárgyak ideiglenes ellátásával a tanári kart bízta meg. A kórbonctan előadását ekkor Szabó Alajos, a bonctan tanára vette át, egyidejűleg Czakó Kálmán tudományegyetemi kórbonctani tanársegédet, mint Galambos elárvult tanszékének kiszemelt örökösét, külföldi tanulmányútra küldték.

Czakó Kálmán 1843. december 7-én született Hernádnémetiben (Zemplén m.). Középiskoláit Sárospatakon végezte, majd a budapesti egyetem orvosi karára iratkozott be, ahol 1870-ben orvosdoktori oklevelet szerzett. Már ugyanebben az évben tanársegéd a kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet kórbonctani és törvényszéki orvostani tanszékén Genersich tanár mellett. 1871-ben a budapesti egyetem kórbonctani intézetében Scheuthauer tanár mellé nevezik ki asszisztensnek, egyidejűleg a pesti szegénygyermek-kórház prosectori teendőit is ellátja.

A tudományos ambíciója, komoly, rendkívül tehetséges fiatal tanársegédet a földművelésügyi miniszter 1872-ben külföldi tanulmányútra küldi, amelynek során számos egyetemet és állatorvosi intézményt látogat meg. Két év után hazatérve, 1874-ben nyilvános rendes tanárnak nevezik ki a budapesti állatorvosi akadémiára, ahol az általános kórtanon és kórbonctanon kívül a gyógyszertant és növénytant is előadja.

Czakó nagyon mostoha viszonyok között kezdte meg működését. A tanszék szervezésének munkáját jóformán teljesen elölről kellett kezdenie, de „in magnis voluisse sat est” mondja Propertius és ő szívós akarattal, hangyaszorgalommal látott munkához. A Genersich és Scheuthauer professzorok mellett, valamint külföldi tanulmányútja során szerzett tapasztalatait eredményesen tudta felhasználni heroikus munkájában. Rendszeres, alapos és pontos. Első, aki főiskolánkon tudományos alapon tanítja a kórbonctant. Megvetette a kórbonctani, növénytani és gyógyszertani gyűjtemény alapjait. Létesítette és vezette ezenkívül a budapesti Országos Vetőmagvizsgáló Állomást, értékes növény- és maggyűjteményt rendezett be. Tudományos munkálkodását már egyetemi tanársegéd korában megkezdte és később is, már mint tanár, sok és nagybecsű dolgozattal ajándékozta meg a tudományos irodalmat. Irodalmi tevékenysége a tudomány több ágára terjedt ki, s a kórbonctanon, törvényszéki orvostanon, gyógyszertanon, méregtanon kívül különös előszeretettel a növénytant ölelte fel.

Érdemei elismeréséül 1893-ban kir. tanácsosi címmel tüntették ki. Szervezetét azonban boncolás közben szerzett fertőzés támadta meg. A súlyos betegségben, amelyen átesett, egyik szemét

is elvesztette, de munkakedvét ez sem törte meg. Lankadatlan szorgalommal dolgozott és tanított tovább. „Több mint két évtizeden át páratlan lelkesedéssel és utólráhetetlen buzgalommal tanítva, egy egész nemzedéket vezetett be a rábizott fontos szaktudományokba és elévülhetetlen érdemeket szerzett intézetünk és a magyar tudományosság fejlesztése körül”, mondja emlékbeszédében Rátz István. Gyakran kiújuló betegsége miatt a kórbonctan tanításától kénytelen volt megválni, ezért 1888-tól már csak a gyógyszeriant és növénytant adta elő. Hosszas betegeskedés után 1895. november 8-án halt meg tuberculosiban, miután végső erőfeszítéssel kevés halála előtt még egyszer megkísérelte tanári kötelességét teljesíteni.

1888-ban a kórbonctan Czakó betegsége miatt a többi tárgytól különválasztották és előadásával az akkor Scheuthauer Gusztáv mellett I. tanársegédként működő Hutyra Ferencet bízták meg, aki bécsi, berlini, koppenhágai, brüsszeli, párizsi, lyoni, stuttgarti, berni, zürichi és müncheni állatorvosi iskolák meglátogatása után hazatérve, már 1887 elején átvette a kórbonctan előadását. Hutyra mindössze 1889-ig működött e tanszéken, de hallatlanul sokat alkotott e rövid idő alatt is. Számos kórbonctani tárgyú dolgozata közül is kiemelkedik 1888-ban megjelent 233 oldalas „Kórbonctani diagnosztika, útmutatással a háziállatok boncolására” c. könyve, amely a maga nemében ma is egyedülálló.

Hutyra 1888-ban a belgyógyászat és járványtan katedráját vette át, amelyen később világhírűvé emelkedett. A kórbonctani intézetben ezért 1889-ben Rátz Istvánnak adta át helyét.

Rátz István 1860-ban született Sátoraljajúhelyen. Középkölkoláit szülővárosában és Késmárkon végezte, a budapesti egyetemen 1886-ban avatták orvosdoktorrá. Eleinte Schulek tanár szemklinikáján, majd két éven át Fodor József mellett az egyetemi közegészségtani intézetben működött, ahol Fodor éppen ezekben az időkben dolgozta ki alapvető immunológiai tanait. A szépirodalmi téren is sikerrel tevékenykedő, kitűnő tollú fiatal tanársegédet 1888-ban a földművelésügyi minisztérium egyéves külföldi tanulmányútra küldte, amelynek során a bécsi állatorvosi tanintézetben Csokor tanár laboratóriumában kórbonctani, kór-

szövetteni és főként parasitológiai tanulmányokat folytatott, az egyetemen pedig Kundrat előadásait hallgatta. Meglátogatta a müncheni és stuttgarti állatorvosi főiskolákat, azután Berlinbe ment, ahol Schütz tanár mellett bakteriológiát tanult, az egyetemi kórbonctani intézetben pedig a nagy Virchow előadásain vett részt. Végül a drezdai állatorvosi főiskola meglátogatása után 1889 őszén hazatérve, a budapesti állatorvosi tanintézetben a kórboncolástan segédtanárává nevezték ki. 1892-ben lett az általános kórta és kórboncolástan nyilvános rendes tanára az állatorvosi főiskolán. A kórbonctan mellett önálló tárgyként adta elő a parasitológiát, amely tárgyból az egyetemi orvosi fakultáson a *venia legendit* is elnyerte.

Rátz Istvánnal oly férfiú került a kórbonctani intézet élére, akiben a tehetség lankadatlan szorgalommal és lelkes igyekezettel párosult. Személyében fáradságot nem ismerő, hivatott vezetőre talált a tanszék, amely eddig a gyógyszerktan, növénytan és magvizsgáló állomás részére is hajlékul szolgált és ekkor vált igazán olyan tudományos intézetté, amely a kutatómunkát is lehetővé tette.

Az elmélyült kutatómunka a kórbonctanon, kórsvéttanon és bakteriológián kívül különösen parasitológiai irányú. Parasitológiai tárgyú munkái az élősködők kórtani jelentőségén kívül azok alaktani és biológiai tulajdonságaira is kiterjedtek. Szépen berendezett halkórtani laboratóriumot is létesített, amely azonban halála után sajnálatos módon feloszlott.

Bőven kivette részét mindabból a munkából, amely tudományunk felvirágoztatására, kultúránk fejlesztésére irányult. A természettudományi társulat felkérésére előadássorozatot indított az élősködők ismertetése céljából. Többször járt külföldön, Oroszországot és Skandináviát is beutazta, hogy ezek tudományos intézeteivel megismerkedjék. Érdemei elismerésül a Ferenc József-rend lovagkeresztjével és a szerb Takovo-renddel tüntették ki. A Magyar Tudományos Akadémia levelező; a berlini állatorvos egyesület tiszteletbeli; a francia zoológiai társulat választmányi; az országos közegészségügyi tanács rendkívüli tagjává választották.

A szépirodalmi munkássággal régen felhagyott, irodalmi te-

hetségét kizárólag a szakirodalom fejlesztésére fordította. Szerkesztette az állatorvosi kézi könyvtárt; az Állategészség c. folyóiratot; társszerzője volt az Állatorvosi Lapok; Közlemények az összehasonlító élet és kórtan történetéből c. folyóiratoknak. Állandó referense volt több külföldi állatorvosi, kórbonctani, bakteriológiai és parasitológiai évkönyvnek és folyóiratnak. Előadási jegyzetei oly tökéletesek voltak, mintha sajtó alá akarta volna rendezni azokat, s valóban nagy veszteség tudományos irodalmunknak, hogy ez nem jelent meg nyomtatásban. A szervezetét felörlő megszokítás nélküli munka okozta korai halálát, egyedül ez gátolta meg abban, hogy előadásainak anyagát kórbonctani, valamint parasitológiai könyv formájában közreadja.

Már évck óta betegeskedett, de mintha érezte volna közeleli végét, lázasan dolgozott tovább s még halála napján is szokott lelkiismeretességével látta el hivatalos teendőit. Örökké munkás lelke csak akkor tért pihenni, amikor – éppúgy, mint ahogy ezt ő maga mondotta elődjéről, Czako Kálmánról – „végsőt lobbant az élet szövetneke”.

Rátz István 1917-ben bekövetkezett halála után helyére Entz Béla orvoskari magántanárt nevezték ki, aki azonban főiskolánkon csak rövid ideig működött, mert egy év után a pozsonyi egyetemre hívták meg professzornak. Utódja Jármái Károly, a járványtani intézet tanársegédje lett.

Jármái Károly Körmöcbányán született 1887-ben. Itt végezte középiskolai tanulmányait is. 1905-ben az állatorvosi főiskola hallgatója lett, oklevelének megszerzése után, 1909-től a járványtani intézetben Hutya Ferenc oldalán éveken át tanársegédkedett. 1913-ban szerzett „summa cum laude” jelzésű állatorvosdoktori oklevelet.

Már fiatalon számos értékes tudományos dolgozata jelent meg, ezért Entz Bélának a pozsonyi egyetemre történt távozása után a főiskola tanári kara Jármái Károlyt kívánta a kórbonctani intézet élére állítani. 1918-ban segédtanár, 1920-ban rendkívüli, 1924-ben az általános kórtan és kórbonctan rendes tanára. 1931-ben a tudományegyetem orvosi kara összehasonlító kórbonctanból magántanárrá habilitálta. Alapítása óta buzgó tagja és egyik ülészakán elnöke volt a magyar pathologusok társaságának,

ezenkívül más társadalmi és közéleti szereplésből is bőven kivette részét.

Különös gonddal igyekezett az első világháború éveiben hiányossá vált intézcténck korszerű felszerelését biztosítani és az előadások színvonalát a legmagasabbra emelni. Ő írta meg és adta közre az első magyar nyelvű állatorvosi általános kórtan, valamint részletes kórbonctan könyvet, amelyből hosszú éveken át tanult a fiatal állatorvos-nemzedék. Háziállatok kórboncolási technikája c. segédkönyve még ma is használatos.

Széles látókörű, nagytekintélyű kórboncnok volt, aki iskolát is tudott alapítani. Az ő iskolájához tartozott a nemrégiben korán elhunyt Hirt Géza (1895–1957) is, aki kórszövettanból magántanári képesítést nyert és főként az Aujeszky-féle betegség kórszövettanának feldolgozásával vívott ki nevet magának.

Jármai minden alkalmat megragadott, hogy szakmájában elmélyedjen. Daganatkutatásai, különösen pedig egy évtizednél is hosszabb időre terjedő leucosis tanulmányai kitörölhetetlenül vésték be nevét a kórtan legjobbjai közé. Mintegy 100 tudományos dolgozata a kórtan, kórbonctan és kórszövettan legtöbb ágát felöleli, de jelentőset alkotott a víruskutatás terén is. Kevesen tudják, hogy az embryonált tojást a víruskutatásban nem az amerikai Woodruff és Goodpasture alkalmazta először, hanem Jármai Károly, aki e vizsgálatairól a második nemzetközi összehasonlító kórtani kongresszuson Párizsban is beszámolt. A macskák fertőző gyomor-bélgyulladására, az átoltható papillomatosisra stb. vonatkozó vizsgálatai mind a kitűnő víruskutató inventiós, intuitiós és technikai készségét dicsérik.

Korán kezdődő arteriosclerosisa már régebb idő óta távol tartotta mikroszkópjától és végül 1941-ben, időnek előtte, 54 éves korában törte ketté a nagytehetségű, tevékeny, nemes jellemű tudós életét.

Utódja a megürült tanszéken legjobb tanítványa, Sályi Gyula lett, akit 1935-ben képesítettek magántanárrá, 1941-ben rendkívüli, 1943-ban az általános kórtan, kórbonctan és kórszövettan rendes tanárává nevezték ki, s aki 1955-ben Kossuth-díjat nyert.

Minden tudomány fejlődésében bekövetkezik egy pillanat, amikor úgy érezzük, időszerű végigtekinteni a hátunk mögött

hagyott útszakaszt. Az állatorvosi kórbonctan fejlődésének útja hazánkban nem volt mindig sima. Lehet, hogy az e téren felmutatott eredmények nem látszanak mindig nemzetközi szempontból is korszakalkotónak. Viszont ki az, aki ne állna meg lehajtott fővel azon férfiak emléke előtt, akik önzetlenül életüket szánták e tudomány fejlesztésére? Ők megtették kötelességüket. Számos ismerettel gyarapították a tudományt, új nemzedéket neveltek az általuk elért eredmények továbbfejlesztésére. A mi feladatunk, hogy emléküket, szellemi örökségüket kegyelettel ápoljuk és múltjukból merítsünk erőt a jövő sikeres építéséhez.

Az elmondottakkal kívántam szemléltetni, hogy az ember- és állatorvoslás fája közös magból ered, közös talajból táplálkozik, legfeljebb a közös törzs más-más ágát képezi, a faóriás lombkoronája azonban nem volna teljes, ha bármelyik ágát levágnánk.

A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmusnak sok külön vonása
együtt igéző csak

(Madách)

Éppen ezért a felsorolt adatokkal kívántam bizonyítékot szolgáltatni ahhoz, hogy az állatorvos-történelem szerves része az egyetemes orvostörténetnek, amely nem lehet teljes állatorvos-történeti ismeretek hiányában, mint ahogy az állatorvosi tudomány története sem nélkülözheti Hippokrates, Harvey, Pasteur vagy mások nevét.

IRODALOM

- Daday A.: Adatok a keleti marhavész elleni küzdelmünkhöz. Állatorv. Lapok 1932, 314. old.
- Daday A.: Miről tanultak állatorvosnövendékeink 100 év előtt. Állatorv. Lapok 1938, 61. old.
- Galambos M.: A ragályos keleti marhavész átvitele juhokra. Gyógyászat 1862. 4-6. sz.
- Galambos M.: A keleti marhavész kórtana. Gyógyászat 1862, 50-52. sz.

- Gyóry T.: Az orvostudományi kar története. Budapest, 1937.
- Hutyra F.: Kórbonctani diagnosztika. Budapest, 1888.
- Hutyra F.: Állatorvosi szakoktatásunk fejlődése. A m. k. állatorvosi főiskola kiadv. Budapest, 1899, 1. sz.
- Hutyra F.: Állatorvosi szakoktatásunk reformja. Veterinarius 1890, 72., 122., 162. old.
- Jármai K.: Le virus de la leucémie transmissible des poules. Deuxieme Congr. internat. Comp. Path. Paris, 1931.
- Kotlán S.: A magyar állatorvosképzés története. Budapest, 1941.
- Kotlán S.: Jármai Károly. Necrolog. Állatorv. Lapok 1941, 31. old.
- László F.: Visszatekintés a magyar állatorvosi körszövetten első félszázadára. Állatorv. Lapok 1933, 232. old.
- Leclainche E: Histoire de la Médecine Vétérinaire. Toulouse, 1936.
- Magyary-Kossa Gy.: Magyar állatorvosi könyvészet. Budapest, 1904.
- Magyary-Kossa Gy.: Adatok főiskoláink történetéhez. Közl. az összehasonlító élet- és kórtan köréből. 1937, 28., 151. old.
- Magyary-Kossa Gy.: Galambos Márton életéhez. Állatorv. Lapok 1936, 182. old.
- Rátz I.: előadásai után készült pathologiai jegyzetek. Jegyezte Benczur E. Budapest, 1895.
- Rátz I.: Czakó emlékezete. Veterinarius 18. évf. 11. sz.
- Röll M. F. Lehrb. d. Path. u. Ther nutz. Hausthiere. Wien, 1856.
- Szabó A.: Rövid ismertetése 1787-től 1875-ig a budapesti m. k. állatorvosi tanintézetnek. Veterinarius 1878, 11. old.
- Thanhoffer L.: Az állatorvosi tudomány és állatorvosi tanintézetünk története. Budapest, 1888.
- Tolnay S.: Artis vet. comp. path. etc. Pestini, 1799.
- Zimmermann Á.: Rátz István emlékezete. Állattani közl. 1917.
- Zimmermann Á.: A m. k. állatorvosi főiskola történetéhez. Állatorv. Lapok 1925, 8. sz., Állatorv. Lapok 1926, 6. sz., Állatorv. Lapok 1933, 81. old.
- Zlamál V.: A marhavész és annak oltása stb. Pest, 1863.

РЕЗЮМЕ

Происхождение врачевания человека и животных теряется в тумане общего мифа, но и выходя из него, не может быть разделяемо одно от другого. Наши знания по анатомии животных можно например, отнести к более древним временам, чем оформление анатомии человека.

После ссылки на значение исследований по сравнительной анатомии, биологии, патологии, психологии и по другим дисциплинам автор подчеркивает отношение истории врачевания животных

к истории медицины. Он делает ударение на то, что так как одни и те же лица были часто представителями обеих наук, то требуется совместная трактовка этой темы, так как выдающиеся личности ветеринарной науки часто являлись докторами медицины. В доказательство этого он выдвигает на первый план историю ветеринарной патологической анатомии.

Он подчеркивает, что уже через 13 лет после учреждения медицинского факультета будапештского университета был открыт ветеринарный институт, значит, подготовка венгерских ветеринарных врачей стала развиваться в лоне медицинского факультета, почти одновременно с ним. Разделение произошло в 1851 году.

Автор распространяется в своем труде в первую очередь на ознакомлении тех более важных результатов, которые были достигнуты ветеринарными патолого-анатомами в общемедицинском и патологическом отношениях.

После первых профессоров института *Толнаи Шандора* (1747—1818) и *Зламал Вилмоша* (1803—1886) первые систематические лекции по патологической анатомии читал доктор медицины *Галамбош Мартон* (1820—1872), который первым в мире описал в 1862 году распространение вируса чумы с рогатого скота на овец, заболевание овец, происшедшее в естественных условиях. Он рекомендовал применение ослабленного на овцах заразного начала болезни в виде прививки для рогатого скота, что и было осуществлено с успехом в Венгрии в 1863 году.

Доктор медицины *Цако Калман* (1843—1895), кроме своей значительной литературной работы в области патологической анатомии, судебной медицины, фармакологии, токсикологии и ботаники, основал Государственную опытную станцию и ею заведывал.

Успешно работал и достиг значительных результатов в области патологической анатомии в 1888—1889 и д-р медицины *Хутира Ференц*, который позже приобрел мировую известность как профессор эпидемиологии.

Доктор медицины *Рац Иштван* (1860—1917) выдвинулся особенно своей деятельностью по паразитологии, не один паразит носит имя *Раца* в качестве.

Имя доктора ветеринарных наук *Ярмаи Кароя* (1887—1941) было вписано среди лучших патологий за его труды в области исследования опухолей и особенно за его более чем десятилетнее исследование лейкоза. Независимо от *Вудраффа* и *Гуднастера* и раньше их он применяет в вирусологических исследованиях куриное яйцо с зародышем.

Своими данными автор хочет привести доказательства того, что история медицины не может обойтись без достижений ветери-

нарной науки, и поэтому, — по его мнению если мы стремимся к полноте в исследованиях по истории медицины, то нам обязательно надо принимать во внимание и данные истории ветеринарной науки.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Anfänge der menschen- und tierärztlichen Tätigkeit verlieren sich im Nebel gemeinsamer Mythen. Doch selbst von diesen losgelöst, sind beide auch weiterhin nicht von einander zu trennen. So reichen z. B. die Kenntnisse im Bereich der Tieranatomie in viel ältere Zeiten zurück als die der Ausgestaltung der Anatomie des menschlichen Körpers.

Verfasser weist zunächst auf die Bedeutung der vergleichenden Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Anatomie, Physiologie, Pathologie u. a., hebt sodann die medizineschichtlichen Beziehungen der Geschichte der Tierheilkunde hervor. Er betont, dass schon die „Personalunion“ der Vertreter eine gemeinsame Behandlung dieser Fragen erheischt, sind doch die hervorragenden Persönlichkeiten der Veterinärwissenschaft oft auch Doktoren der gesamten Medizinwissenschaften gewesen. Um dies unter Beweis zu stellen rückt Verfasser die Geschichte der tierärztlichen Anatomie in Ungarn in den Vordergrund.

An der medizinischen Fakultät der Universität Budapest wurde bereits 13 Jahre nach ihrer Gründung ein tierärztliches Institut ins Leben gerufen, die ungarische Tierärztbildung begann sich also im Rahmen innerhalb der medizinischen Fakultät fast gleichzeitig mit dieser zu entwickeln. Sie wurde 1851 von dieser abgesondert.

Der Artikel befasst sich vor allem mit den wichtigeren Erfolgen, die die ungarischen Tierärzte als Anatomen in allgemein medizinwissenschaftlicher und pathologischer Beziehung aufzuweisen vermögen.

Nach Sándor Tolnay (1747–1818) und Vilmos Zlamál (1803–1886), den ersten Professoren des Instituts, wurden die ersten systematischen Vorlesungen über pathologische Anatomie von Dr. med. univ. Márton Galambos (1820–1872) gehalten, der 1862 als erster auf der Welt die Übertragung des Virus der orientalischen Rinderpest von Rindern auf Schafe beschrieben und das auf Schafen geschwächte Contagium als Schutzimpfstoff zu verwenden empfohlen hat, ein Schutzverfahren, welches in Ungarn schon im Jahre 1863 mit Erfolg Anwendung fand.

Dr. med. univ. Kálmán Czako (1843–1895) entfaltete eine bedeutende wissenschaftliche Tätigkeit auf dem Gebiet der pathologischen Anatomie, der forensischen Medizin, der Pharmakologie, der Gift- und Pflanzenkunde; über-

dies war er der Leiter der von ihm gegründeten Landesstation für Saatgutprüfung.

Erfolgreich und schöpferisch tätig auf dem Gebiet der Pathoanatomie war von 1888 bis 1889 namentlich auch Dr. med. univ. Ferenc Hutyrá, der später weltberühmt gewordene Professor der Seuchenlehre.

Dr. med. univ. István Rátz (1860–1917) entfaltete besonders auf dem Gebiet der Parasitologie eine hervorragende Tätigkeit, mehrere Schmarotzer tragen als Epitheton ornans den Beinamen „Rátz“.

Dr. der Veterinärwissenschaft Károly Jármai (1887–1941) hat seinen Namen unter jenen der hervorragendsten Forscher der Pathologie durch Tumorforschungen und insbesondere durch mehr als ein Jahrzehnt umfassende, erfolgreiche Leukosestudien verewigt. Unabhängig von Woodruff und Goodpasture, früher als diese, hatte er zu Virusforschung das Hühnerei in embryoniertem Zustand herangezogen.

Mit den angeführten Daten wünscht Verfasser den Nachweis zu erbringen, dass die Medizingeschichte auf die Ergebnisse der veterinärwissenschaftlichen Forschungen nicht verzichten könne, diese in der medizingeschichtlichen Forschung zur Geltung bringen müsse, wenn sie auf Vollständigkeit Anspruch erhebt.

SUMMARY

The origin of human and veterinary medicine is lost in the mist of a common myth, but cannot be separated from one another even when this mist is dissipated. For example, the anatomy of animals can be traced back to more ancient times than the development of human anatomical science.

After dealing with the significance of comparative research in the field of anatomy, physiology, pathology, psychology etc. author emphasizes the medical historical relations of the history of veterinary medicine. It is pointed out that the outstanding personalities of veterinary science were often at the same time medical men. To prove this point, the history of Hungarian veterinary pathology is discussed in some detail.

It is pointed out that as early as 13 years after the foundation of the medical faculty at the University of Budapest a veterinary institute was set up, thus Hungarian veterinary training started almost at the same time as, and within the framework of the medical faculty. The two faculties separated in 1851.

First of all, the results achieved by Hungarian veterinary pathologists in the relation of general medicine and pathology are dealt with.

The first professors at the above mentioned institute were Sándor Tolnay

(1747-1818) and Vilmos Zlamál (1803-1886). The first regular lectures on pathology were held by Márton Galambos, (1820-1872), a doctor of medicine, who was the first in the world to describe the spread of Eastern cattle pest to sheep, (in 1862), the occurrence of the disease among sheep living under natural conditions. He had recommended the use of the contagium of the disease after attenuation in sheep, and the vaccine thus developed was successfully tried out in Hungary in 1863.

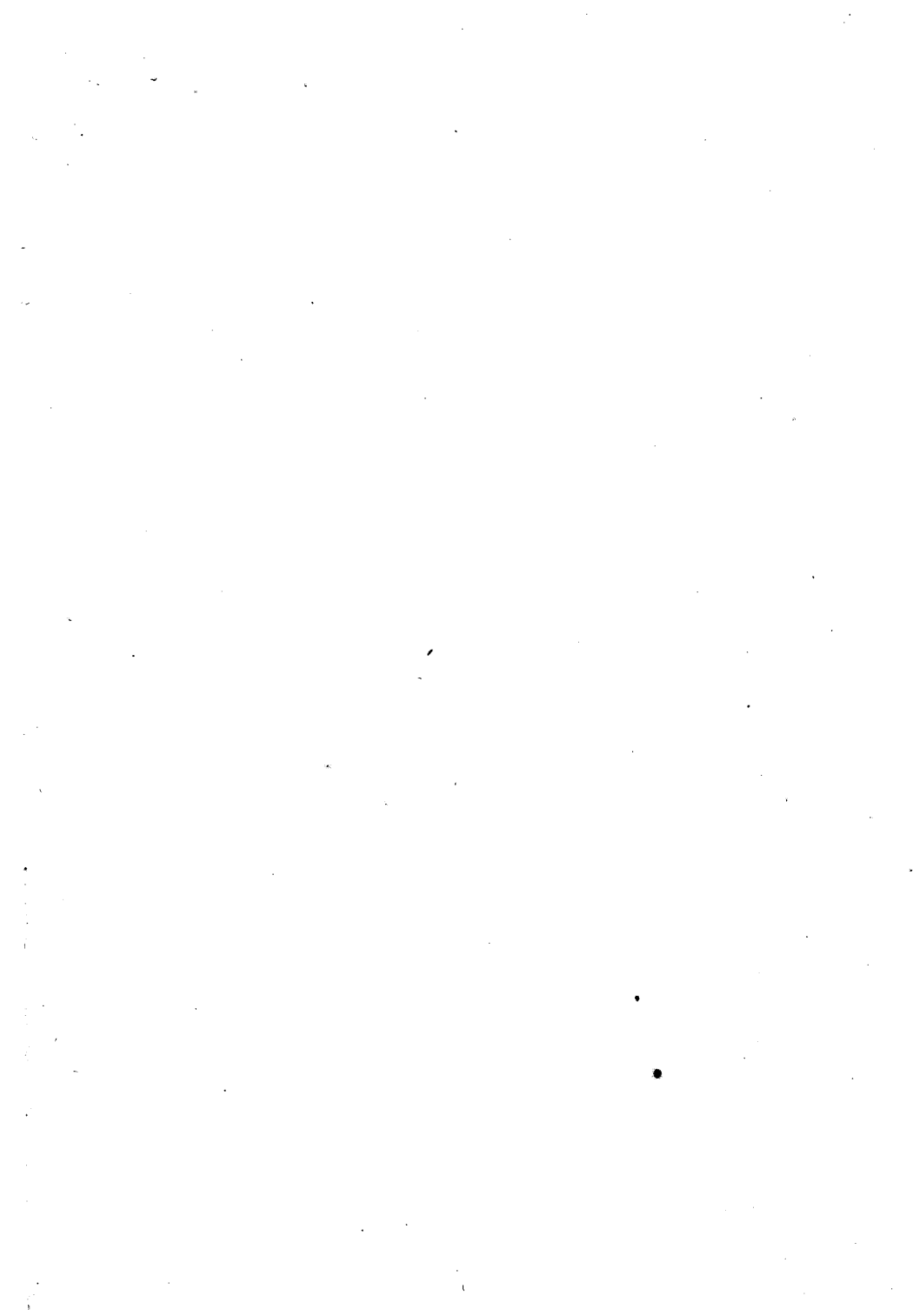
In addition to his valuable contributions to the literature on pathology, forensic medicine pharmacology, toxicology and botany, Kálmán Czákó, doctor of medicine (1843-1895) founded and headed the National Institute for the Study of Seeds.

Ferenc Hutyra, who became world-famous for his work in epidemiology, contributed valuable data to pathology and morbid anatomy in the period 1888-1889.

István Rátz, doctor of medicine (1860-1917) is outstanding first of all because of his work in parasitology; many parasites still carry as epitheton ornans the name of Rátz.

Károly Jármay, veterinary doctor (1887-1941) studied tumours and for more than a decade leucosis; his work belongs to the outstanding ones in pathology. He used the embryonated chicken egg in virus research earlier than, and independent of Woodruff and Goodpasture.

The above data serve to prove that medical history must not neglect the data concerning the results achieved in veterinary medicine. If completeness is our aim, the veterinary medical historical data should be also dealt with according to their merits.

ISMERETLEN XVI. SZÁZADI MAGYAR ORVOSSÁGOS FÖLJEGYZÉSEK

Írta: DR. VÉRTES O. ANDRÁS, (Budapest)

1. Nemrégiben az Országos Széchényi Könyvtárban több magyar nyelvű orvosságos följegyzésre bukkantam. Mikor Pázmány Kempis-fordításának hely és év jelzete nélkül megjelent kiadását¹ forgattam, feltűnt a könyv elé kötött lapok magyar szövege. Érdekes, hogy a kézírás jóval régebbi korra vall, mint a könyv keletkezési ideje: legalábbis jelentős része a XVI. század utolsó évtizedeiből való²; az egyik recept végén dátum is van: 26^a Máj 1584 (14.1.). A könyv elé kötött 8 levél³ közül az elsőnek a rectója, a másodiknak pedig a versója üres; a többi 14 lap nagy részén magyar, néhány helyén pedig latin orvosságos följegyzések vannak; a kézirat ezenkívül mezőgazdasági tanácsokat is megőrzött, s egy erdélyi történeti eseményről is tudósít. Nemcsak ennek az eseménynek a följegyzése szól kéziratunk erdélyi kapcsolatai mellett, hanem az a körülmény is, hogy a második bejegyzésben foglaltakat a leíró Kornis György asztalánál hallotta (2.1.). — A kézirat több mint tíz író munkája, néha egy lapon két író (vagy másoló) sorait is olvashatjuk.

¹ R. M. K. I, 1613. Szabó Károly szerint ez a kiadás 1667 előtt jelent meg.

² Ezt megerősíti Hajdú Helga és Ila Bálint szíves szóbeli közlése is. — A kézirat újabb részci a XVII. század elején keletkeztek (például a Székely Mózesre vonatkozó sorok).

³ A levelek szélessége kb. 13·5, hosszúsága kb. 17·5 cm; jól látható, hogy a könyv kötésekor levágták a szöveg egy részének a szélét.

A kis orvostörténeti emlék igen változatos : szól az epilepszia, a részegség megelőzéséről, a köszvény, hurut, köhögés, orbánc gyógyításáról, az emlékezet erősítéséről és még több mindenről.

A maga egészében nem tudós munka, még kora mértékével sem, de nem érdektelen adatokat nyújt a hazai orvoslás XVI. és XVII. századi történetéhez.

Emlékünknek a korabeli orvosi munkákhoz való viszonya még földerítésre vár. Csak példaként utalok a 7. lap utolsó orvosságának a Varjas közölte marosvásárhelyi orvosi könyv néhány sorával való rokonságára (az epilepszia ellen ; Varjas kiadása : 39. 1.).

2. A szöveget betű szerint közlöm, de megjegyzem, hogy a minusecula a maiusculától nem mindig különböztethető meg, különösen az *e*, *h*, *m*, *n* és a *v* jelben, az ékezetben pedig nem mindig látjuk határozottan, vajon ponttal vagy vesszővel van-e dolgunk. A 2. lap felső részén levő homályos bejegyzést, a 6. lap alján levő egy vagy két el-mázolt szót és a 6. lap felső részére befirkált néhány betűt mellőztem. A rövidítések feloldását [ ]-ben, a homályos vagy lementszett betűk következtetett alakját ( )-ben közlöm, a lementszett, nem kikövetkeztethető részt ... jelöli, a betoldást pedig < >. — Ezúttal is köszönöm a Széchényi Könyvtár és az Országos Levéltár paleográfusainak szíves készségüket, értékes segítségüket.

[2. 1. :] Veer ellen

Fózd meg Mezben az fekete magu lenchýet. Fel marokal
ragattla[n] ed megh elfóben, masodzoris, harmadzoris
meg an/n/ýet fmeq gyógiúlz

p[ro]batu[m]

Has faias ellen

Heuichi meg az twznel egi bwkfabul cinalt talniertt, anhera
hogi wgian ki taitekozze az leue belecille, takard be egi
tizta rúhaba Nyomd az kóldókédre, tarchi ott mind

gongyi halnájul 7

nevelty az egyfa országok a fura
Doboztanyus megthori is porra
hzi nygat birta hzi a szij elyit
is megthor, min a fura fura is
Gyalyfura is tansolat.

1. Az egyfa országok gongyi
huztat nevelty berben megthor
Gyalyfura megthor.

2. Ha nevelty egy dymet egy lypa
nel konyfokot az egyfa
országok huztat fozza megthor
fobba is az egyfa egyfa fura.

3. Ha valaki megthor egyon
az egyfa országok huztat
is foztat megthor megthor
berben is fura megthor.

4. Ha fura egy dymet egyon
az egyfa országok, az egyfa
fura megthor.

Handwritten header text, possibly a title or address, including the word "Keresztény" (Christian).

Handwritten text block, likely the beginning of a letter or document, starting with "Keresztény" and "Keresztény".

Handwritten text block, continuing the letter or document, mentioning "Magyar" and "Keresztény".

Handwritten text block, concluding the letter or document, mentioning "Keresztény" and "Keresztény".

addig meg wgý izzagi tólle hogi az veritek le hem-
pelyegien rollad, meg giogiul(z)

Audiuj acobl[er]uauj ex ore Generofii
dominj Georgij Cornis, in Kekesi
cum federem ad menfa[m] eius

[3. 1.: /.../ Formicis Arcendis

Cor uespertilionis prohibere exitum formicar[um] affir-
mant.

Sed fulfur Illas p[ro]hibet. Nihil in arborib(us) aqua tutius,
circumdatur cera, illa aqua Impletur. Aristoteles tradit
illas arcere origano cum sulfure mifto:

Podagrae dolorib[us]

Coriu[m] calcanej⁴ dextri vulturis, sup[er] pedem dextru[m]
et finiftri sup[er] finiftru[m] podagrici leuare dolore[m]
affirmant.

Ad p[rae]feruand[um] a Colica

Vmbilicus⁵ Infant[is], qui p[rae]cificus est dum nascitur,
in argenteo Annulo gestatur vt carnem tangeret, mul-
t[is] me vidente p[ro]fuit coli dolorib[us] parat[is].

vt filij Ingeniofi p[ro]creentur

Si cotonea pregnans edat frequentius Nascitur puer aut
puella i[n]geniofa Indultri(...)

Ad ftranguria[m]

Lingua Anferis ebibita mirabilis, et Ill(...)testes tum leporis
vterus ad generatione[m] miru[m] in mod(ũ...)

[5. 1. :] Edes Bort mint kel chynalny⁶

⁴ Az *l* előtt javítás.

⁵ Az *l* egy kis vízszintes vonással keresztülhúzva.

⁶ A sor felső része le van vágva.

Zedefkor : keres Azzw zeoleot, kýnek walamý kewes fucufu wagyon, az me(...) talalhacz, az vtan keres megh ann(ý...) igen iol megh ert zeoleot, es azt (...) niomafd ký, es hand az edes muftba(...) azzu zeoleot, aztafd megh iol benn(e...) az forras eleot, Az vtan menteol Job-(ban) ký Nyomadhad Nyomafd ký fak altal(...) es teolch tizta altalagezkaba.

Mas keppen

Zeoleozedefkor mýkor az mwftot kj⁷ Nyomýak: az edes muftba haný eleu(en) parafat az menýt aranzaz, es wgý teolch altalagba :

Mas keppen

Egý altalagoczkat teolcz megh edes muftal, es chýnald Igen (...) be az aknáyat : hogý wiz hozza n(e) ferhefen : es tarch kwftban va(gý) egýeb vízben
40 Napigh : fiet

Ittem

Zwretkor az edes mwftba wes (...) wagý ha gwkerthormat. Nem h(...) megh forraný edesen marad(...)

[6. 1. :] Az oltaný walo agat mint kel zedny hogý Io es termeo legie[n]

Valamýkor tawaßzal olto agat akarz, akarmý felet zedny, az fanak az teteyebeol zeggýed. Akkor penigh mýkor az wýfaghnak ket wagý harom napja wagyon es ezt chýnald farba, walamýkor el akarod oltany wagý wýfagra wagý fottara oztan zabad leg vele

Nota ext[ra] hogý mýkor oltowant akarz wltetny wýfagra wltetfed :- ha lehet Bwzat[is] wýfagra wettes.

Amen

Hamis [?] lib(...)

⁷ Talán nem *j*, hanem *y*.

[A 6. lap címe másodszer is, homályosan.]
decimo quinto die menlis Juny Moyses Zeke futurus Princeps tra[n]filva[n]iæ: obfidebat ciuit[a]t[e]m[m] Bißtricien[lem] ex tormentis muros tangere. Anno 1603 cepit

[7. 1. :] Item az cher fa
geongie haznaýrol

walakj az cher fa geongjnek ⁸ apro Agaczkáyat megh teori,
es porra tezi, egetet borba tezy awagy elegeti es megh
Izza, mind hewfeget es hýdegfeget el tawoztat.

Ite[m]. Az Chýerfa geongynek gyeonge lewelet walakj borban
megh Izza hirtelen megh gyogwl.

Ite[m] ha walakj twdejwel vagy lepewel Betegelkedik,
az cherfa geongynek lewelet feozze megh Jo borban,
es azt Igia ehiohra f[a]n[a]b[itu]r.

Ite[m]. ha walakin werkorlagh vagon. az Chýerfa geongynek
lewelet es faczkáyat feozze megh Io Borban
es Igia megh.

Ha het ebtendeos gyermek eyendj az cherfa geonget, azt
foha korlagh nem verý.

[8. 1. :] KEZNEK VALO Ir: ⁹

Zed az Eokeor fark wiragatt. es kettcher eggettett egettett
Borban feozd ¹⁰ megh igen iol Annakuttana Zeord le
rola megh Ilmett hany wiragott Bele es erleld wegben
az wereo fennyen azzal kend az kezedett. fanab[itu]r.

Mas wgyan Azzon-
rol: ¹¹

Leoy egy keower ebbett. megh: es mynd zeoreofteol. Beoreofteol
chyonthoftol. ¹² feozd megh ereoffen. hogý

⁸ Talán nem *j*, hanem *y* van az *n* előtt.

⁹ A sor felső része le van vágva.

¹⁰ A *d* egyik szára áthúzva; talán tollhiba.

¹¹ A *rol* alatt és tőle balra elválasztó vonások; ugyanis a címnek ez — utolsó — szótágja már a szövegbe ékelődik.

¹² Az interpunctióba tartozó pontok egy része a sor közepén van.

wgyan el hullýon egy maftol. Azwttan hogý megh
hwl: Az felýtt. zed le. es azzal kend az kezedett

P[ro]bat[um]:

Mas wgian Azonrol Io

[9. 1.]

Eleoezor Salýat, Rofat, feoz megh bo(rban) Annak az vizi-
wel moffad ereoffen az karodat, Az wtan melegh rw-
h(aval *vagy* aba) teoreolteffed, es Laurus olaýt egete/t
vagy tt/ Borral eozwe elegitwen melegen keneffed
wele, ezt mind eftwe holwal chelekeggýed^{12a}

Eczett agýat mint kel

chýnalný

Az Bor Seopreot teolch egy eoreogh¹³ vazon fachkoba
es az Borat nyomtald ký mint az twronak: Az vtan
pogacha(...) chýnald egy dezkaara, es hogy az kenieret
az kemenczebeol¹⁴ ký zedik vefd bele mind dezkaftol,
mýkor ozt(an) az vgian megh Swlend, wed ký es zag-
gald az altalagba teol [!] mingyar (...) ereos ecetet
rea es melegh Bortt Igen Io eczet Lezen: p[ro]bat[um]:
Zwretkor. ha az trebelnek¹⁵ az milet¹⁶ (...) foztod¹⁷:
es Bort teoltez rea, Igen Io eczet lefzen ha megh hagyod
(...¹⁸) pofhadný.

^{12a} E fejezet után rövid, hullámos vonal.

¹³ Az első *e* helyén javítás; az *e* csak kikövetkeztethető.

¹⁴ Vagy *kemenczebeel*.

¹⁵ A Nyelvtörténeti Szótár (ezentúl: NySz.) csak a Pápai Páriz—
Bod-féle szótár adatát közli; itten: *Trebély*: Brifa, Floccs. der
Ambos Eisen, auf dem man fehmiedet. (Ezenkívül a NySz.-ban a *tré-
bélyez* 'duco; treiben', *trébél* 'duco, pulso; treiben', *trébélésés* 'duc-
tilis; treib-, getrieben' szóra is példák.) — A Pápai Páriz—Bod-
féle szótárba nyilván hiba csúszott: ugyanis a *trébely* szó két jelentése
közül az egyiket csak latinul, a másikat csak németül közli. Fenti
szövegünknek *trébél* (vagy *trébel*) szava nyilván 'brisa, floccs' —
vagy ezzel rokon — értelmű. (Vö. Szenczi Molnár [1708.]: német
Treber-Wein 'Acinaticium...'; Márton: [1803.]: *Treber* 'törköly',
Treberwein 1. 'fajtott bor'; 2. 'tsiger, löre'.)

¹⁶ Az *m* és az *l* között talán *e* van.

¹⁷ A szókezdő betű nem olvasható tisztán.

¹⁸ Lehet, hogy a sor végéből semmit sem metszettek le.

[10. 1. :] Keozuenreol p[ro]balt oruoffagh ¹⁹

Az Erel fwet zed es afd mind gwkeresteol: feozd megh
vizben vgy hogy harmada el feojeon: es az mint el
twrhetý moffa Benne. az Labat mind addigh megh
el hwl Az vtan keoffe rea az fwet
p[ro]certo fann[a]b[itu]r.

Purgatio

Eozzel zed megh az feoldj Bozzanak az magwat, mofd kj
zepen, Azald megh, teord megh, es borban ²⁰ kenyér
hay alat feozd megh harmadaigh: Id megh: meg tiztit

Mas

Az Baraczk viragat ed megh salataýwl megh purgal:

[11. 1. :] Az melj ember Igen ²¹

Refzeges ²²

Keres egy Arannyat, es az galamb f(inak) ved harom czep
veret, az Ara(...) kel meg mecceny az torkat, es (...)
által bochafd az vert az Borba (...) A menyít chak
akarod hogý Ig(...) Soha teobbet Annal nem Ihatik
chak a menyiben megh adod az(...)

Horut ellen p[ro]balt oruofsagh.

Az feoldi teoknek az gwkeret, fenieo Magot, tengeri zeoleot,
Mezet Borban megh kel eggieot feozny Reggel es eftwe
megh kel Innia f[a]n[a]b[itu]r p[ro]bata res. ²³

Orbancz ellen p[ro]batu[m]

Az fekete tehen ganeyat feozzek megh vayban ²⁴, es kenniek ²⁵

¹⁹ A sor legfelső része le van metszve.

²⁰ Javítva.

²¹ A sor legteteje le van vágva.

²² Az *s* mellett egy vonáska alakú folt van.

²³ A *res* fölött a *contractio* jele.

²⁴ Nem látszik jól, hogy van-e vessző a *vayban* után.

²⁵ A szó vége fölötti ferde vonás talán csak tollhiba.

pwhara, az mint el trwhetý Keoffek az orbanczra
harmad napigh tarchia ²⁶ rayta megh erzi haznat.

[12. I. :] Keoreol p[ro]balt orwoffagh ²⁷

(A)z Azzu Bogacz koroban vegy (h)armat, es eggiket eleo-
beor gwyeh (m)egh es mýkor zemes leend fýfd (e)gý
pohar Borba. gwch megh elmet (...) es fýfd bele
mind addigh (m)egh el fogý, az vtan zwrđ me(gh)
(e)s melegen ad megh Innia f[a]n[a]b[itu]r.

Ad memoria[m] confirmanda[m]

Ingenio acuendo :

(M)agis mirabile eft, q[uod] referunt, dentem taxi vel fini-
ftru[m] pede[m] brachio dextro hominis alligatu[m]
memoria[m] roborare

(V)erifimilius forfan, q[uod] fel perdicis arterýs tempo-
ru[m] illitu[m], vt penetret femel in mense, ad
memoria[m] [con]firmanda[m] plurimu[m] p[ro]deffe

[13. I. :] orwoffagh ²⁸

Afd az fekete Nadalj fwet es teord igen ereoffen megh :
az vtan olwaztot o hayban es egetet borban, feozd
megh ereoffen : az ollian lezen mint az Ir : azzal kennýed
karodat kezedet : Item

Az Sallýat feýer borban feozd megh es mindennap moffad
wele melegen az kezedet : haznal :

Vermes ut a terra exant

Canabis folia ac femina decocta, fi fup[er] terram effunda-
tur aqua Illa, vermes ²⁹ ad terrae fup[er]ficie[m] trahit :

²⁶ A második a fölött vonás.

²⁷ Az első két szó felső szélét levágták.

²⁸ A fölötte levő sor annyira megcsönkult, hogy olvashatatlanná vált.

²⁹ A v egyik szárán egy nagy C-hez hasonló vonal.

Gallinæ ut hyeme oua edant.

Idem femen gallinas, fi ab his edatur foecundas hyeme reddit

[14. 1. :] Orbancz ellen ³⁰

Az kender magot es az Barazk magot teord megh Igen Iol, eós ereos eczetet rea, habard fel, es azzal kennyed.

Mas :

(V)egý Galicz keowet, temfot, temýent es teord eozwe, oztan Igen regý poronýw teglat teory megh mint az libt. es ezeket tikmoný zeykywel egyetembe ereos eczetben habary* eoßwe az twznel mint az fwfat hogy meg ne fwgorogyek azzal kend az orbanczot

exp[er]ta med[icina]

26^a Maý 1584

Ha kinek fwle meg reked fnem

hall myatta

(F)aragd le az fekete Reteknek az kwlfo heat, és feozd meg tizta wneo waiban erólsen, ves bechj saffrant beleýe es zwrđ meg veres pozto altal, es azt erezgefđ az fwleben ha kinek fai fmeđ gyogiul. P[ro]batu[m] a diofc[uride]

Item aliud :

[15. 1. :] gyogittannija ³¹. Erról

Alexius pedemontanus

igi Boll :

Keres wý spongýat, ki soha meg wizet n[em] ertth ³² egi egi kichinket tegý Reggel elewen zenre benne, mideon

³⁰ A sor felső széle hiányzik.

*Az y-on egy pont és egy vessző van.

³¹ A legfelső sor majdnem teljesen hiányzik, s így egészen olvashatatlan. — A *gyogittannija* utolsó betűjének túlságosan hosszú szára át van húzva.

³² A második *i* fölött vessző, a következő két szó első betűje előtt, illetőleg fölött, valamint az *elewen* első *e*-je fölött is. Talán tollhibák ?

imar meg(...) gyúl es fwftolgennj kezd, borici egi(...) tó'chiert reaia, de wgj hogj az f(...) mind az tolciernek az ljkan menÿ(...) kj, egi heljen, tarchia rea az Zaÿa(t) ha kinek .....³³ uagio[n], es Nÿelly(e) az fwftit. es mideon mind meg egy(...) spongÿa, vedel az zen-ról az ham(...) tórd es cinald eget borban, es mi(nden) nap Reggel igiad azt meg giogiul(z)

Dolor dentiu[m]

Ved az vradichi korott, főzd megh bo(rban,) akar eczett-ben, melegen forgafd az (...)

De ore fetido

Alume[n] crematu[m] sal, thus simul in aq(ua) pura coquantur, ac cum ea os sepe abluito.

[16. I. :³⁴]

Absinthiu[m] Recens tritu[m] cum albedine oui, et super positum Ruborem tollit

Item Succus Rutę cum melle mixtus et paulatim ocul[is] mifsus antiqua[m] caliginem tollit.

Dolor Auriu[m]

Succus corticis Nucis recentis et folia perficis, ablinthi, cępis cum lacte commixtj³⁵, aurib[us] mifsus³⁶ prodest

Contra thufsim

Auellane afsatę et tritę cum melle, antiquifimę³⁷ tufsis moleftia sedat³⁸

³³ Nem tudtam elolvasni zt a szót. Első betűje *w*, a második (talán) *o*, a harmadik *l*, az utolsó kettő *ia*, közben mintegy 4—5 betű. Nyilván betegség neve. Úgy látszik, hogy ezzei a szóval kezdődik a 15. lapnak nagyrészt lemetszett, első sora. Alexius Pedemontanus munkái alapján talán meg lehet találni az értelmét.

³⁴ A legfelső sort lemetszették, ezt is nyilván a kötéskor.

³⁵ A *com* sor végére került, kötőjel nincs.

³⁶ A szó utolsó betűje nem olvasható határozottan.

³⁷ A *t* fölött vessző.

³⁸ A szöveg végén két pont van (a sor közepén).

Felix Boenheim
1890—1960

Tunc est vale dicendum, si quis discedit. Mors autem non significat semper discessum ultimum: vita enim hominis creandique facultas conficitur ab illa. Includitur vox, situ adeduntur manus, cerebrum non amplius producit sententias. At permanent rerum documenta, quibus recreabitur inhumatus. Gurges temporum devorat hominem et dilapsus, post funera, in nihil praesentiale transit. Sed tantum id evanescit, quod morti caducum est, scilicet monumenta serius-ocius dilapsura, quae illa eademque lege peribunt, ac cui olim nexa fuerint.

Vir autem creandi potis est. Huius rei conscientia ducit eum in natura cognoscenda ac in scientia procreanda proferendaque. Ratio articulatim sermocinandi et scribendi et cogitandi aptum fecerant eum, ut portenta naturae aperiret. Hac lege condita est ab homine scientia. Historia scientiae – specificae artis medendi – nihil aliud est, ac relatio de illo certamine assiduo saepeque erroribus variegato, quod homo pro natura cognoscenda perspicendaque decertavit. Ars medendi ad physica pertinet, itaque medicus – quacunque parte illorum agat – simul etiam cognitor est historiae artis suae, sine qua synthesis artis medendi, hodie iam multos in ramos diffusae, manca mutilaque foret. Quare historia artis medendi tunc tantum officium suum explere poterit, si cum praxi medica actuaria artissime collaboraverit.

Meminimus Felicis Boenheim. Haec principia regebant vitam eius. Ordinarius intestinorum immersit se historiae artis medendi historiaeque medica invenit in es medicum pro patientibus arden-

tem. Morbo gravi afflictatus accepit munus rectoris professoris apud institutum „Karl Sudhoff Institut für Geschichte der Medizin” nominatum, sed morbo non impediatur, quominus opus suum scientiarium, studio invincibili exerceret. In lecto suo decumbens perfecit etiam librum suum medico-historicum, cum professore Hagen historiam docenti conscriptum, qui iam postumus tantum in publicum prodiit. Mens eius studio scientiae sensuque vocationis imbuta erat.

Necessitudine praesertim familiari connexus erat professor Boenheim cum historiographis rei medicariae Hungaricis, quos aut ex operibus suis, aut occurrentes cognoverat. Familiarissimus Hungariae erat, cuius rei pluribus vicibus indicia pulchra dederat. In libri sui separato capitulo, sub titulo „Die Geschichte der Medizin in Ungarn” fecit mentionem de progressu artis medicae in Hungaria. Uni discipulorum suorum dissertationem habilitatoriam de professore Semmelweis scribendam indidit. In instituto suo cum indicibus biographicis debitis collegit effigies centum medicorum Hungariae maxime egregiorum, a Sambuco usque ad Alexandrum Korányi. Quae effigies a rectore Universitatis Medicariae Budapestiensis sunt dono missae professori Boenheim. Invitatione civica ductus hoc quoque parabat, ut in praefuturo tres praelectiones medico-historicas Budapestini haberet.

Recordamur. Haec autem recordatio non doloris, sed amoenitatis est plena; non interitum significat, nam memoria usque vivet et supererit in his omnibus, quae a professore Boenheim condita sunt. Solus discessus affert dolorem non unquam conveniendi. Vale dicimus, quasi terras longinquas salutaturo. Omnium eorum memoria, qui medentur et desponderunt se humanitati quique, morbos curantes, patientem levaverunt supererit in publico, nam vitam dederunt, lacrimas deterserunt et solacium aegrotantibus attulerunt. Hoc est monumentum, hoc est immortalitas uniuscuiusque medicorum, magis egregii et anonymi pariter. In immortalitatem rapitur omnis medens, ut particeps scientiae cultorque virtutis medicae.

Hac mente adducti meminimus etiam nos Felicis Boenheim.

Dr. Regöly-Mérei Gyula

ADATTÁR

Balassa János és Arany János kitüntetése 1867 június 9-én

A múlt század közegészségügyi emlékeit kutatom a Magyar Országos Levéltárban. 1958 márciusában érdekes okmányt találtam. A belügyminisztériumi elnöki iratok közül került elő az a levél, amelynek bizonyossága szerint 1867. június 9-én Ferencz József, Arany János akadémiai tagnak a Szent István, és Balassa János kir. tanácsos, ugyancsak akadémiai tagnak a Lipót rend lovagkeresztjét adományozta. A többi között velük együtt tüntette ki Ferencz József Than Mór és Székely Bertalan festőművészt, továbbá Erkel Ferencet, a magyar Nemzeti Színház karigazgatóját. Mindhárman a Ferencz József rend lovagkeresztjét kapták.

A kitüntetésekről szóló levél a következőket tartalmazza:
„2000. Számhoz.

A legfelsőbb határozvány másolata:

Magyar királlyá történt koronáztatásom ötletéből Székács József ágostai, és Balogh Péter helvetikus hitvallású superintendenseknek Lipót rendem lovagkeresztét, – továbbá a tudomány, irodalom, törvénykezés, gazdaszat és művészet terén szerzett érdemek, s közhasznú működése elismeréséül Arany János magyar akadémiai tagnak Szent István rendem, Balassa János és Pauler Tivadar kir. tanácsosok s akadémiai tagoknak, és Maschirevich Samú kir. táblabírónak Lipót rendem, – Madocsányi Pál volt főispánnak Szent István rendem, – Justh József, Gozdsdu Mano és Szilassy György földbirtokosoknak valamint Ledniczky Mihály hites ügyvédnek Lipót rendem lovag keresztjeit díjmentesen – végre Ullmann Károly és Lutzenbacker Pál nagykereskedőknek, Than Mór és Székely Bertalan művészeknek és Erkel Ferencznek a magyar nemzeti színház karigazgatójának Ferencz József rend lovag keresztjét ezennel adományozom.

Kelt Budán, június 9én 1867.

*Ferencz József s. k.
Gf. Festetics György s. k.”*

Arany János azonban a kitüntetést nem kívánta elfogadni. A belügyminiszternek a következőket írta:

„Nagyméltóságú Báró,
Magyar királyi Belügyminiszter Úr!

Meghatva értesültem Nagyméltóságodnak Budán, folyó hó 11-én 2366 elnöki szám alatt kibocsátott, de hozzám csak ma érkezett hivatalos leveléből, hogy Ő császári és apostoli királyi Felsege, magyar királlyá történt dicső megkoronáztatása alkalmából, folyó hó 9-én kelt legfelsőbb elhatározásával, irodalmi csekély működésemet legmagasabb figyelmére méltatni, s annak elismerésül nekem a Szent-István rend lovagkeresztjét, díjmentesen, legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.

Egy boldogabb időszak tanujélet látom ebben is, a fejedelmi hatalommal kibékült nemzetre, és különösen a magyar irodalomra nézve, melynek egyik ágát, tehetségem szűk határai közt, művelni én is törekedtem. Teljesen átérzem, hogy itt nem annyira egyéni, mint az irodalomnak szánt kitüntetés forog fenn; melynek személyemről elhárítása azonfelül kellemetlen zavaró hang gyanánt elegyednék a király és nemzet között oly szerencsésen helyreállt harmóniába.

Azonban, Kegyelmes Uram! azt nem tekintvén is, hogy midőn az irodalom és tudomány ily legmagasabb kegy általi kitüntetéséről van szó, én mint azok képviselője semmi jogon nem szerepelhetek: eddigi életem egész folyama, egész viseletem, házi és anyagi körülményeim oly sekélyes egyszerűséget mutatnak fel, hogy azzal e rangbeli kegyteljes megkülönböztetés a legélénkebb contrastot képezi, kivesz mintegy saját énemből, s életemet önmagával hasonlósba ejti. Én, a nép fia, s igénytelen dalnoka; ki a győzelem bizonyosságával már két ízben (1861 és 1865-ben) utasíték vissza országképviselői mandátumot a nép kezéből, – valóban, benső önállásom sérelmének látszása nélkül, felyülről sem fogadhatom el e kitüntetést.

Esedezem azért alázatosan, méltóztassék Ő császári és apostoli királyi Felségénél, jobbágyi hódolással párosult legmélyebb hálaérzetem tolmácsolása mellett, olymódon közbenjárni, hogy a legkegyelmeseb adományozás, habár egész csendben is, minden további foganat nélkül maradjon.

Ki mély tisztelettel vagyok

Peten, 1867, jún. 15-én

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája
Arany János”

Biztos, hogy nagy megütközést keltett Arany János visszautasító levele. Nem hiszem, hogy ilyen előfordult volna mással. Az nem volt túlságosan ritka, hogy valaki díjmentesen kapott kitüntetést. De aligha történt meg olyan eset, hogy valaki magas kitüntetést kérés nélkül, díjmentesen kapott és azt visszautasította. Arany János ezt tette. A belügyminiszter válasza nem késett soká. 1867. június 21-én a következőket írta Arany Jánosnak:

„Magyar kir. Belügyministeri 1867.
Elnökség
2463 Sz.-hez érkezett Ezzel elintéztetett:
eln. Iratárba érkezett:
kiadóba érkezett: csomag szám:
tisztázta: 23/VI. Országgy törzs szám: I. B
egyeztetve: Balajthy Orsz. határidő: 2463
kiadta: 23/VI. Orsz. Előirat: Utóirat:
Tárgy: kelte:
száma:

Magán levél
Arany János academiái
titkárnak
Pesten

Tekintetes Academiái titkár úr!

Valóban – mélyen meghatott azon önmegtadó szerénység, melyet a Szent-István rend adományozása tárgyában f. hó 13¹⁶l hozzám intézett szíves levelének minden sora oly élénken tanúsít.

Azon nyílt őszinteség, mely sorait átlengi, mellyel kérelmét indokolni szíves volt, arra készítet engem, hogy hasonló nyíltsággal válaszoljak és kifejtsem érvei ellenében azon álláspontot, melyből jelen ügy minden elfogultság nélkül tekinthető.

Mély belátása – levelébcn nyilvánított nézete szerint – tüstént fölismereteté (címme)l azt, hogy itt az irodalomnak szánt kitüntetése forog kérdésben.

Az irodalom egyik lényeges tényezője a nemzeti létnek, s nálunk a közszellemre hatása által nagy része lévén az alkotmányos érzelmek megszilárdításában: mi sem természetesebb, minthogy az, s ezzel kapcsolatban a m. tud. academia a koronázás alkalmával ő Felsege, s a kormány figyelmét elem kerülte.

Íly elv mellett kire eshetett volna a választás, mint (cím) úrrá, ki egyrészt titkári tiszténél fogva a m. tud. akademiát képviseli, – másrésztől elvonultan

a napi politika hullámzó árfjától életét tisztán az irodalomnak szentelée, s ki szellemi alkotásaiban egyedül a magasztos szépet követve költői ihlettel, s tisztas-
os-zamatú nyelvvel irodalmunknak maradandó becsú claszicus műveket adott.

Ha ily irányban hatva, s nemzetünk dicsőséjét ily úton előmozdítva (cím) a nép bizalmából kínáلكozó politikai megbízatást elfogadni hajlandó nem volt, ettől, mert az talán irodalmi működésének rovására történt volna, méltánylását senki sem fogná megtagadni, de a képviselői mandátum elodázása korántsem vonható párhuzamba a legfelsőbb kitüntetéssel, mert míg az első egy más pályára hívja fel, addig a kitüntetés egész azon féltékenyen őrzött irodalmi működésének méltányló, a közvéleményből kifolyó elismerése, mely elismeréstől jöjön az bár felülről vagy alulról, – senki magát elnem vonhatja; nem vonhatja el magát különösen (Cím) akkor, midőn ezzel egyúttal a m. tud. Academiának megtiszteltetése is kapcsolatban áll.

Így állván a dolog, – s a kitüntetés a legtisztább szándékkal, minden politikai színezet, és társadalmi tekintet nélkül következvén be, az – benső önállására ki nem hathat, s miután tiszta tudásával bír azon kellemetlen következményeknek, melyek kérésének teljesítése által több irányban kifejlődhetnének, – nem haboztam a kérdéses rendjelet ide mellékelni hiv. iratommal (Címnek) annál inkább megküldeni, minthogy az e kitüntetéssel egybekötve lenni szokott rangbeli megkülönböztetés következményeinek, úgy magának a rendjelnek nyilvános helyeni használata saját tetszésétől van feltételezve.

Fogadja hazafiúi üdvözetemet

Budán/6 867 BL.”

Ez a levélváltás annyira jellemző íróikra, hogy kiegészítésre, magyarázatra nem szorul.

Forrás:

Magyar Országos Levéltár. Belügyminisztériumi eln. iratok. 1867-IB-2463 és ad 2463/1867.

Dr. Varga Lajos

150 év előtti körtörténet

Régi fizikusaink orvosi képzettségéről, hivatalos elfoglaltságáról, magán- és társadalmi életéről stb., sok adatot őrzött meg az utókor. Ezekből azonban nem ismerhetjük meg a betegágy mellett működő orvos képét. Ezt a hiányt szeretném részben pótolni Hell Nepomuki János soproni fizikus 1803. aug. 1-én keltezett körtörténetével, amely K. Mihály kapuvári frumentarius betegségével foglalkozik.

Bevezetéképpen megtudjuk, hogy nevezett 35 éves cholericó-phlegmaticus temperamentumú, erős izomzatú, ifjú korában kissé kövéres, most már inkább

elhízott, pocakos és arckülsőjére nézve igen egészséges egyén, ki már hat év óta házas, több gyermek atyja. Fő panaszja, hogy hosszabb idő óta, ha szekéren utazik vagy ha hosszabb ideig ülni kénytelen, lábába visszatérő ischiadikus fájdalmakat érez, mit a kényelmetlen ülésnek és gyakran kiduzzadó aranyérnek tulajdonított. Baját titkolva senkinek sem panaszkodott, míg január közepe táján hosszabb nehéz út után a lumbalis tájékon viszkető fájdalmat kapott, mely láz kíséretében az os sacrum mentén haladt lefelé. Ekkor aggódva életéért, Sopronba szállíttatta magát, hogy kikérje dr. Hell fizikus tanácsát.

Dr. Hell január 17-én vizsgálta meg először a beteget, ki égető-szúró, állandóan jobb oldali vese körüli fájdalomról panaszkodott, melyek érintésre fokozódtak, s az ágyékcsigolyák mentén terjedtek. A pulzus gyors és bágadt volt. Könnyű fejfájáson kívül nyugtalanság, aggodalom, zavart öntudat, álmatlanság uralták a kórképet. Legkisebb mozdulatra, sőt beszélgetéskor és mélyebb légvételre a fájdalom nőtt. Nagy szomjúság gyötörte a beteget. A nyelv bevont, érzés, ízlés természetes. Az alhas lágy és tapintásra alig fájdalmas. A köldöktájón azonban kólikás fájdalom észlelhető. A vizelet könnyű égetéssel távozik, éjjel bővebb, akaratlanul távozó, fehéres színű, nyálkás üledéket rak le, nehéz székeléskor vércseppekkel színezett. – A betegnek ekkor minden negyedik órában csillapító allövcvet alkalmaztak, a fájdalom helyre pedig cnyhító borogatást raktak, lenmagliszttel keverve. Belsőleg a rendelés máklével édesített csillapító főzetből, a rendes ital pedig mandula-tejből állt.

Másnap január 18-án néhány hashajtás után a fájdalmak csillapodtak, de a láz és álmatlanság egész éjjel tartott. A beteg csak a reggeli órákban aludt el. A vizelet a láz fokozódásával bőven folyt, annyira, hogy a beteg vizeletőtagjára üveg edényt kellett kötni. Az így nyert vizelet üledéktől volt zavaros. A többi tünet nem változva, az előbbi terápiát folytatták.

Január 22-én a nyugtalanság, aggodás és állandó fájdalom annyira csökkent, hogy a beteg nemcsak mozogni, hanem az ágyban felülni is tudott. Vizeletét jobban visszatarthatta s éjjel aludt.

Ekkor dr. Hell elérkezettnek látta az időt behatóbb vizsgálatok végzésére. Mivel az volt a feltevése, hogy a bajt vagy a jobb vesében, vagy a húgyhólyagban levő kő idézi elő, a beteget különböző testrészeire fektette, a lágyékokat, altestet, szeméremtest környékét, gátat, erősebb tapogatással kémlelte, de a beteg fájdalomról nem panaszkodott. Hogy valamilyen támpontot kapjon, a vizelet üledékét kiszáritotta, de abban csak nyúlós-rugalmas nyálkát, nem pedig szemcsés anyagot talált. A beteg ekkor kérdésre előadta, hogy homokszemcséket vagy kövecskét sohasem vizelet, bár gyermekkorában gyakran érzett kellemetlenséget vizeletkor, utóbbi években pedig szekérutazáskor vizeletét nem tudta visszatartani, s azt hosszában terjedő égetéssel kényszerült kiengedni. Azt is elmondta, hogy 18 éves korában igen fájdalmas haemorrhoidalis csomói

voltak, s azok több napon át véreztek. Akkor baját a helybeli kirurgus allövetekkel és belső gyógyszerekkel kezelte. Csaknem kigyógyult, amikor meghűlt s ezért még súlyosabb colica haemorrhoidalist kapott, vizeletrekedésel, görcsös fájdalommal, mely a húgyhólyag nyakát összeszorította.

Elmondottak tudatában Hell fizikus más irányban folytatta vizsgálatát, de az ujj első percét sem bírta a végbélbe vezetni, s a húgycsöbe vezetett catetert is felútról kénytelen volt visszahúzni, mert a beteget ájulás környékezte. Ekkor az allövetet végző kirurgust kérdezte meg, hogy nem érez-e akadályt a belső részekben. Az nemmel válaszolt. A beteghez intézett további kérdések sem vittek közelebb a baj megismeréséhez. Ezért úgy vélekedett, hogy a betegség oka a jobb vese gyulladásában rejlik és haemorrhoidalis fáradság complicatiója forog fenn. Így minden igyekezete a gyulladás csökkentésére, a fájdalom enyhítésére és a láz megszüntetésére irányult. Laudamosos csillapító főzetre, borogatásokra, kenőcsök alkalmazására a fájdalom mindinkább csökkent, a láz eltűnt, az étvágy visszatért, a vizelet visszatartási ideje megnyúlt, s így a beteg február 6-án gyógyultan tért haza.

Othonában baj nélkül végezte dolgait március végéig. Akkor egy hosszabb székérut után, otthon különböző lelki hatások alatt, főleg harag következtében felindult. Ekkor ágyéka jobb részén olyan nagy fájdalmak lepték meg, hogy a legkisebb mozdulatra is eszméletét veszítette. Ilyen előzmények után március 30-án látogatta meg Hell fizikus a beteget. Lázban találta. Pulzusa gyors és gyenge. Jobb vese tájékán, a húgyhólyagig terjedő állandó fájdalom, mely köhögéskor, beszédkor fokozódott. Hányinger, hányás, colica, a has eldugulása, száraz nyelv, szomjúság, fejfájás, kisebb fokú delírium és álmatlanság járult az elmondottakhoz. Vizelete, mely fehéres és nyálkás üledékkel volt tele, akaratlanul távozott. A jobb vese környékén érintésre keletkező fájdalom szerfölött megnövekedett. A fájó részre fekvés lehetetlen volt. Mindezekből a tünetekből Hell fizikus ismét a jobb vese gyulladására gondolt. Kőre nem gyanakodott, mert a vizelet lángvörös volt. A húgycsöben sem tétélezett fel követ, mert az nem maradhatott volna ott oly hosszú időn keresztül. A hólyagban sem állapíthatta meg a követ, a fentebb említett okból. Végeredményben arra a következtetésre jutott, hogy a hólyagban nincs fennakadva semmi, hanem esetleg odanőhetett egy kövecske. Ezt annál inkább feltételezhette, mert a beteg sohasem tapasztalt vizeletében homokszerű anyagot. A vizeletben úszkáló nyálkáról azt hitte, hogy az a 18 év előtti betegség, s a jelenleg feltételezett gyulladás következménye. Mivel az első alkalommal rendelt, s megismételt gyógykezelés nem mutatott javulást, a fájó testrésze mustárt tettek, hogy a bőrön vörösödést idézzenek elő.

Az április 9-i látogatáskor a tántorgó és erősen lesóványodott beteg folyton tartó csendes lázról, szerfölött izzadásról panaszkodott. Pulzusa gyenge, a szemek bágyadtak. A fájdalom váltakozott, a jobb vese tájékon néha heves

volt és az os sacrumig terjedt. Étvágy csekély, hányás csökkent. Ezek hallatára és láttára Hell fizikus azt feltételezte, hogy a vese már gennyesedésbe ment át és aszkóros lázzal van dolga. Ezért minden igyekezete a beteg erősítésére, az izzadás csökkentésére irányult. *Althaeae radice et fol. mavae ac verbasci* mák sziruppal édesített főzetét peru-balzsam főzettel keverve rendelte másodóránként, fél kávécsészével. Ezenkívül búzakorpából készült, mellig erő furdóket írt elő naponta azzal a hozzáadással, hogy a vászonnal megszáritott beteg azonnal ágyba tétessék. A végtagokat langyos borral mosatta le. Mivel a has gyakran el volt dugulva, keserűsóval kevert manna allövetet adatott. – A szigorúan betartott előírás dacára a beteg állapota nem javult. A jobb vese-táji fájdalom ugyan eltűnt, azonban a húgycsöbe a makktý alá vette be magát, s annyira fokozódott, hogy a beteg jajveszékelt. Mikor a húgydugulás megszűnt, nagy mennyiségű vizelet távozott el, bár a beteg alig fogyasztott 3 fontnyi italt.

Mikor az orvos mindezt látta, április 14-én már erősebb mályva főzetet rendelt s hozzá peru cortex kivonatot is adatott. Két nappal később, amikor a beteg többször görcsös arcizom-összehúzóást, kezcin inrángatózásokat kapott, s ereje összcmlott, néhány drachma vad valerianát öntetett az előbbi főzetbe. A nagyfokú álmatlanság miatt este 15 csepp rögtöncsillapító rad. anodinae simplexet írt elő. A húgycső-fájdalmat is megkísérelte enyhíteni. A furdóket folytatták, főleg a húgydugulásoknál.

Az április 24-i látogatáskor a görcsök és rángatózások megnövekedve tűntek elő. Ezért Hell a pézsmából többet rendelt, de elhagyta a valerianát, mert a beteg nehezen vette be. A cortex-peruv. főzet fogyasztását folytatta. A makktý alatti fájdalom annyira fokozódott, hogy a beteg szörnyű módon bögött. Nem csilapította azt most már csak az, ha a beteg a penis fájós helyét ujjjaival erősen összeszorította s azt hosszában előrehúzta. Ettől a gyakori művelettől a penis napról napra hosszabb lett. Néhány nap múlva a beteg ereje annyira hanyatlott, hogy a furdóket félbe kellett hagyni.

Május 2-án Hell a beteget a legrosszabb állapotban találta. A makktý alatti fájdalom a legkegyetlenebbé vált, nyugtalan álma fantáziákkal, rángatózásokkal telt. Ebből az álomhoz hasonló valamiből a beteg hirtelen felébredve alig hallható hangon kijelentette, hogy meg fog gyógyulni. Pedig szerfőlt gyenge, gyors pulzus, szakadó izzadás, a puffadt lábak, a nehéz nyelés, kiszáradt torok, már a közelgő véget jelezték. Ekkor nyúlos főzetet, húsvetesen kívül hig tojást adtak a betegnek. Mindennek dacára a bágyadság napról napra nőtt. A beteg sokat aludt, mint aki rövid időn belül az örök álomnak készül elibe menni. Halál előtt két nappal a végtagok megkékültek, a penisnek a makktý körüli az a része, amelyet a beteg oly gyakran összeszorított, fekélyes lett, s néhány órával a halál előtt elvált a testtől. A halál május 7-én, hajnali időben következett be.

Mivel Hell mindeddig nem tudta pontosan megállapítani a betegséget, s főleg tüneti kezelésre szorítkozott, tanulság okából boncolást végzett. A holttestet elsősorban azon a helyen vizsgálta meg, ahol a legtöbb fájdalom volt életében. Megnyitotta a hasat. A belet összcaszva találta. A jobb ágyékban a jobb vese mellett fekvő belső részek, kékcsek-üszkösek voltak. A kisméretű jobb vese belseje romlott, fekete színű. A belőle csepegő igen bűzös gennyedség úgy látszott, hogy az ágyékizom mentén az ágyéküregbe szívárgott. A jobb uréter a vesébe szájazásánál szuvasodott. A bal vese egészséges volt, a többi alhasi részekkel együtt. A húgyhólyagot duzzadtnak találta. Azt híve, hogy a vizelettől van ez, meg akarta nyitni, de szikéje keménységbe ütközött. Most már nagy figyelemmel a hólyag falát a felső részen metszette át, s akkor egy csodálatos nagyságú kőre bukkant. A lelet vékony, nyúlós álhártyával volt befedve és a hólyag alsó részéhez olyan erősen hozzá volt nőve, hogy hártýáit a szikével lefejtteni és a hólyagból kiszabadítani nagy munka volt. (Ezután Hell részletesen leírja a kő helyzetét a hólyagban. Ezt a leírást azonban nem követhetjük, mert magyarázata a kőre rajzolt betűkre hivatkozik, a kő pedig előttünk ismeretlen.) A hólyagból eltávolított kő hat és fél unciát, vagyis 222 grammot nyomott. Az a körülmény, hogy az eredeti kézírathoz a kő mellékelve volt, felmentette a szerzót azalól, hogy annak pontos méreteit is leírja, illetve róla vázlatos rajtot készítsen. A leírás után ítélve a kő kb. kis gyermek ökölnyi nagyságú és alakú lehetett. Ha egy 4-5 éves gyermek öklét úgy képzeljük magunk elé, hogy háti felszíne felénk van fordítva, úgy ez megfelelhethet a kő külső, sima, a hólyag ürege felé néző, álhártyával bevont felszínének, a hüvelyk-párna a kő jobb, a leírás szerint vastagabb részének, a belőle kiálló jobb hüvelykujj végperce kb. a kőnek a jobb ureternyílásig felterjedő nyulványának. Sajnos a szerző nem írja le sem a hólyag izomfalának, sem a nyálkahártyának állapotát. Azt sem, hogy mekkora volt a kő elülső, letört, a húgycsőbe nyúló része. Azt sem, hogy az ott meddig ért le, sem azt, hogy ott fekélyesedés vagy gyulladás nyoma látszott-e vagy sem.

Hell a kő ismerete alapján megmagyarázza az élöben talált symptomákat. Hogy a beteg soha nem érzett semmiféle fájdalmat, ha bármely testrészére is feküdt, s hogy minden helyzetben tudott vizelni, azzal indokolja, hogy a kő erősen oda volt nőve a húgyhólyaghoz. Szerinte a beteg a szeméremnyílás körüli vagy gáttájéki tapintáskor azért nem érzett fájdalmat, mert az ellenállás mindenütt lágy lévén, a kő is le- és felnyomható volt, s fájdalmat azért nem okozott, mert külső felülete teljesen sima volt. A kő lemezesen nőtt, amint a vizelet a húgyjáratokon keresztül a hólyagba folyt, s közben lerakta a szemcsés üledéket, a nyulósságot pedig a vizelettel együtt kieresztette. Ezért nem látszott a vizeletben homok, hanem csak nyálka.

Hell felteszi a kérdést, hogy vajon ez a kő nem nőtt már gyermekkorban a hólyaghoz? Hisz a beteg már akkor akadályt érzett vizeléskor. Feltételezi,

hogy ha a beteg nyugodtabb életmódot folytat, a kő még nagyobbra nő. Így azonban a gyakran összerázott húgyhólyag a jobb vesének, mely gyulladáshoz jött és gennyessé vált, aszkórt kellett okoznia. Kíváncsian kérde önmagától azt is, hogy vajon nem volt a jobb vese már gyermekkortól kezdve jobban sérülve. S vajon a kő nem a gyermekkorban siklott le a hólyagba? Ez azért gyanítható, mert a vesekövek mindig kompaktabbak, a hólyagkövek pedig porózusok.

Hell arra is kíváncsi volt, hogy a hólyagkő lemezei belsőleg hogyan fekszenek s a húgykőnek milyen magva van. Ezt szétfűrészeléssel azért nem vizsgálta ki, hogy a hatalmas követ épségben küldhesse fel a pesti orvosi karhoz. „Azt óhajtottam, hogy ezt a nagy kemény követ, mely kopasz és sima, ott őrizzék meg. Erre a tc. karra bízom (akinek kiképzésemért halálomig nem tudok elég hálás lenni), hogy azt cselekedje ezzel a kővel, amit az orvostanhallgatók számára, azok okulására és az emberi nemnek, mikor annak betegségében segítségére siet, közös meggyőződéssel a legalkalmasabbnak érez.”

Ha az orvostudomány 150 év előtti állapotát idézzük magunk elé, akkor azt látjuk, hogy a kőrtörténet egy nagyon jól képzett, gondosan megfigyelő és vizsgáló, logikusan gondolkodó orvosdoktor műve, aki észleléseiről, ténykedéseiről pontos feljegyzéseket készített, s mint vármegyei fizikus abban a helyzetben volt, hogy az őt közelebbről érdeklő eseteit fel is boncolhatta. Őt sem a kórvezetlet megszerkesztésénél, sem diagnosztikus elgondolásainak, sem differential-diagnostikus mérlegeléseinek utólagos leírásánál, illetve megokolásánál nem befolyásolta a boncolás eredménye, hanem észleléseit és az őt is meglepő nagy követ azért küldötte be az orvosi karnak, hogy ezzel, bár a terápiát nem vihette előre, az „odanőtt hólyag kövecskék” pathogenesisének és diagnostikájának kiegészítéséhez hozzájárulhasson.

Dr. Daday András

Adalékok Alexander Béla működéséhez

Az orosz röntgenológia kezdeteiről alig van adatunk, még kevésbé ismertek az orosz röntgenológiának a magyar röntgenológiával való kapcsolatai. Ezért érdekes az a levél, amelyet 1906-ban, az akkor még Késmárkon általános orvosi és röntgenológiai gyakorlatot folytató Alexander Bélához intézett, egy tervezett orosz nyelvű röntgen-folyóiratban való közreműködését és közlésre tudományos dolgozat megküldését kérve az odesszai egyetem röntgenintézete, amelyet facsimilében közlünk.

Dr. Bugyi Balázs

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛА
„Рентгеновскій Вѣстникъ“
Одесса, Ришельевская 11.

REDACTION DER ZEITSCHRIFT
„Röntgenowsky Wiestnick“
Odessa, Rischelieu Strasse 11.

Kellm

Késmárk
(Ungarn)

Dr. B. Alexander

Arzt f. Röntgen Diagnostik
Hoch Honorat-Physikus

perapost

Benepis

REDACTION DE ZEITSCHRIFT

„Hönlgenowsky Wiesnitsch“

Odessa, Kiewskaja Strasse 11

Odessa, Datum des poststempels.

Hochgehrter Herr College!

Angeregt durch die vollständige Abwesenheit eines speciellen Organes für Röntgenologie in Russland, fassten wir den Entschluss, diese Lücke zu füllen; indem wir beabsichtigen, noch am Schlusse dieses Jahres eine Zeitschrift zu gründen.

Wir möchten gern für unsere Sache die ausländischen Gelehrten heranziehen und gestatten uns daher auch Ihnen die Spalten unserer Zeitschrift frei zu öffnen mit der Bemerkung, dass die freundlichst eingesandten Mittheilungen von uns ins Russische übersetzt werden, eventuell aber können sie auch auf Wunsch in der Originalsprache erscheinen.

Wir hegen die Hoffnung, dass der geehrte Herr College, geleitet von dem Wunsche, die Wissenschaft zu fördern, uns die Bitten um werthe Unterstützung nicht abschlagen werde und soll es uns sehr freuen, nach Erhalt der bejahenden Antwort Sie als unsern ständigen Mitarbeiter betrachten zu dürfen.

Wir empfehlen uns Ihnen inzwischen

mit aller Hochachtung.

Med. Dr. P. v. Walther,

Professor an der Medicinischen Fakultät in Odessa.

Dr. J. Rosenblatt,

Leitender Arzt des Königl. russischen israelitischen Krankenhauses in Odessa.

Kritische Daten zur Äusserung von Alban Köhler betreffend Béla Alexander

In der Biographie Béla Alexander's des Vaters der plastischen Röntgenaufnahmen publiziert Kurt Walther, der Geschichtsschreiber der deutschen Röntgenologie den Text der bis zur Zeit nur teilweise veröffentlichten Autobiographie Alban Köhler's betreffend Béla Alexander.

„Auf einer Reihe der ersten Kongresse der Deutschen Röntgengesellschaft begrüßten wir immer sehr gern den Delegierten Ungarns, Béla Alexander . . . Er war ein schon älterer, stest äusserst liebenswürdiger Herr, der sich durch sehr exakte wissenschaftliche Forschungen über Anatomic und Pathologie der Knochen verdient in die Röntgenologie eingeführt hatte. Aber er war überdies ein Original seiner Art. Mir bot er das „Du“ an und versuchte mich immer mit Umarmung und Wangenkuss zu begrüßen. Auch setzte er zu unser aller Überraschung einmal eine Episode in Scene, die mit Kongress-Gebräuchen nicht recht im Einklang zu bringen war. Er zeigte täuschend-plastische, später nach ihm benannte, flach reliefähnliche Röntgenbilder, die zwar grossen Eindruck machten, er wollte aber durchaus nicht angeben, wie er solche herstellte.“

Der Umstand, dass die Autobiographie Alban Köhlers die alleinige des deutschen Sprachgebietes von einem Röntgenpionieren ist, gibt dieser Autobiographie einen besonderen Wert und wird als Zeuge in allen Beziehungen betrachtet. Der Umstand, dass das originelle Manuskript infolge eines Luftangriffes völlig vernichtet wurde und so Alban Köhler von Erinnerung seine Autobiographie wieder schrieb, verursacht immerhin in vielen Einzelheiten Unsicherheit und Ungenauigkeit und führt unter Umständen auch zu falschen Meinungen und eventuell zum Missverständnis.

Das ist scheinbar der Fall auch bezüglich den Äusserungen bezüglich Béla Alexander.

Béla Alexander (1858–1916) praktischer Arzt und Röntgenologe der ungarischen Kleinstadt Késmärk hat vom Jahre 1905. an den Tagungen der Deutschen Röntgengesellschaft regelmässig teilgenommen und wurde sogar einer der ersten ausländischen Mitglieder der Gesellschaft. Alexander war ein guter Freund von Alban Köhler, worauf die Karte von Alban Köhler hinweist, die Alexander gelegentlich einer Tagung in Wiesbaden auch im Namen seiner Frau als persönlicher Gast in seine Familie einlud. – siehe Facsimile 1.

Ebenfalls äusserte Alban Köhler die gute Meinung über plastischen Bildern vom Alexander, die Facsimile 2. es eindeutig beweist.

Wir glauben, dass die Widersprüche zwischen den persönlichen zeitgemässen brieflichen Äusserungen Alban Köhlers aus dem Jahre 1908. und der 30

Röntgen-Institut

Dr. Alban Köhler
WIESBADEN

Kirchstraße 38. Fernsprecher 517

III Einschreiben

Herrn

Dr. Zéla Alexander
arzt

Késmárk (Ungarn)

Wiesbaden, 7. I. 08.

Lieber Kollege!

Da meine glasklappen Bilder
nentlich sehr geschätzt in Ihrem
Gesinde gelangt sind, erlaube
ich mir, die Karten noch einmal
mit Freigabe des (meiner
Aufsicht nach) besagten
Bildes zu kommen zu lassen.

Wird es von Ihrem Liden
felden? Weil, sehr viel. Ich habe
darüber einige Zeit vorher einen
Arbeitsgespräch mit dem von
"Le Radium" angekündigt. Das

Jahre nach dem Tode Alexanders aus Erinnerung geschriebenen Autobiographie nur auf die Verwischung der Erinnerungen zurückgeführt werden können und wir nehmen an, dass im Weiteren die in Briefen enthaltenen Meinungen mässigend sind.

Schrifttum: Alban Köhler: Lebenserinnerungen eines Arztes Erdenwallen. Verlag C. Schlessner. Frankfurt, 1955.

Kurt Walther: Béla Alexander – der Vater der plastischen Röntgenaufnahmen. Röntgen Blätter. 1959. 15–16 Seiten.

Dr. med. Dr. phil. Balázs Bugyi

KÖNYVISMERTETÉS

Doc. M. U. Dr. František Pachner : Az anyák életéért Semmelweis Ignác Fülöp életdrámája

(Za životy matek. Životní drama I. F. Semmelweise.) Státní zdravotnické nakladatelství (Áll. egészségügyi kiadóvállalat) kiadása, Prága, 1959.

Csehszlovákiában Semmelweis I. Fülöpről, a nagy magyar orvosról, eddig önálló munka nem jelent meg. A cseh orvostudomány életét és működését részletesebben alig ismeri, és a gynekológia terén tett korszakalkotó felfedezéséről is újszólván csak a lexikális adatok rövidegével bír tudomással. Ezt a hiányt kívánja pótolni Dr. František Pachner docens, akinek tollából 1948-ban a prágai „Orbis” kiadásában Semmelweisről rövid brosúra jelent meg, míg most, újabb tíz esztendő múlva ezt a rövid ismertetést komoly monográfiává bővítve bocsájtja a csehszlovák közönség elé. Célja, hogy hazája olvasóközönségét – tehát nem a szakembereket – megismertesse az igazi Semmelweisszel, akiről – mint mondja – már igen sokat írtak, de sok téveset is, míg az ő célja, hogy „munkájában szigorúan a történelmi igazság előadására törekedjék.”

Mint magának a munkának címe is mutatja, Dr. Pachner nem orvostörténeti szakmunkát kívánt Semmelweisről az olvasó kezébe adni, hiszen ilyen munkák az európai szakirodalomban már rendelkezésre állnak (Bruck J., Henry L. Sigerist, Ruth Fox, Győry Tibor, Alfred Hegar stb.). Az ő célja nem más, mint hogy Csehszlovákia olvasóit megismertesse Semmelweis életével, a gyermekági láz okainak felderítésével, az orvostudomány haladása terén elért halhatatlan érdemeivel, a felismert igazságért folytatott szenvedélyes, szinte fanatikus harcának egyes részleteivel és végül tragikus, korai halálával.

Pachner könyve tehát „népszerű” munka, de a szó nemes értelmében. Könynyed, élvezetes, szinte belletrisztikus stílusban tárgyilagos képet ad Semmelweisről, az emberről, orvosi működéséről, felfedezésének lényegéről. Korrajzot nyújt egyúttal azokról a viszonyokról, amelyek Semmelweis fellépése és műkö-

dése idején a bécsi és pesti klinikákon, de általában az európai gynecológia terén uralkodtak.

A mi szempontunkból a munka elsősorban azért érdekes, mert bővebben megismertet azzal a három, cseh származású bécsi orvosprofesszorral, akik Semmelweisnek ottani működése idején nemcsak személyes barátai, hanem tanításának lelkes hívei és propagálói voltak. Ezek között Josef Škoda, egy plzeni lakatos fia, a belgyógyászat tanára volt a bécsi egyetemen, és abban a korban a légzőszervek megbetegedései terén végzett kutatásaival szerzett az orvostudományban elévülhetetlen érdemeket. (Két fia közül az ifjabb, Emil, mérnöki pályára lépett, alapítója lett a később világhírű plzeni „Škodaműveknek”.) Karel Rokitánsky, a berlini Virchow mellett korának egyik legkiválóbb patológiai anatómusa volt, akinek 1846-ban „Lehrbuch der pathologischen Anatomie” címen megjelent munkája évtizedeken át ennek a tudományágnak legkitűnőbb kézikönyve volt. Végül a harmadik: Ferdinand Hebra, aki a dermatológia tanára volt Bécsben, úttörő munkásságot végzett a bőrgyógyászat terén és az ő nevéhez fűződik, hogy a bőrgyógyászat, mint az orvostudomány önálló ága, külön tanszéket kapott a bécsi egyetemen.

Volt azonban még egy cseh származású orvos, aki – mégpedig éppen tragikus halála folytán – Semmelweis felfedezésében döntő szerepet játszott. Ez az orvos a Biela nad Svitovouból származó Jakub Koletschka volt. Mint ismeretes, Koletschka a törvényszéki orvostan professzora, egy puerperalis lázban meghalt anya holttestének felboncolása közben történt fertőzés következtében halt meg. Semmelweis, akit mint jó barátot, igen tragikusan érintett Koletschka halála, áttanulmányozta a boncolásról felvett jegyzőkönyvet és ebből látta, hogy a bonclelet a halál okául ugyanazokat az okokat derítette fel. Koletschka holttestén, mint amelyeket ő a gyermekágyi lázban elhalt anyák holttestén talált. Koletschka pyémiája és a gyermekágyi lázzal való genetikusan azonoság folytán jutott Semmelweis végleg arra a felfedezésre, hogy az ok csak hullafertőzés lehet.

A barátokon, tanításának lelkes hirdetőin és követőin kívül voltak azonban Semmelweisnek igen tekintélyes cseh ellenfelei is. Ezek mindenekelőtt Prágában küzdöttek ellene. Párizs és Würzburg mellett éppen a cseh főváros volt a szülészetnek az a harmadik fontos központja, ahol a gyermekágyi láz okaira és eredetére nézve a legtovább uralkodott a maradi felfogás, s ahol a legrosszabb volt a halálozási statisztika. Semmelweis tanításait ott, a legkitűnőbb orvosi tekintélyek is „a fantázia szüleményének”, „tévedésnek” tartották még akkor is, amikor gyakorlatilag a prágai szülészeti klinikán már alkalmazták azokat a fertőtlenítési módokat (klórmésszel való mosakodás, a beteg steril környezetete), amelyeket Semmelweis a prophylaxis érdekében megkövetelt. Az európai híró prágai belgyógyász professzor, Josef Hamernik még 1866-ban, tehát Semmelweis halála után is azon a nézeten volt, miszerint „Semmelweisnek a

gyermekági lázra vonatkozó téves nézetei az állatorvoslási elméletekből fejlődtek ki”, és azt hirdette: számos kísérlete azt bizonyítja, hogy „a gyermekági láz eredete nem lehet fertőzés”.

Semmelweis tanításának egyik legkövetkezetesebb elutasítója a szintén prágai születésű, egyébként európai hírű Bernard Seyfert volt, de harcolt a tanítások ellen a prágai szülészeti klinika professzora: Alexander František Vilém Kiwisch is, aki később Würzburgba került, és akinek helyét később ott a legkeményebb – mert a korabeli szüléset terén legtekintélyesebb – tudományos ellenfele: Friedrich Wilhelm Scanzoni foglalta el. Scanzoni ugyancsak prágai születésű volt, bár családjá eredetét tekintve déltiroli olasz. Igen nagy tekintély övezte, sokáig úgy emlegették, mint „Németország első szülészét”.

Látható tehát, hogy a Semmelweis tanításainak elismeréséért folyó tudományos harcban pro és contra igen jelentős szerepük volt a cseh származású gynecológusoknak.

Jelentősek továbbá Pachnernek azok az érvei és adatai, amelyekkel Semmelweis magyarságát bizonyítja. Úgy látszik, ennek hangsúlyozását a szerző különösen szükségesnek tartja, mert bár Semmelweis magyarsága ma már az orvostörténetben világszerte vitán felül van, Csehországban még sokan úgy tudhatják (bizonyára német orvostörténeti munkák alapján), hogy Semmelweis német volt. Szerintük erre mutat nemcsak német nevc, hanem az a tény is, hogy Bécsben tanult, korszakalkotó felfedezése bécsi működéséhez fűződött, és egyetlen nagy munkáját, a „Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers” c. alapvető művét is német nyelven írta. Ezzel a felfogással a szerző Semelweis magyarságára vonatkozó meggyőző érvek felsorakoztatásával száll szembe.

Végül a Semmelweisről megrajzolt kép tárgyilagossága és „az anyák megmentője” halhatatlan érdemeinek az igazságnak megfelelő méltatása érdekében röviden foglalkozik a szerző a gyermekági láz okait kutató angol és amerikai orvosokkal, tehát Semmelweis közvetlen elődeivel is. Főképpen részletesen ismerteti Oliver Wendel Holmes-nek, a nagy észak-amerikai orvosnak, a gyermekági láz okainak felderítése terén végzett munkáját és annak eredményeit. Ismeretes, hogy az amerikai orvos Semmelweisszel egy időben végezte kutatásait, és az általa elért, körülbelül ugyanazon eredmények hosszabb időn át vitássá tették, vajon egyedül Semmelweist illeti-e meg a nagy felfedezés dicsősége. Ma már kétségtelen, hogy igen, Amerika ugyanis akkor még Európától elszigetelt tudományos életet élt, az európai orvosok nem olvasták az amerikai szakmunkákat, folyóiratokat. Semmelweis sem tudott Holmes kutatásairól, azokról előadásai során, munkáiban schol sem tesz említést, pedig kétségtelen, hogy ha ismerte volna Holmes tanításait – amelyek legfőbb vonásaikban megegyeztek az övével –, azokra felfedezésének támogatására hivatkozott volna. Pachner helyesen mutat rá azokra a különbségekre, melyek a két nagy orvos felfede-

zésének közkinccsé tétele és védelme terén mutatkoztak. Szerinte Holmes szintén felismerte az igazságot, de nem képviselte azt olyan rendíthetetlen hittel és szenvedéllyel, mint ahogyan Semmelweis küzdött önmagát is felörlő fanatizmussal annak elismertetéséért. Kétségtelen ennél fogva, hogy ha Holmes rá is tért a helyes útra, a célhoz győzelmesen Semmelweis érkezett el.

Ebből az itt bemutatott néhány speciális érdekességből is láthatjuk, hogy Fr. Pachner ezzel a munkájával hasznosan járult hozzá a magyar–csehszlovák tudományos és kulturális kapcsolatok továbbfejlesztéséhez, a két baráti nép nagy fiainak megismerését, megbecsülését és a valóságnak megfelelő értékelését szolgáló legújabb irodalom bővítéséhez.

Dr. Rutkay László

Weszprémi, St.: Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Cent. I.

(Budapest, 1960. – Medicina-Verlag, LX; 480 S. 1. Beilage)
Halbleder, bzw. Ganzleinen.)

Quellen-Werke der Medizingeschichte sind im Allgemeinen recht schwer zugänglich. Das hier vorliegende Buch – der erste Band einer vierbändigen Ausgabe, erschienen in der Serie „Libri Historiae Medicae“ des Medicina-Verlages und der Medizingeschichtlichen Landesbibliothek – ist eine neue Edition der äusserst seltenen Biographien Ungarischer und Siebenbürgischer Ärzte. Die erste Ausgabe erschien in drei Teilen von 1774 bis 1787 in Leipzig und Wien. Seither ist sie eine bibliophile und medizinhistorische Rarität von grösster Bedeutung geworden. Rarität, denn selbst in Ungarn sind nicht mehr als ungefähr 20 Exemplare bekannt. Wie viele in ausländischen Bibliotheken aufbewahrt werden, ist nicht zu bestimmen, allerdings dürfte es keine grosse Zahl sein.

Die medizingeschichtliche – und in gewisser Beziehung literaturwissenschaftliche – Bedeutung des Werkes kann nicht hoch genug geschätzt werden.

Weszprémi war der erste wissenschaftlich und literarisch wirkende Gelehrter der Medizingeschichte in Ungarn. Ein vielgereister Wissenschaftler und erfahrener Arzt. Er besuchte die Universitäten von Zürich, Leyden, London und promovierte an der Universität Utrecht zum Doctor Med., hatte Beziehungen mit den wichtigsten wissenschaftlichen Zentren in ganz Europa und führte eine rege Korrespondenz mit den führenden Persönlichkeiten seiner Zeit.

Die zweite Hälfte des XVIII.-ten Jahrhunderts war durchaus geeignet für die Medizinhistoriographie: 1792–1799 erscheint Kurt Sprenglers pragmatische Geschichte der Arzneykunde.

Weszprémi folgte dem Zeitgeist schon früh, erkannte die Bedeutung der Medizingeschichte in der weiteren Entwicklung der Medizin. In seinem „Succincta“ beschreibt er Lebenslauf und Tätigkeit der ungarischen, wie auch der in Ungarn wirkenden Ärzte, in erster Linie deren, die auch literarisch fruchtbar waren.

Eine der ersten geschulten Ärzte war im XII.-ten Jahrhundert Draco, Leibarzt des Königs Koloman. Vom XII.-ten bis zur Mitte des XVIII.-ten Jahrhunderts registriert das Werk eine grosse Zahl der Ärzte in Ungarn und Siebenbürgen. Nicht einer von ihnen hatte einen Weltruf. Georgius Henisch aus Bártfa war im XVI.-ten Jahrhundert Professor in Basel, später in Augsburg, Franciscus Joel Professor an der Medizinischen Fakultät in Greifswald, Andreas Segner der berühmte Arzt und Physiker hatte einen Lehrstuhl der Universität Göttingen inne. Jessenius praelegierte in Prag, etc.

Die Beziehungen der ungarischen Ärzte bzw. Studenten zu den Universitäten Deutschlands, Österreichs, Hollands, Italiens, Englands und der Schweiz waren insbesondere in den Jahrhunderten XV–XVIII. sehr intensiv. Die sog. Peregrination der einzelnen ungarischen Studenten, aber auch der promovierten Ärzte, an verschiedenen Universitäten Europas ist eine bekannte, man könnte sagen eine fast charakteristische Erscheinung. Diese Beziehungen wurden von Weszprémi gründlich erfasst. Diesbezügliche Daten finden sich in einer Fülle in seinem Werke. So wird es zu einer Fundgrube für Medizinhistoriker aller europäischen Nationen, zumal als es auf lateinisch verfasst wurde, somit allgemeinverständlich ist.

Der Wunsch, die nicht allgemein bekannten Angaben der „Succincta“ einem jeden Forscher zugänglich zu machen, hat den Verleger und den Redakteur S. Vértessy veranlasst, das Werk nicht nur in ungarischer Übersetzung zu veröffentlichen, sondern eine zweisprachige, lateinisch–ungarische Ausgabe vorzulegen.

Diese, nach fast 200 Jahren neu erschienene Edition kann getrost mit den Sudhoff'schen Ausgaben der „Klassiker der Medizin“ verglichen werden, wenn auch Weszprémi's Name in der internationalen Literatur der Geschichte der Medizin bis jetzt noch nicht die gebührende Schätzung fand.

Weszprémi's Arbeit ist umso höher zu veranschlagen, als seine Angaben, Daten aller Kritik festhalten. Wie schon erwähnt, schenkt das Werk eine Fülle von Quellen und bibliographischen Hinweisen und ist vorbildlich für historisch-biographische Methodik. Sorgfältig bearbeitetes Namenverzeichnis macht das Buch zu einem wertvollen medizinhistorischen Nachschlagwerk, das in einem schönen Gewand, mit klarer Typographie das Interesse aller Freunde der Medizinhistorie verdient.

Dr. med. Emil Schultzeiss

60.10201 — Egyetemi Nyomda, Budapest

A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó igazgatója

Szerkesztette: Sellő Tiborné

Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér

Terjedelem: 13 (A/5) ív 14 ábra — Példányszám: 700 — Azonossági szám: 435

